

GUHERANDINA ZIMAN A NAVNIFŞAN / MEYL, SÎNOR, DERFET
MÎNAKA DIYARBEKIRÊ

HEMAN MAL ZIMANÊN CUDA

Handan ÇAĞLAYAN

Wergêr: Luqman Guldivê

HEMAN MAL ZIMANÊN CUDA

GUHERANDINA ZIMAN A NAVNIFŞAN

MEYL, SÎNOR, DERFET
MÎNAKA DIYARBEKIRÊ

HANDAN ÇAĞLAYAN

Wergêr: Luqman Guldivê

WEŞANÊN DÎSA'YÊ

ENSTÎTUYA DIYARBEKIRÊ BO LÊKOLÎNÊN SIYASÎ Û CIVAKÎ
(DISA)

**HEMAN MAL ZIMANÊN CUDA / GUHERANDINA ZIMAN A NAVNİFŞAN
MEYL, SÎNOR, DERFET / MÎNAKA DIYARBEKİRÊ**

Nivîskar: Handan Çağlayan

Birêvebirina Projeyê: Atalay Göçer

Şêwirmendê Projeyê: Şerif Derince

Wergera Ji Tirkî: Luqman Guldivê

Rastkirin: Zana Farqînî

Sêwirana Nasnameya Weşanê: Medyakom Kreatif Ajans

Sêwirana Bergê: Medyakom Kreatif Ajans

Rûpelsazî: Medyakom Kreatif Ajans

Wênayê Bergê: Mahmut Ula

Amadekarê Weşanê: Atalay Göçer, DİSA

Cihê Çapê: Berdan Matbaacılık Davutpaşa Cad.

Güven San. Sit. C blok No: 215/216 Topkapı/İSTANBUL Tel: 0212 613 12 11

Dema Çapê: Îlon 2014

ISBN: 978-605-5458-22-5

Copyright © Gulan 2014

Hemû mafên vê weşanê parastî ne. Bêyî destûra Enstîtuya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyasî û Civakî (DİSA) tu beşeke wê nayê zêdekirin.

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. B Blok No: 12
21100 Yenişehir/DİYARBAKIR
Tel: +90 412 228 1442
Faks: +90 412 224 1442
www.disa.org.tr
disa@disa.org.tr

Handan Çağlayan, sala 2006'an ji Zanîngeha Enqereyê, ji Rêveberiya Gelemperiyê û Zanista Siyasetê ya Liqa Makezanistê payeya doktorayê wergirt. Heta sala 2013'an weke pispora Wekheviya Zayenda Civakî li Sendikaya Kedkarên Perwerdehî û Zanistê (Eğitim-Sen) xebitî. Hîna jî derbarê zayenda civakî de dersan dide. Li ser newekheviyên ku xwe dispêrin zayenda çînî, etnik û civakî û li ser tesirên wan ên li hev, xebatan dike.

Published books

Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kürt Kadın Kimliğinin İnşası (Stenbol: İletişim Yayınları, çapa yekem 2007), Eğitim İşkolunda Çalışan Kadınların Sosyal Hakları ve İş Güvencesi (ed.) (bi Elif Akgül Ateş re, Enqere: Eğitim Sen, 2009), Ne Değişti?: Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi (bi Şemsa Özar û Ayşe Tepe Doğan re, Enqere: Ayizi Yayınları, 2011), Kürt Kadınların Pencerelerinden: Resmi Kimlik Politikaları, Milliyetçilik ve Barış Mücadelesi (Stenbol: İletişim Yayınları, 2013).

Rapora bi navê **Heman Mal Zimanên Cuda / Guherandina Ziman a Navnifşan / Meyl, Sînor, Derfet / Mînaka Diyarbekirê**, weke beşeke projeya Enstîtuya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyasî û Civakî (DİSA), ya bi navê Projeya Berî Her Tîştî Zimanê Dayikê: Zimanê Dayikê û Pirzimanî di Perwerdehiyê de hatiye amadekirin. Weqfa Civaka Vekirî, Odeya Bazirganî û Pişesaziyê ya Diyarbekirê (DTSO), Eğitim Sen, Komeleya Çareseriyê Hevpar a di Perwerdehiyê de (EOÇD), Komeleya Weqfa Heinrich Böll (HBSD) û TZP Kurdî destek da vê projeyê. Dibe ku fikrên di raporê de cih digirin bi fikrên DİSA, Weqfa Civaka Vekirî, DTSO, Eğitim Sen, EOÇD, HBSD û TZP Kurdî re, bi temamî hev negirin.

Bi hevkarî û alîkariya:

MALAVAYÎ

Pêkhatina vê xebatê bi ked û alîkariya hêja ya gelek kesan mimkun bû. Kesên ku divê serê pêşî navên wan werin hildan Şemsa Özar û Şerif Derince ne. Ji sêwirandinê heta bi nivîsandina lêkolînê, di her qonaxê de her du jî bi fikr, pêşniyaz, rexne û nirxandinên xwe bûn rêber. Wekî din, ji ber alîkariya wî ya di beşên nezerî de û ji ber pêşgotina wî jî mala Şerif Derince ava be. Mürsel Yıldız, Songül Can û Berivan Alagöz jî ji destpêkê heta bi dawiyê, bi alîkariyên xwe di nav pêvajoya lêkolîna de bûn. Ji bo gihîştina wan malbatên ku wê hevpeyvîn bi wan re bihatina kirin, ew seferber bûn. Me piraniya hevpeyvînan bi hev re kirin û nirxandinên wan ên li ser encamên lêkolînê jî rê li ber ferasetê vekir. Mürsel Yıldız û Berivan Alagöz di heman demê de transkrîpsiyona dengên tomarkirî yê hevpeyvînan jî pêk anîn. Nurcan Baysal, Vahap Coşkun û Atalay Göçer bi fikr û pêşniyazên xwe, bûn rêber. Hevpeyvînen li Karabahçe û li Zozanê Qerecdaxê Bîresorê bi xêra Ramazan û Xezal Kızıoğlu mimkun bûn. Remziye Arslan û Zeri İnanç metna lêkolînê xwend, wan bi nirxandin, pêşniyaz û rexneyên xwe pêşî li zêhna me vekir. Eger ew Diyarbekiriyên ku wan daxwaza me ya hevpeyvîne qebûl kiriye, deriyên xwe li me vekirine, hest û fikrên xwe bi me re parve kirine nebûna, ne mimkun bû ev lêkolîn pêk bihata. Ji bilî wan, divê mirov navên wan kesan li vir bi bîr bîne ku ji ber kar û xebata wan ên derbarê warê lêkolînê de, bi wan hatiye şewirandin. Em ji ber alîkariya wan spasiya van kesan dikin: Birêveberê Şaxê Eğitim Senê yê Diyarbekirê Hikmet Korkmaz, endama heman şaxê Sidar Gülen, mamosteyên li Malên Piştgiriya Perwerdehiyê yê bi ser birêveberiyên cihkî Leyla Bağatır, Pelda Yalçın, Gülan Bingöl, pişpora Xizmetên Cîvakî Zeynep Demir, ji Kooperatîfa Jinan a Roniya Hêviyê, Hawirdor, Çand û Karsaziyê Naşide Buluttekın û Nevim Yakut, ji beşa Têkiliyên bi Gel Re ya Şaredariya Bajarê Mezin Fatma Yıldırım, Ahwelat Turhallı Altın, Sadiye Bulut, Müzeyen Aydın Anık û Makbule Altuntaş. Ji bo danasîna encamên lêkolînê, 22'yê Sibata 2014'an panelek hat lidarxistin, divê mirov li vir bibêje ku beşdarên panelê bi fikr û nirxandinên xwe yê derbarê encaman de, ji ber pêkhatina vê berhemê xwedî par in. Di dema lêkolînê de û nexasim jî dema em bi tengasiyên di pêvajoya nivîsandinê de rû bi rû bûn Beril Eyüpoğlu û Minu İnkaya tim piştgiriyeke menewî da me. Bi dostanî û handana xwe tim em xurt kirin.

NAVEROK

PÊŞGOTIN.....11

DESTPÊK.....19

A. QADA LÊKOLÎNÊ, ÇARÇOVE Û RÊBAZA WÊ.....26

B. XWEGIHANDINA KESÊN KU HEVPEYVÎN BI WAN RE

HATINE KIRIN Û ZIMANÊ HEVPEYVÎNAN.....30

C. ZEHEMETIYÊN DERKETIN PÊŞ ME.....32

D. TEVÎ KESÊN KU HEVDÎTIN BI WAN RE

HATIYE KIRIN NIRXANDINA ENCAMAN.....33

E. ÇARÇOVEYA RAPORÊ.....34

F. ÇAWANIYA TEMSÎLÊ YA LÊKOLÎNÊ.....35

BEŞA YEKEM:

NÊZIKAHÎTÊDAN Û TÊGIHÊN DERBARÊ ZIMANÊ DAYIKÊ,

DUZIMANÎBUN Û YEKZIMANÎKIRINÊ DE.....37

A. TÊGIH Û NÊZIKAHÎTÊDAN.....37

B. LI TIRKIYÊ PIRZIMANÎTÎ Û SIYASETÊN ZIMANÊ FERMÊ.....49

BEŞA DUYEM:

NIFŞ Û ZIMAN.....57

A. DIYARBEKIR: BAJAREKÎ PIRZIMANÎ.....57

B. MEYLÊN GIŞTÎ YÊN NIFŞAN ÊN DERBARÊ BIKARANÎNA ZIMÊN.....63

1. Israra nifşên yekem.....64

2. *Caillou, Pepe û Keloğlan*.....71

3. Rola pirtiyê ya nifşên duyem.....74

4. Ji bo xatirê neviyan hînbûna tirkî.....78

5. Kijan ziman li ku derê?.....83

6. Jiyanêke duzimanî.....84

7. Zimanê hestan.....87

8. Stara dawî ya zimanê dayikê: peyivîna bi dizî.....88

C. KOÇBERÎ Û ZIMANÊ DAYIKÊ:

JI XWEYLÎNÊ BER BI EDENE Û ÇORLUYÊ.....90

1. Xweylîn: Gundê ku dîroka wê di navên wê de

veşartî û pirnavî ye.....	90
2. Edene Şakirpaşa: Ben û Sena li Edeneyê.....	93
3. Li Çorluyê perwerdehî, îstixdam, derdora civakî û zimanê dayikê.....	94
D. DIBISTANA BI ZIMANEKÎ DIN.....	98
1. Dema destpêkirina dibistanê.....	100
2. Bernameya perwerdehiyê, mamoste.....	102
E. ZIMAN, NASNAME, TRAWMA.....	110
1. Tirsîn û hezkirin.....	111
2. Jibîrkirin û vegeîna li ya jibîrkirî.....	113
F. TÊGIHÎŞTINÊN DERBARÊ ZIMANAN DE Û HIYERARŞÎ.....	117
G. ÇARÇOVEYA CIVAKÎ-ABORÎ: EKONOMÎ-POLÎTÎKA ZIMÊN.....	124
1. Sê tax, du meyl.....	124
2. “Zimanê ku bi kêr tê”.....	128
3. “Bazara Ziman”.....	133
H. ZAYENDA CIVAKÎ Û ZIMANÊ DAYIKÊ.....	136
1. Zimanê dayikê, zimanê bav.....	138
2. “Zimanê malê, cilê malê”.....	139
3. Gund, bavkanîti, kurdî.....	140
4. Rêzefilmên televizyonê, îmaja bajêr û tirkî.....	142
BEŞA SÊYEM:	
MEYLÊN LÊVEGERÊ, ZEHEMETÎ Û SÎNORDARÎBÛN.....	147
LI ŞÛNA ENCAMÊ.....	159
ÇAVKANÎ.....	167

PÊŞGOTIN

*“Gelî dapîr û bapîran!
Em malavayiya we dikin
Ji bo parastina zimanê me
Ji bo yê n ku hêj ji dayik nebûne
Êdî dora me ye em wî biparêzin
Hêviya me pêkhatina vê yekê ye”*

Ev gotinên li jorê, ji metna ku Maliseetan¹ hatine wergirtin ku wan navê qanûna rûmetê lê kiriye. Ew komeke xwecihî/binkî ne ku dewleta Kanadayê erdê wan dagîr kiriye û demeke dirêj ew û zimanê wan di bin pesta dewletê de mane. Ev gotin, rewşeke welê teswîr dike ku guhastina ziman a ji nifşekê bi nifşa din qut nabe û sozê guhastina zimên a ji bo nifşên nû tê dayîn. Lê mixabin zimanê Maliseet jî di nav de, li her derên dinyayê bi hezaran ziman ji ber siyasetên dewletên serdest nikarin di rêya xwe ya xwezayî de biçin; ji ber ku ziman nagihîjin nifşên nû, ji holê radibin. Û dîsa mixabin, di serî de civatên ku bi zimanên serdest dipeyivin, gelek kes difikirin ku ev pêvajoyeke xwezayî ye û jixweber pêk tê. Lê belê, ya sirûştî û ya

¹ Civaka Maliseet jî di nav de, ji bo agahdariya bi kitekit mirov dikare serî li vê pirtûkê bide: Shelly K. Taylor, Kanada'da Çokdilliliğe karşı Kast Sistemi Yaklaşımı: Fransızca Çokdillileştirme Programında Dilsel ve Kültürel Azınlık Çocukları, Çokdillilik Yoluyla Toplumsal Adalet, Eğitim Sen Yayınları, 2013, r: 249

ku divê biqewime ew e ku ziman bikaribin bi xwenûkirinê ji nîşkekê derbasî nîşka din bibin; têkiliyên civakî yên hiyerarşik û siyasetên desthilatdariyê yên zordar vê pêvajoyê xera dikin, li aliyekî bi rêbazên cihê yên zor û pêkutiyê, zor li civakên ku bi zimanên xwe dipeyivin dikin da ku zimanên xwe ji dest bidin û her wisa tîn cezakirin û li aliyê din jî wê zanyariyê hildiberînin ku ew xwe berpîrsê jidestdana zimanê xwe bibînin. Ev zanyarî ya kesê desthilatdar e. Ev zanîn ya mêhtingeriyê ye. Ji me tê xwestin em pê bawer bikin ku ev zanyariyeke gerdûnî ye. Bi ser de jî pêwendiyên civakî û siyasî yên ku xwe dispêrin vê zanîne, bi awayekî birêkûpêk li her derê dinyayê dike mijara nîqaşê û bêyî ku li cihêtiyên cografya, etnîsîte, nîjad, çand û baweriyê bieliqê, di navbera zimanan de û di navbera civakên ku bi van zimanan dipeyivin de newekheviyên binyewî diafirînin. Helbet bi awayekî cihê encamên van hemûyan tesîrê li jin û mêran, li komên cihê yên çînî dike û newekheviyê jî ji bo hinan zêdetir dike. Ji ber vê çendê, qutbûna guhastina zimanan a di navbera nîşan de, ango tunebûna zimanan, ne bi tenê rewşek e ku tenê li herêmekê û ji bo hin zimanan heye, berevajî vê, ev pîrsgirêkeke global e. Bi vê re jî tunebûna zimanan bi serê xwe naqewime, wekî beşeke rejîmên desthilatdariyê yên ku xwe dispêrin tehekûma siyasî, civakî û aborî derdikeve holê. Hêza teswîrê ya van ristên li jêrê yên Cahit Irgat, ku mirov dikare li têkiliyên tehekûmê yên bi vî awayî bîne, gelekî xurt e:

*Ji devê me zimanê me dizîn,
ji berîka me pereyê me,
ji eniya me xwêdana me,
û bêyî ku wan li gorî rengan ji hev bikin
çavên me.*

Tiştê ku di biwara tunebûna zimên de ev rist ji me re dibêjin ev e, gava ku zimanên me ji holê tîn rakirin em di warê aborî û siyasî de jî tîn qelskirin, ev yek ne bi tenê ji bo zimanekî wisa ye, ji bilî yên ku didizin ango zimanê tehekûmkeran, ev yek li hemû zimanên mayî bêyî cudakariyê tê tebîqkirin.

Rejîmên tehekûmê, yên ku tunekirina zimanan jî li xwe digirin, nemaze jî di tevahiya sedsalên 19 û 20'an de bi awayekî gelekî dijwar hatin pêkanîn û tesîrên wan ên civakî û çandî bi xwe jî, ji nivê duyem ê sedsala 20'an pê ve xwe bêhtir dan der. Lê belê di vê pêvajoyê de têkoşînên berxwedanê yên li dijî van rejîmên tehekûmê jî çêbûn. Carinan nerazibûnên girseyên nebirêxistin, lê wekî di piraniya bûyeran de xuya ye, tevgerên berxwedanê yên birêxistin hewl da ku li dijî van rejîmên tehekûmê rawestin. Beşeke mezin a van têkoşinan hîn jî li her derê

dinyayê dewam dike û hem ji bo zimanan hem jî ji bo civakên ku bi van zimanan dipeyivin, para bêhtir bi xêra van têkoşinan hin destkeftin bi dest ve hatine anîn. Ev pêvajoyê gîşt ketine ber lêkolînên beşên cihê yên zanistên civakî û bi awirên cihê hin lêkolîn û lêgerîn pêk hatin. Di warê dîrokî de beşeke mezin a van xebatan li gorî agahiyên serdestan bi gewde bûye û bi heman rengî jî wê akademyê peyda bûne ku xizmeta ji nû ve ya hilberandina tehekûma desthilatdaran dike. Dîsa jî van demên dawiyê em dibînin ku bi bandora têkoşînên navbirî yên bi armanca derxistina holê ya heqîqetekê ya li dijî zanyariya desthilatdaran, hin lêkolîn tîn kirin. Lê belê beşeke mezin a van xebatan li ser encamên tunebûna zimanan hûr bûye - wekî parçeyekî tehekûmên ku behsa wan hate kirin - yên wekî civakî, çandî ku herî zêde jî li ser encamên perwerdehî û carinan jî yên aborî.

Pir girîng e mirov encamên ji holêrabûna zimanan ên ji ber qedexê û marjînkirina wan wekî yên din îfade bike; ev yek dikare gelekî alîkar be ji bo derxistina holê ya cudakariyên ku gel duçar û tûşî wan dibin. Lê belê eger mirov bi tenê li encaman bihizire, gelek caran ev yek nabe alîkar da ku mirov têra xwe ji sedem û pêvajoyên binyewî yên ku van sedeman peyda dikin, serwest bibe. Ango hin pêşniyazên ku mirov ji ber encaman bi ser wan ve dibe, dibe ku her tim ne bi xêra gelan û zimanên qelskirî bin. Lewma divê were analîzkirin ka qelskirina ku behsa wê hat kirin, çima û çawan pêk hat.

Handan Çağlayanê ji Diyarbekirê da rê û kete dû bikaranîna zimên a di jiyana rojane ya di nav malbatên kurd ên cihê de; wê xebata xwe ya bi navê Heman Mal Zimanên Cuda sparte vê lêkolîna qadî/meydanî. Ev xebat nîşanî me dide ka di kîjan şert û mercan de nîşkekê kurdî guhastiyê nîşka din, lê belê bêhtir jî ka çawan nîşkekê nekariye kurdî biguhêze nîşka din.

Ev xebat, ji gelek aliyên ve pir tiştan hem li nîqaşên heyî yên siyasî hem jî li lîteratura akademîk a di vî warî de zêde dike.

Beriya her tiştî xebata Heman Mal Zimanên Cuda, bi awayekî gîştî zimanê kurdî yê ku di çarçoveya Tirkiyeyê de ji aliyê meseleya zimanê dayikê ve bûye mijara nîqaşê di biwara perwerdehiyê de, dixê nav çarçoveyê firehtir û di warên din ên jiyana rojane de li serê mînaqêşeyan dike. Ew xwe sînardar nake, di heman demê de tenê bi lêhûrbûna li ser encamên qedexekirina zimanê dayikê, nîşan dide ka di navbera nîşan de qutbûna guhastina zimên di encama kîjan

bandorên civakî, psîkolojîk û siyasî de pêk tê. Ji ber van sedeman jî para wê ya ku li lîteraturê zêde kiriye, pir girîng e.

Aliyekî din ê girîng ê vê xebatê ew e ku guh dide kirdeyên nîqaşên li ser zimanê dayikê. Jixwe, beşeke mezin a xebatên li ser meseleya zimanê dayikê, li ser siyasetên zimên ên dewletê û şêweya pêkanîna wan hûr dibe, lê belê yan bi zanebûn an jî bi nezanebûn nabînin ka çi berxwedan û têkoşîn li dijî van hatine bipêşxistin. Handan Çağlayan di seranserê vê pirtûkê de pê dadikeve ka têkoşîna demdirêj a tevgera kurd çawan xwe di warê zimên de dide der û vê yekê ka ji bo kurdî rê li ber destkeftiyên bi çî awayî vekiriye. Dema vê dike jî di nîqaşên li ser zimanê dayikê de yên di warê siyasî û dîrokî de heqîqetan dibîne û wan di çarçoveyê de bi heqaniyet de bi cih dike. Bi vê re jî, gelekî girîng e ku bi bûyerên siyasî dadikeve, ew bûyerên ku di dema lêkolîna meydanî de dewam dikin, lewma ev yek nîşan dide bê ka nîqaşên li ser zimanê dayikê di rewşeke çawan de pêk tên.

Yek ji xizmetên girîng ên vê xebatê, hevpeyvînan wê ne ku hem li gund hem li bajêr û hem jî di çarçoveya koçberiyê de vedikole ka rewşa bikaranîna zimên a di navbera nîfşên cihê de çawan e. Lewma beşeke mezin a xebatên di vî warî de yan çarçoveya mekan hîç nabînin an jî bi tenê li mekanekî hûr dibin. Lê belê di vê xebatê de, bi wan malbatan re hevpeyvîn hatine kirin ku ew li gund, li taxên xizan ên li navenda bajêr, li deverên dewlemend dimînin û her wiha bi wan malbatan re yên ku ji ber şer, ji ber valakirina gundan an jî ji ber sedemên aborî koçî rojavayê Tirkiyeyê bûne. Bi vî awayî xebatek derketiyê holê ku li deverêkê asê nemaye û xwediyê çarçoveyê firehtir e.

Li aliyê din xebat pê daketiye ka mijara zimanê dayikê bi awirê zayenda civakî çawan di jiyana rojane de tê tecrûbekirin û ev jî ji bo nîqaşên li ser vê mijarê dane û agahiyên girîng dabîn dike. Bi heman awayî, pirsên weke ka bikaranîna zimên li gorî rewşên civakî cihêtiyên mezin dide der yan na, ka li taxên ku malbatên endamên çînen cihê li wan dimînin rewşa guhastina zimên a di navbera nîfşan de çî ye, di wan xebatên heta niha de ji wan mijaran in ku kê li wan hatiye vekolîn.

Taybetiyê din a girîng a xebatê ew e ku bîra raboriyê ya deverên li wan hevpeyvîn hatine pêkanîn, tê bibîranîn. Ji bajarê Diyarbekirê ku lêkolînê lê

dest pê kiriye heta bi gundan agahî hatine dayîn ka kî li van deveran jiyane, navên van deveran ên berê û yên niha çî ne, ka ev nav ji kîjan zimanan tên û mehneya wan çî ye. Ev jî ne weke agahiyeke teknîkî hatiye kirin, lê belê weke beşeke lêkolînê li gotinê hatine zêdekirin. Wekî din, ew agahî jî dibin beşeke vê bîrê, yên ku bersivê didin pirsên ka berê li van deveran kîjan ziman dihatin peyivandin, ka di dema hevpeyvînan de ev ziman dihatin peyivandin yan na. Ev îfade hemû nîşanî me didin ku berê Diyarbekir mekanekî pîrzimanî bûye ku di serî de lê kurmançî, zazakî, ermenîkî û tirkî gelek ziman dihatin axaftin; ev îfade cihê komkujiyên dewletê yên tunekirina ermeniyan û zimanê ermenîkî di bîra civakî-zimanî ya bajêr de nîşanî me dide.

Ji bilî girîngiya ji ber naveroka xwe, ev xebat bi rêbazên lêkolîna xwe jî alîkariyeke gelekî mezin li lîteratura heyî dike. Yek ji van jî ew e ku lêkolîna meydanî, ne bi tenê bi hevpeyvînan sînordar e, ew guhên xwe bel dike li dengên sûk, bazar, mînîbus û kolanan jî, guhdarî dike, ango rêbaza “guhdana dengê bajêr” bi kar anîye. Bi vî awayî ne bi tenê di biwara şexsan de, di warê rewşa zimên a bajêr de jî em dikarin bibin xwedî fikrekê. Rêbazeke din a xebatê ew e ku hin pirsên berê hatine diyarkirin, bi carekê ji kesên hevpeyvîn bi wan re tê kirin nake û analîzan jî ne bi tenê li gorî van fikran dike, berevajî vê, çend caran di demên cihê de lêkolîner diçin serdana kesên ku hevpeyvîn bi wan re tê kirin, ne rewşeke fermî ya hevpeyvînê lê belê rewşeke rihet û jidil hatiye afirandin, etnografîyê hevgerî ya malê û malbatê hatiye kirin, bi kesên ku hevpeyvîn bi wan re hatiye kirin jî, demên têra xwe dirêj hatine bihurandin û bi xêra van li bikaranîna zimên a di navbera nîfşên cihê de çavdêrî hatiye kirin. Ev jî dike ku analîzên hatine kirin bêhtir berbiçav bin û bêhtir bawerî bi wan were. Têvî vê, ji bilî ku kesên hevpeyvîn bi wan re tê kirin ew bi dilê xwe ziman tercîh dikin, rewşek heye ku destûrê dide kesên ku bi wan re hevpeyvîn tê kirin, dema bi zimanekî dipeyvîn di dema heman axaftinê de dikarin bi zimanekî din jî bipeyvîn. Ev jî girîng e, lewma derbarê wê yekê de agahiyan dide ka di kîjan hal û rewşan de kîjan ziman tên tercîhkirin.

Ji bilî naverok û rêbazê, berevajî gelek lêkolînên rêxistinên civaka sîvîl, ev xebat weke hedefa sereke, ne biryarderên siyasî lê belê girseyeke xwîneran (xwendevanan) a giştîtir ji xwe re dike armanc. Vê jî kiriye ku hem lêkolîneke gelekî zêdetir sosyolojîk derkeve holê hem jî encam bûye pirtûkeke ku di warê

zimên û uslûb de ne teknîkî û tehmsar e, bûye pirtûkeke wisa ku mirov dikare bi kêf bixwîne.

Wek encam, di vê pirtûkê de bersiva wê pêdiviyê tê dayîn ku gelek kesên gelek caran aşkera kiriye: Di çarçoveya civakî û siyasî de daketina bi meseleya zimanê dayikê ya bi awirê hevîrtî, bi nêrîna li komên cihê yê temen, mekan, zayenda civakî û newekheviyên çînî. Em spasiya Handan Çağlayanê dikin ku xebateke ev qas pêwîst a di warê siyasî de bi heqaniyet û di warê akademîk de jî analîtîk pêşkêşî me kiriye.

Şerif Derince

DESTPÊK

Bandorên pêvajoyên asîmîlasyonê yên li ser zimên, ne bi carekê lê hêdî hêdî bi demê re xwe didin der. Zimanzan David Crystal (2010: 98-99) dibêje, ew bûyerên ku ji bo zimanên dûçarî asîmîlasyonê dibin talûke ne, bi giştî di sê qonaxan re derbas dibin û li her derê jî wekî hev in. Ya yekem qonaxa zorê ye. Ji bo ku bi zimanê serdest bipeyivin, zor li mirovan tê kirin. Çavkaniya vê zorê dibe ku siyasî, civakî yan jî aborî be. Dibe ku di nav vê zorê de hin teşwîq hebin an jî ev zor dibe ku bi rêya qanûnan were birêkûpêkkirin. Di nava civakê de zora ji jêr ve, wekî ya modeyê yan jî wekî ya koma hevalan, dibe ku bi vê pêvajoyê re bimeşe. Lê bi çî awayî dibe bila bibe derketina holê encama zorê, ya qonaxa duyem e; qonaxa duzimanîbûnê. Mirov hîn di zimanê xwe yê dayikê digihîjin û zimanê serdest ê ku ew fêr bûne êdî çêtir bi kar tînin. Bere bere ev zimanê nû, şûna yê berê digire û ev yek jî li ber zimanê ku duçarî asîmîlasyonê bûye, rêya qonaxa dawî ya bitalûke vedike. Di qonaxa dawî de, nifşa nû êdî bi hostayî bi zimanê xwe yê nû dizane û êdî ne hewce ye ku zimanê xwe yê berê bi kar bîne; ew xwe bi zimanê xwe yê nû terîf dike. Hisa şermê ya bikaranîna zimanê berê jî - hem ji bo dê û bavan hem jî ji bo zarokan - bi vê pêvajoyê re heye. Çi qas ku diçe êdî kesên mezin kêmtir keysê lê tînin ku bi nifşên nû re bi zimanê xwe bipeyivin.

Nêzîkahîtedana guherandina zimên a bi sê qonaxan a Crystal, çarçoveyeke girîng pêşkêş dike ji bo nîqaşên li ser têkiliyên desthilatdariyê yên ku xwe dispêrin zimên ên di wan çarçoveyan de ku demeke dirêj pest û pêkutî li zimanan tê kirin û desthilatdariyên serwer ji bo tunebûna wan her şewaza siyasetê ya veşarî û aşkera pêk tînin. Lê belê ev çarçove xwe dispêre wê ferzkirinê ku mirovên xwediyê van siyaset û pratîkan in, beriya zextê yekzimanî bûn, bi pêvajoya bi darê zorê re dibin duzimanî û eger ev pest dewam bike, bi zimanê serdest ew ê dîsa bibin yekzimanî. Ango, wiha qebûl dike ku di warê zimanî de civak çî di bin zextê de çî jî serdest homojen in û guherandina zimên jî li ser xeteke rast pêk tê. Hin zimanzanên ku li dijî vê ferzkirinê radibin, vê nêzîkatiyê wekî "pîvana yekzimanîbûnê" bi nav dikin û dibêjin ev yek rewşa piraniyeke mezin a civakên li ser rûyê erdê rave nake (Skutnabb-Kangas, 1981; Cook, 1992; Romaine, 1995; Pavlenko, 2000; Ellis; 2006). Lewma eger li dinyayê deverên ku lê bi tenê zimanek tê peyivandin hebin jî ew pir kêr in; jixwe di warê dîrokî de jî ev yek wisa nebûye. Berevajî vê yekê, hema hema li her devera dinyayê, di beşeke mezin a jiyana rojane de ji bo temînkirina pêdiviyên cihê, gelek ziman tên bikaranîn. Wekî mînak, li hema hema tevahiya gund û bajarên Hindistanê mirov dikarin li malê herî kêr du zimanan, li derve û bazarê zimanekî sêyemîn û li dibistanê jî zimanekî çaremîn û pêncemîn bi kar bînin. Bi heman awayî em dikarin bibihîzin ku li gelek deverên mîna Stenbol, Wan û Diyarbekirê berê jî û îro jî gelek ziman bi hev re dihatin/tên bikaranîn. Ev rewş beriya siyasetên dewletê yên heyî yên ku xwe dispêrin zor û pêkutiyê jî wisa bû. Lê belê dîsa jî ev rewş van rastiyên li jêrê naguhere: Di encama têkiliyên desthilatdariya zordar de pêkhatina hiyerarşiyên binyewî yên di navbera zimanan de, bi demê re hin ziman bi talûkeya tunebûnê re rû bi rû dimînin, hin ziman bêhtir xurt dibin, serweriya xwe zexm dikin û ji bo pîrzimanîbûnê dibin talûke. Bi vê mehneyê tesbîta Crystal a ku dibêje, bi pestê re mirov zimanan ku ji berê de bi kar tînin, nikarin bigihînin nîşanên piştî wan tînin û ev ziman hêdî hêdî tune dibin, dikare weke tesbîteke bi giştî meqbûl were dîtin.

Bêguman nabe ku duzimanîbûn (yan jî pîrzimanîbûn) bi serê xwe weke pîrsgîrêkekê yan jî talûkeyekê were nixandîn. Berevajî vê yekê, ji bo şexsan bi roleke dewlemendker radibe û ji bo civakan jî bi roleke pevkelijandinê radibe (Alpay, 2007: 228). Tevî vê jî, ji bo ku duzimanîbûn bi dewra xwe ya ku li jorê behs jê hate kirin rabe - wekî ku wê di beşa yekem de jî were ravekirin - divê ew şert hebin da ku di navbera zimanan de têkiliyeke serdest û bindest nebe.

Asta talûkeya ku dibe zimanek duçarî wê bibe, bi pîvanên li jêrê dikare were nixandîn: Pîrbûna serjimara (nifûsa) civaka ku wî zimanî bi kar tîne, asta peyivîna bi wî zimanî ya di nava civakê de, warên bikaranîna wî yan jî asta mezinahiya talûkeyê ya ji derve. Eger êdî kesek bi zimanekî nepeyive, jê re zimanê mirî tê gotin. Digel vê, eger gelek axêverên zimên hebin jî ev yek dibe ku tim tîra parastina wî zimanî neke. Wekî mînak, gava axêverên zimên çî qas biçin hîn kêmtir wî zimanî bi kar bînin an jî warên bikaranîna wî kêr û teng bikin, ev jî ji bo wî zimanî talûkeyekê pêk tîne. Ji ber ku mirov zimane serdest weke rêya hêsantir a peydakirina kar an rêya hîn bêhtir a sûdwergirtina ji çavkaniyên civakî, derfetên dewletê dibînin, an jî ji ber zor û pesta siyasî û qedexeyan dibe ku zimane serdest bibe yê xurt. Û/yan jî êdî bikarneanîna di perwerdehî, siyaset û warê dewletê de jî dibe ku tesîreke bêfonksiyonhiştin û xizanker li zimane zorlêbûyî bike. Tove Skutnabb-Kangas zimanzanek e ku ji bêhtirî sih salan bi vir de li ser mafê zimên û edaleta civakî ya xelkên xwecihî, hindikayî û koçberan xebitiye û di vî warî de gelek berhema afirandine û van xebat û berheman jî pêşî li ber feraseta mirovan vekirine. Skutnabb-Kangas (2013:82) dibêje, eger di warê diyarkirina şertên aborî, civakî û siyasî de axêverên zimanekî tîra xwe xurt nebin, eger bêyî ku koçber bibin derfetên wan ên peydakirina karekî nebin, statuya wan a civakî kêr be û ne xwediyê mafên pêwîst bin, hingê zimane ku ew pê dipeyivin, zimane herî bêhêfş û bêparêzî ye.

Sedema wê kîjan tesîr dibe bila bibe, ji bo zimanan talûkeya herî mezin ew e ku êdî ew ziman neqlî nîşan nû nayên kirin (Krauss, 1992). Lewma wekî diyar e, zimane ku nîşan nû wekî zimane dayikê fêr nabin, ne mimkun e siberojê jî hebin. Ji ber vê yekê jî dema ku di nava heman malbatê de êdî her nîş bi zimanekî cihê bipeyive, ev yek mîna nîşana qonaxa herî xeteredar a ji bo siberoja/dahatûya zimên tê nixandîn (McCarty, 2013: 187).

Ya rast, em ne dîrî wan xisûsên derbarê wan zimanan de ne ku ew di bin pest û pêkutiyê de ne ku li jorê ji wan hat bahskirin. Lewma li Tirkiyeyê, ku hem berê hem jî îro ew xwedî rastiyeyeke civakî ya pîrzimanî bû/ye, demeke dirêj siyaseteke tund û çor a yekzimanî hat pêkanîn. Ji bilî zimane fermî, nabe ku mirov bifikire ku tesîra vê yekê li zimane din ên dayikê nebûye. Jixwe, çawan ku xebatên DÎSA'yê yên derbarê zimane dayikê de nîşan da, ev rewş bivê nevē bandorê li wan zimane dayikê dike ku ew li derveyî perwerdehiyê û warên gelemperî tînin hiştin.

Vahap Coşkun, Şerif Derince û Nesrin Uçarlar ji bo ku zerarên bikarneanîna kurdî

ya di perwerdehiyê de derxin holê, wan li bin banê DÎSA'yê lêkolînek pêk anî. Ev lêkolîna wan bi navê Dil Yarasî "Birîna Zimên" hat weşandin. Di vê lêkolînê de nivîskarên bal dikişand ser wê yekê ku kurdiya bikaranîna wê di perwerdehiyê û warê gelemperî de qedexekirî ye, bi wê talûkeyê re rû bi rû ye û eger ew di hundirê malê de asê bimîne wê her roj ji berê qelstir û xizantir bibe (2010: 9).

Di komxebatên DÎSA'yê yên mamosteyan de jî, ev mijar bû beşek ji rojevê. Sala 2011'an ji bo mînaqêşkirina karîgeriyên ku tecrûbeyên dibistanê yên xwendekarên kurd diyar dikin, komxebat hatin lidarxistin. Yek ji raporên ku piştî komxebatan hatin weşandin, li ser Toplumsal Cinsiyet, Eğitim ve Anadili (Zayenda Civakî, Perwerdehî û Zimanê Dayikê) bû. Di vê raporê de Şerif Derince tesîrên qedexekirina kurdî û newekheviya zayenda civakî bi hev re analiz dike û rapor pêşî li ber zêhna mirovî vedike. Yek ji xisûsên ku rapor derdixe pêş jî ew bû ku di pêvajoya perwerdehiyê de keç bi lez zimanê dayikê ji dest didin (Derince, 2012: 36). Bi heman awayî Derince di xebata xwe ya bi navê Anadili Temelli Çokdilli, Çokdialektli Dinamik Eğitim Modelleri (Modelên Perwerdehiya Pirzimanî, Pirzaravayî yên Dînamîk yên Xwe Dispêrin Zimanê Dayikê) de nîşan dîda ku xwendekarên kurd di warê ziman de komeke homojen pêk naînin, berevajî ji ber sedemên cihê hin jê bi kurdî yan jî bi tirkî yekzimanî ne, hin jê duzimanî ne û carinan hin jê jî pirzimanî ne (Derince, 2012; 20).

Ne tenê di xebatên navbirî yên DÎSA'yê de, mirov dikare bandorên siyasetên zimên ên fermî yên heyî yên ku li ser zimanên dayikê tehdeyê dikin, bibîne. Weke mînak, dema me bi Şemsa Özar û Ayşe Tepe Doğan re li Stenbolê li ser serboriyên jin û keçan piştî koça bi darê zorê lêkolînek bi rê ve dibir, me şahidî li rewşekê kir ku ev qonaxa xeteredar bi bîr dixist. Li hin malbatên ku em bi wan re peyivîn, dê û keçan nedikarîn bi heman zimanî bipeyivîn. Dayikan "ji tirkî fehm dikir lê belê nedikarîn pê bipeyivin", keçan jî "ji kurdî fehm dikir lê belê nedikarîn pê bipeyivin." Keç bi tirkî dipeyivîn dayikan ji wan fehm dikir, dayik bi kurdî dipeyivîn îcar keçan ji wan fehm dikir. Bi vî awayî tevî ku wan heman zimanî bi kar nedianî jî, wan ji hev fehm dikir. Bêguman ev jî şêweyeke pevragihanê bû. Diyar bû têra dewama jiyana rojane jî dikir. Lê belê gumandar bû ka gelo ev pevragihan têra wê têkiliyê dikir ku di navbera dayikekê û keçekê de pêk were ku ew qatqatî, kûr û carinan aloz bû, lê belê di her hal û karî de mirov li bendê ye hestdar be.¹

¹ Ji bo lêkolîna ku behsa wê tê kirin bnr Çağlayan, Ozar û Tepe, 2011.

Me di mînaka Stenbolê û çarçoveya koçberiyê de çavdêriya vê bûyerê kir, Navenda Giştî ya Eğitim Senê, bi lêkolîneke li seranserî Tirkîyeyê ya sala 2011'an bal kişand ser heman diyardeyê. Eğitim Senê ev lêkolîn bi armanca derxistina holê ya helwest û fikrên gel ên di biwara bikaranîna zimanên dayikê – ji bilî tirkî – û perwerdehiya bi zimanê dayikê de, bi rê ve biribû. Di çarçoveya lêkolînê de kesên bi wan re hevpeyvîn hatiye kirin bersiv dane pirsên ka ew zimanê xwe yê dayikê li ku derê û di kîjan rewşan de bi kar tînin. Vê lêkolînê nîşan da ku bi wan kesan re yên ku zimanê wan ê dayikê ne tirkî ye, ji nifşekê ta bi nifşa din, bi rêjeya % 17 jidestdana zimên pêk tê.² Ango ji nifşekê ta bi nifşa din fêrbûna zimanê dayikê û bikaranîna zimanê dayikê çî qas diçe kêmkirî dibe, guherandina zimên pêk tê. Li gorî lêkolîna Eğitim Senê, kesên ku zimanê wan ê dayikê ne tirkî ye, bi dê û bavê xwe re û bi xizmên xwe re ku bi temen mezintir in, bi zimanê xwe yê dayikê dipeyivin, lê belê meylidar in bi zarokên xwe re bi tirkî bipeyivin. Rewşeke wek vê xwe di pevragihana bi xwişk û birayên biçûk û mezin re jî dide der.

Yek ji xebatên ku îşaret bi encamên xebatên wiha yên wekî Eğitim Senê dike, ya Ergin Öpengin e, ev xebata Öpengin dide nîşan ku di nav kurdan de windabûna zimên a navnifşan heye.³ Lêkolîna li gund, navçe û li navenda bajêr bi nifşên cihê re hatiye kirin, diyar dike ku di nava kurdên ciwan ên di biniya 20 salî de tirkî serdest e, di nav ên di navbera 20 û 40 salî de bi pîranî rewşeke duzimanîbûnê ya kurdî-tirkî heye; herçî nifşa di ser 40 salî re ye, ew bi giranî bi kurdî dipeyivin.

Ev lêkolîn

Armanca vê lêkolînê ew e ku cihê kurdî yê di nav jiyana rojane de û li meylên guherandina zimên a di navbera nifşan de vekole. Destpêka wê jî ew encamên xebatên li ser zimanê dayikê yên DÎSA'yê û encamên lêkolînên navbirî yên li jorê ne, ku balê dikişînin ser wan, anga balê dikişînin ser rastiya ku nifşên ciwan her diçin kêmtir bi zimanê xwe yê dayikê dipeyivin. Ne îstisna ye ku zimanekî dayikê yê di warê fermî yê giştî de nayê bikaranîn çî qas biçê lawaz bibe yan jî nifşên ciwan û dê û bavên wan bi heman zimanî nepeyivin. Dema em ji bo lêkolîna xwe ya meydanî li Diyarbekirê bûn, karîkatureke di rojnameya bi kurdî de ya cihkî ya bi navê Bajarname bi ber çavên me ket û vê karîkaturê jî bi temamî ev rewş bi hîcwê îfade dikir. Di karîkaturê de, di mînbûseke nava bajêr de jineke

² Bnr li Eğitim Sen, 2011.

³ Ji bo vê lêkolînê bnr Ergin Öpengin, 2011.

pîr bi kurdî dipeyive û heqrêya xwe dirêjî ciwanên li pêşya xwe dike. Yek ji ciwanan li jina pîr vedigerîne û dibêje “Ben Kürtçe bilmiyorum” (ez bi kurdî nizanîm), yekî din jî dibêje “Ben anlıyorum ama konuşmuyorum” (ez fehîm dikim, lê nikarim bipeyivim.) Di balona dawî ya pîrejinê de jî gazincên ku ji ciwanan dihatin kirin hebûn.⁴ Dema mirov siyasetên asimilasyonê jî, yên ku ji destpêka Komara Tirkiyeyê heta roja îro tîrê pîkanî li ber çavan bigire, mirov dibîne ku ev encam û çavdêrî dişibin wê rewşê ku Crystal weke qonaxa sêyem bi nav dike; ew qonaxa ku tê de nifşên nû bi zimanê serdest êdî dest pê dikin dibin yekzimanî, ew qonaxa ku piştî qonaxa duyem a duzimanîbûnê tê ku ew bi xwe jî encama pest û çewisandinê ye. Ev yek jî tîra xwe balkêş e.

Bêguman mirov ji ber vê şibhetê bigihîje encama talûkeyeke dramatîk dibe ku eceletiyeke zêde be. Lewma, tevî her şewaza pestê jî kurdî hîn zimanê dayikê yê serjimareke mezin e⁵, ji bilî vê ew li derveyî Tirkiyeyê jî li cografyayeke fireh tê bikaranîn.⁶ Wekî din, çawan ku tê zanîn û li jêrê wê behsa wê bê kirin, di salên dawiyê de ji ber bandora tevgera siyasî ya kurd bûyerên erênî didin der ku dikarin tesîrê li boçûna heyî bikin. Hem ji bo ku kurdî berfirehtir were bikaranîn hem jî ji bo ku bigihîje nifşên nû, xebatên hêja hene. Li bajarên mîna Diyarbekirê komele û navendên çandê bi vê armancê hatine damezirandin.

Tevî vê jî, pîrsa gelo pîkanînen çewsanê û qedexeyên ku gelek salan dewam kiriye û nexasîm jî li derveyî perwerdehiyê hiştina zimanê kurdî bandoreke çawan li bikaranîna wî ya di nav jiyana rojane de, li fonksiyona wî yan jî ji aliyê nifşên nû ve mîna zimanê dayikê li wergirtina wî dike, pir girîng e. Wekî din, rêjeya guherandina zimên a ji nifşekê bi nifşa din jî ji bo dahatûya kurdî girîng e. Roja îro, di çarçoveya nîqaşên rojane yê siyasî yê li ser kurdî de, ev pîrs weke pêdiviyeyeke li pêş, naxuyên. Lê ji aliyê siyasî ve daxwazên ku derbarê ziman de tîrê kirin û hişmendîya civakî ya ku ji aliyê van daxwazan ve hatiye afirandin, ji bo ku di jiyana rojane de jî bergindeke vê yekê hebe û kurdî ne bi kursan lê wekî zimanê dayikê li nifşan bê veguhastin û zindîkirin, tesîra pîrsên ku tîrê kirin

4 Bnr Bajarname, Rojnameya Çand û Hunerê ya Herêmi (Sibat) Hêjmar: 1, Sal: 1

5 Mirov dikare bibêje ku texmînen li ser vê mijarê di navbera % 10 û % 20'ê serjimara Tirkiyeyê ne. Weke mînak Tarhan Erdem xwe dispêre lêkolînen KONDA'yê yê demên cihê û behsa rêjeya % 10 dike (bnr li qunciknivîsa rojnameya Radikal'ê ya 17.04. 2013'yan a bi sernavê “Türkiyeli Kürtler Ne Kadar?” [Kurdên Tirkiyeyî Çend in?]). Li hemberî vê kurdî diyar dikin ku ev rêjeya em behsa wê dikin, % 20 e.

6 Ji bo rewşa kurdî li welatên din ên li wan tê bikaranîn bnr Amir Hasanpour, 1997.

û rêzkirina wan pîrsan wê diyarker bin. Ji ber vê yekê guherandina zimên a ji nifşekê bi nifşa din û faktorên li piştê wê guherandinê jî bi dewra xwe radibin ku hêja ye mirov li ser wan bisekine.

Bi tesîra bûyerên ku van salên dawiyê diqewimin, derbarê kurdî de xebatên hêja hatin kirin ku li jorê behsa wan hat kirin. Tevî vê jî mirov dikare bibêje ku pîraniya van li ser mijara perwerdehiyê hûr dibin. Ji bilî xebatên Enstîtuya Diyarbekirê bo Lêkolînen Siyasî û Civakî (DİSA) yê navborî yê bi navê Kula Ziman (Coşkun, Derince û Uçarlar, 2010), Perwerdehiya Dînamîk a Pîrzimanî û Pîrzaravayî ya Li Ser Bîngêhê Zimanê Dayikê (Derince, 2012) û Zayenda Civakî, Perwerdehî û Zimanê Dayikê (Derince, 2012) broşûrên wê yê bi sernavê Berî Her Tîştî Zimanê Dayikê hatine weşandin hene⁷; lêkolîna bi navê *Göç ve Çokdillilik Bağlamında Okullarda Okuryazarlık Edinimi* [Di Çarçoveya Koçberî û Pîrzimanîbûnê de li Dibistanan Fêrbûna Xwendin û Nivîsînî] (Ayan Ceyhan û Koçbaş, 2011) a ji aliyê Zanîngeha Bilgi ya Stenbolê ve hatiye weşandin heye; ji bilî lêkolîna Eğitim Senê ya li jorê jê hat behskirin, weşanên wê jî hene ku ew derbarê lêkolîn û sempozyûman de ku wê bi xwe li kirine û li ser girîngîya zimanê dayikê yê di warê perwerdehiyê û pîrzimanîbûnê de ne (Eğitim Sen, 2010; Eğitim Sen, 2010a); raporên ku BETAM'ê weşandine yê li gorî daneyên lêkolîna li ser serjimare û tenduristiyê amadekirine hene (Gürsel, Uysal-Kolaşın û Altındağ, 2009); xebata ku Weqfa Dîrokê weşandiyê heye û navê wê *Burada Benden de Bir Şey Yok mu Öğretmenim? Eğitim Sürecinde Kimlik, Çatışma ve Barışa Dair Algı ve Deneyimlere* [Mamoste, Ma Li Vir Tîştêkî Ji Min Jî Nîn e? Di Pêvajoya Perwerdehiyê de Bîrbirin û Tecrûbeyên di Biwara Nasname, Şer û Aştîyê de] (2010); ev lêkolîn hemû jî hêja ne ku mirov li vir navê wan bide. Lê belê wek ku li jorê jî hat derbirîn, ev xebat bêhtir li ser mijara perwerdehiyê hûr bûne. Hîna pêdivî bi zanyariyên derbarê bikaranîna kurdî ya li meydana civakî û di nava jiyana rojane de heye. Eger ev xebat bikaribe di warê tedarîkkirina vê pêdiviyê de hinekî bibe alîkar hingê ew ê bigihîje armanca xwe.

7 Broşûrên DİSA'yê ku Şerif Derince ew ji weşanê re amade kirin ên bi sernavê Berî Her Tîştî Zimanê Dayikê [Önce Anadili] ev in: Berî Her Tîştî Zimanê Dayikê [Önce Anadili], 2011; Modelên Perwerdehiya Ziman û Mînakên Cihanê [Dil Eğitim Modelleri ve Ülke Örnekleri], 2011; Mamoste Gihandin Ji Rexê Cudahiyên Zimanî û Çandî [Dilsel ve Kültürel Farklılıklar Açısından Öğretmen Yetiştirme], 2012; Plansazî û Politikayên Dewletan: Pîrzimanîti Di Perwerdehiyê De [Ülkelerin Dil Planlaması ve Politikaları: Eğitimde Çokdillilik], 2012; Jinûve Bir Li Yekzimanîyê Kirin û Dahatûya Pîrzimanîyê [Tekdilliliği Yeniden Düşünmek ve Çokdilliliğin Geleceği], 2012; Pîrzimanî Ji Rexê Siyasetê Ve [Çokdilliliğe Siyaset Penceresinden Bakmak], 2012.

A. QADA LÊKOLÎNÊ, ÇARÇOVE Û RÊBAZA WÊ

Lêkolîna Heman Mal Zimanên Cuda xwe dispêre hevpeyvînên yekser, serdanên malbat û dibistanan, civînên koma tîşkoî, hevpeyvînên bi nûnerên rêxistinên civakî û xebatkarên saziyên xizmetê re yên ku yekser yan jî neyekser bi zarokan re dixebitin ku di sala 2013'an de li Diyarbekirê hatine kirin.

Yek ji sedemên bijartina Diyarbekirê ya ji bo cihê lêkolînê, çendî ji ber saziya DÎSA'yê be ku ew li wir e û dikare ji aliyê pratîk ve hêskariya bike jî, lê sedema li pêştir ne ev e. Beriya her tiştî, ku ew ê li jêrê jî wê behsa wê bê kirin, Diyarbekir di tevahiya dîroka xwe de bajarekî pirzimanî bû û ev jî sedemeke girîng a tercîhê bû. Li aliyê din Diyarbekir hem ji ber warê şidet û texrîbkariya qedexekirina kurdî hem jî ji ber warê mezinahî û dewamîbûna berxwedana li dijî van qedexeyan, êdî bûye xwediyê girîngiyeke sembolwarî. Em îro jî li bajêr di bîranînên nifşên kal ên hîna sax de rastî bîranînên qedexeya axaftina bi kurdî ya li sûk û bazarê tîn, ev qedexeyê bi Şark Islahat Planı [Plana Islehkirina Rojhilat] hat sepandin. Qedexeya li dijî kurdî ya 12'ê Îlonê li Girtîgeha Diyarbekirê hate pêkanîn, rê li ber dramên ew çend mezin vekir ku ew bûn mijarên listikên şanoyê yên wekî "Zimanê Çiyê"⁸ û pexşanên mîna "Kamber Ateş Tu Çawan î."⁹ Bêguman armanc û encamên pêkanîna wê hingê ji dramên ferdî bi gelekî wêdetir bûn.¹⁰ Parêzerê Mafên Mirovan û Siyasetkar Vedat Aydın destpêka sala 1990'î di civînekê de bi kurdî peyivî ku ew ji raya giştî vekirî bû, piştî vê yekê jî doz lê hat vekirin. Gava ew dihat mehkemekirin û hîn demeke kurt di ser de derbas bûbû ku wî xwestibû parastina xwe bi kurdî bike, ew ji mala xwe ya li Diyarbekirê hat revandin û piştê hat kuştin. Diyarbekirê di salên 1980 û 1990'î şahidî kir li qedexekirina kurdî, li tirsên ku vê yekê ew afirandin û li cezayên ji ber qedexeyê. Salên 2000'î bi xwe di serî de ji bo daxwaza perwerdehiya bi zimanê dayikê, Diyarbekir bû mala çalakîyên girseyî yên berdewam ên derbarê mafên nasnameya çandî de yên ji bo ziman û nasnameya kurdî. Bajar hîn cihekî wisa ye ku lê hewayê çandî û siyasî ya derbarê zimanê dayikê de her tijî û dînamîk e.

Jixwe ji qonaxa sêwirandinê heta bi ya temamkirina lêkolînê hest bi vê tijîbûn

8 Bnr Harold Pinter, 1989.

9 Bnr IHD, 1991.

10 Ji bo armanc û encamên pêkanîna qedexeya kurdî ya li Girtîgeha Diyarbekirê Bnr rapora Komisyona Lêkolîna Rastiyan û Edaletê ya Girtîgeha Diyarbekirê. Jêder: www.78li.org, gihîştina dawî: 8'ê Sibate, 2014.

û dînamîzmê hat kirin. Weke mînak, hîn wan rojên ku lêkolîn dihat sêwirandin, greva birçîbûnê ya bêdem a girtiyên ji doza KCK'yê didomiya ku wan ji bo mafê parastina bi zimanê dayikê dabû destpêkirin û hindik mabû ku du mehên vê grevê tamam bibe. Grevê birçîbûnê hem xemxuriyek û rojeveke mînaqeseyê ji bo mimkunbûna parastina bi kurdî afirandibû hem jî gelek kesên ku em pêrgî wan bûn gotin, ew di warê bikaranîna zimanê dayikê de bêhtir hewasdar in, ku mirov amade ye ruhê xwe di ber de bide. Li Diyarbekirê tim û daîm xwepêşandan û civînên siyasî hene ku armanca wan berterefkirina astengên li pêşiya bikaranîna zimanê dayikê yên di warê perwerdehî û warên din ên jiyana rojane de ne. Diyarbekir mala navendên çandê ye ku li wan çalakîyên çandî û hunerî yên bi kurdî tîn birêvebirin, mala weşanxaneyan e ku bi tenê bi kurdî yan jî bi gîranî bi kurdî weşanê dikin;¹¹ bi ser de jî li Diyarbekirê şaredarî hene ku di serî de bi kurdî bi zimanên dayikê yên cihê yên li bajêr hene xizmeta gel dikin. Van hemû taybetiyên hanê Diyarbekir ji bo xebateke bi vî awayî dikir cihekî guncan.

Divê mirov bibêje ku di muhleta tevahiya lêkolîna meydanî de, çalakîyên li bajêr ên ku şahidî li wan hat kirin jî meydanê mezin a çavdêriyê pêk dianî. Gava ku nivê Gulana 2013'an ji bo lêkolîna meydanî çavdêriyên pêşî dihatin kirin û ji bo gihîştina malbatên dê hevpeyvîn bi wan re bihatina kirin, ji bo peydakirina têkiliyan xebat dihatin kirin, Şaxê Eğitim Senê yê Diyarbekirê bi organîzekirina sempozyûmeke bi navê Perwerdehiya Bi Zimanê Dayikê ya ji bo beşdariyeke berfireh mijûl bû. Li her aliyê bajêr, li ser pano û bîlbordên şaredariyê bangewaziyên bi kurdî-tirkî li ber çavan diketin. Afîşên di navbera du stûnan de yên li duriyanan jî dişibiyên wan. Meylên wan ên siyasî ji hev cihê jî bin, di kanalên televizyonên cihî de bernamêyên bi kurdî dihatin weşandin.

Payîza ku beşek ji hevpeyvînan lê pêk hat, di biwara zimanê dayikê de xwedî naverokeke tijî ya çandî, siyasî û çalakwarî bû. Bi rasthatina 21 saliya xwe, kovara Nûbiharê di 21-22'yê Îlona 2013'an de li hola konferansê ya Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekirê Sempozyûma Dîn, Ziman û Nasnameyê ya Navneteweyî organîze kir, ku ev jî yek ji çalakîyên girîng ên vê demê bû.

Çend rojan piştî vê sempozyûmê, li ser meseleya zimên rojeveke tijî û mişt a bajêr hebû. Şaxê Eğitim Senê yê Diyarbekirê beriya vebûna dibistanên destpêkê

11 Aram, Ava, Avesta, Azadiya Welat, Belki, J & J, Lis, Newe Pel, Ronahî, Weşanên Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Amedê, çendek ji wan weşanxaneyan in ku li bajêr bi tenê bi kurdî yan jî bi gîranî bi kurdî weşanê dikin.

û navîn bi çend rojan ragihand ku bi daxwaza perwerdehiya bi zimanê dayikê ew ê ji bo hefteyekê dibistan werin boykotkirin. Şopandina minaqeşeyên derbarê boykotê de û hevpeyvînên bi dê û bavan re yên li ser pirsra ka ew ê zarokên xwe bişînin an neşînin dibistanê jî, ji bo lêkolînê agahiyên girîng pêşkêş dikirin.

Van hemû mercan kir ku Diyarbekir ne bi tenê wek bajarê kesên ku hevpeyvîn bi wan re hatiye kirin bimîne, lê belê bajar bi xwe kir ku ew bib cihê lêkolînê. Piştî li nivê lêkolînê ez bi vê rewşê hesiyam, min cîhaza tomarkirina deng ne tenê di dema hevpeyvînan de yên bi malbat, pispor an jî komên gerûyî/tîşkoyî re bi kar anî, min ew jî bo ku ez li dengên bajêr jî guhdarî bikim û wan dangan tomar bikim bi kar anî. Li bazarê, di mînbûsên veguhastina komelî de, li hewşên dibistanan min deng tomar kirin û lê nêrî ka kîjan ziman bi çî awayî tomar bûne. Ango di wexta lêkolînê de, ji bilî niştecihên/şênîyên Diyarbekirê, min hewl da guh bidim Diyarbekirê û jê fehm bikim. Çavdêriyên ku bi vî awayî bi dest ketine, di bin sernavê “Diyarbekir Bajarekî Pirzimanî” de cih digirin.

Mirov dikare lêkolînê ji aliyekî ve wekî wêneyekî terîf bike; wêneyekî dengên mekanên cihê yên bajêr an jî wêneyekî zimanên ku di kêliyeke diyar de nifşên cihê bi hev re û di nav jiyana xwe ya rojane de bi kar tînin. Lê belê ev wêne ne sekan e, rasttir e ku mirov wî weke wêneyekî terîf bike, yê rewşeke bûyîne ya bi faktorên pirtebeqeyî û dînamîkên tevlihev ên ku ji aliyên dijber ve fişarê dikin, her tim jî nû ve bi gewde dibe yan jî yê pêvajoyeke demkî ya pirtebeqeyî.

Herikîna di nava demê de aliyekî lêkolînê pêk anî. Ji bo şopandina bikaranîna zimên a di navbera nifşan de û di çarçoveya dîrektîfên nîvsazkirî de, li ser guherandina zimên bi sê nifşên ji heman malbatê re hevpeyvîn hatin kirin. Îfadeyên nifşên kal ên li ser raboriya wan û tîkiliyên wan ên bi nifşên beriya wan re kir ku derfet peyda bibe da ku em meydana herikîna demê bibin beriya her sê nifşên ku bi wan re hevpeyvîn hatine kirin. Me paş guh nekir ku îfadeyên bi vî awayî ragihandinên bi wê şeweyê ne ku di prîzmaya subjektîfbûna kesên hevpeyvîn bi wan re hatiye kirin re derbas dibe. Lê belê hem ev subjektîfbûn hem jî ku îfade bi subjektîfbûnê barkirî bin jî, me got ku agahiyên di nava van îfadeyan de girîng in. Jixwe, mirov dikare mijara subjektîfbûnê ji bo tevahiya lêkolînên ku xwe dispêrên îfadeyê, îdîa bike. Li hemberî vê, dema ku di çarçoveya mijara lêkolînê de em li meseleyê binêrin, subjektîfbûn ji ber bînahiya derbarê awayên

bibîranînê, faktorên psîkolojîk an jî tîgîha xwebûnê de, ne wekî kêmasiyekê lê belê mîna alîkariyekê hat nirxandin.

Me îhtîmam pê da ku divê lêkolîn di warê mekan de li devereke tîra xwe fireh û pirreng pêk were da ku wê derfetê bide çavdêriya li cihêtiya di navbera bajar û gundewariyê de ya ku me got wê girîng be û derfetê bide çavdêriya li bandora guhêrbarên civakî-aborî. Bi vî awayî, ji bilî ku malbat guncan bin, ji bo hevpeyvîna bi sê nifşên cihê re, me girîngî pê da ku malbat ji mekanên cihê yên bajêr bin, mekanên ku îşaret bi rewşên cihê yên civakî-aborî/çînî yên bajêr dikin. Di encama hevpeyvînan û çavdêriyan de em li serê hizirîn bê ka gelo di warê bikaranîna zimên de zayenda civakî dikare wekî guhêrbareke diyarker were nirxandin yan na.

Ji bilî hevpeyvînên li navenda bajêr ên li mekanên cihê, li du gundan û li zozanekî nêzî 10 kîlometreyan dûrî ji gund, hevpeyvîn hatin kirin. Li navenda bajêr nêzîkî 70 kesên ji 12 malbatên cihê, hevpeyvînên yekser hatin kirin. Li gundê Karabahçeyê¹² ku 40 kîlometre dûrî Diyarbekirê ye û li qûntara Qerecdaxê ye, ji 3 malbatan, li konên eşîrên nivkoçer ên li banyên Qerecdaxê, li Zozanê Bîresorê hêwirbûyî bi malbatekê re û li gundê Xweylînê ku 8 kîlometre ji Licê dûr e jî bi 3 malbatan re, bi tevahî bi 20 kesî re hevpeyvîn hatin kirin.

Tevî vê, belavbûna mekanî ya lêkolînê wekî ku di destpêkê de hatibû raberkirin, bi mekanên gundewar-bajar û mekanên cihê yên civakî-aborî yên bajêr sînardar nema. Hevpeyvîna ku li navenda bajêr bi malbatekê re hate kirin, kir ku lêkolîn ber bi mekanekî din ve yê ku berê nehatibû texmînkirin, fireh bibe. Serboriyên valakirina gundan û koçberiyê yên ku di hevpeyvîna behsakarî de hatin gotin, bi fikra ku wê ji bo şopandina tesîrên koçberiyê ya li ser pêvajoyê guncan be, kir ku hevpeyvîn li mekanên cihê yên gundê Licê Xweylînê, li Diyarbekirê, Edeneyê û navçeya Tekirdaxê Çorluyê werin kirin. Li Edene û Çorluyê jî 3 malbatan bi 10 kesî re hevpeyvîn hatin kirin. Wekî din bi keseke ji nifşa duyem ku ji Diyarbekirê koçî Swîsreyê bûye jî, hevpeyvîn hat kirin; vê yekê kir ku çarçoveya koçberiyê ya keseke ji diyasporayê jî li xwe bigire. Di encamê de, bi giştî ji 21 malbatan bi 101 kesî re hevpeyvîn hatin kirin.

12 Gundê Karabahçe di navbera Diyarbekir û navçeya Sêwregê ya Rihayê de ye, ku ya rast ew li ser Sêwregê ye. Lê ji ber ku tîkiliyên ji bo serdana vî gundî yên alîkar hebûn û hem jî ji ber ku tîkiliyên gund ji Rihayê bêhtir bi Diyarbekirê re hebû, ew hat tercîhkirin.

Hevpeyvîn bi malbatan re sînordar nebûn. Li bajêr bi nûnerên rêxistinên civakî, xebatkarên saziyên xizmetê û mamosteyan re ku yekser yan jî neyekser bi zarokan re dixebitin jî, derbarê mijara lêkolînê de hevpeyvîn hatin kirin. Kesên ku di vê çarçoveyê de bi wan re hevpeyvîn hatin kirin, hem derbarê warên xwe yên xebatê de agahî dan hem jî çavdêrî, tecrûbe û fikrên xwe yên derbarê malbatên xwe de jî parve kirin. Ev danûstendinên em behsa wan dikin ji xwe ve veguherîn civînên koma tişkoî. Ji bo danûstendinên fikrî yên bi vî rengî em çûn serdana gelek saziyan ku di nava wan de Beşa Têkiliyên bi Gel re ya Şaredariya Bajarê Mezin, Malên Piştgiyaya Perwerdehiyê yên palpiştîyê, Mala Bipêşxistina Pirtûk û Çandê ya Zarokan a Astrid Lindgren a bi ser Kooperatîfa Jinan a Hawirdor, Çand û Karsaziye ya Roniya Hêviyê¹³ û kreşeke bi ser birêveberiya herêmî ve jî hebûn. Wekî din hevpeyvîn bi birêveberekî Şaxê Eğitim Senê yê Diyarbekirê û bi mamosteyên endam re jî hatin kirin. Wekî din, em çûn serdana Dibistana Seretayî ya Mardinkapiyê ya li Sûrçiyê û me di rewş û nivenga dibistanê de çavdêrî li bikaranîna zimên kir.

B.XWEGIHANDINA KESÊN KU HEVPEYVÎN BI WAN RE HATINE KIRIN Û ZIMANÊ HEVPEYVÎNAN

Lêkolîn xwe dispêre hevpeyvînên rû bi rû yên sê nîfşên ji heman malbatê. Bi rêya kesên naskirî ku berê dema min li bajêr lêkolînên meydanî dikirin, min dîsa xwe gihand beşek ji wan malbatan. Piştî ku malbatên min hevpeyvîn bi wan re kirine, derfetên têkiliyên nû li pêşya min vekirin, bi rêbaza guloka berfê ez gihîştim malbatên nû. Wekî din DÎSA û saziyên din ên ku ez çûm serdana wan, bi min re bûn alîkar da ku ji bo hevpeyvînên bi sê nîfşan re ez bikaribim xwe bigihînim malbatên guncan. Beriya her hevpeyvînê, pêşdîdarî û hevdiîtin bi ferdên malbatê re hatin kirin da ku ji wan re behsa armanc û taybetiya lêkolînê bê kirin û xebat jî li gorî wesfa xwe here serî. Bi vî awayî her malbat herî kêr du car hatin ziyaretkirin. Yek bi yek bi her nîfşê re hevpeyvîn hatin kirin, piştê jî li malbatên ku her sê nîfş li eynî cihê bûn, bi awayî bi hev re jî hevdiîtin hatin kirin. Nexasim jî, ji bo çavdêriya dan û stendina di navbera nîfşa yekem û sêyem de, eger mîmkun bûya me tercîh kir ku bi hev re em hevpeyvînê bi wan re bikin.

Hevpeyvîn bi tirkî û zaravayên kurdî kurmançî û kirmanckî (zazakî) hatin kirin. Di xebatê de eger kesa/ê hevpeyvîn pê re hat kirin, behs nekiribe navê zaravayên

¹³ Ji niha û pê ve, ew ê bi kurtî weke “Roniya Hêviyê” were binavkirin.

kurmançî û zazakî nehatin nivîsandin; li şûna vê jî bo her duyan jî peyva kurdî hat bikaranîn. Zimanê hevpeyvînê li gorî tercîha kesê ku hevpeyvîn ew ê pê re were kirin, hat diyarkirin. Bi tenê awarteyek hebû, ew jî ew kes in ku zimanê wan ê dayikê zaravayê kurdî zazakî ye lê belê di jiyana xwe ya rojane de hem kurmançî hem jî zazakî bi kar tînin. Hingê li kesa/ê ku hevpeyvîn pê re dihat kirin, pêşniyaz hat kirin ku eger ew jî ne li dij be li şûna zazakî bila hevpeyvîn bi kurmançî were kirin. Sedema vê jî ew e ku ez bi xwe bi kurmançî dizanim û bi vê rêyê jî wê di hevpeyvînê de pêdivî bi nerasterêbûna wergerandinê nemaya. Li bajêr beşeke mezin a kesên bi zazakî dipeyivin bi kurmançî jî dizanin û bi awayekî rewan jî pê dipeyivin û piraniyeke gelekî zêde ya hevpeyvînên ne bi tirkî, bi zaravayê kurmançî hatin kirin.

Xisûseke din a ku mirov li ser zimanê hevpeyvînan bibêje ew e ku di dema hevpeyvînan de gelek caran ziman dihat guherandin. Carinan hevpeyvînên ku bi tirkî dest pê kiribû bi kurdî dewam dikir, carinan jî hevpeyvînên ku bi kurdî dest pê kiribû di nava berdeamiya hevpeyvînê de veguherîn tirkî. Veguhastin metnan a îfadeyên hevpeyvînan jî, bi kîjan zimanî û çawan hatine îfadekirin wisa jî di metn de hatine bicihkirin, mirov dikare guhartina zimên ên behsa wan hatiye kirin, di nav metn de jî bibîne.

Ji kesên ku hevpeyvîn bi wan re hatin kirin, navê Bawer bêyî ku were guherandin hat bikaranîn, ji ber tecrûbeya wî ya dibistanê ya ku wî behsa wê kiribû, eleqedarî navê wî bû. Ya rast beşek ji wan kesên ku hevpeyvîn bi wan re hat kirin, wan got ku ji bo wan ne cihê fikareyê ye ku eger navê wan bêyî were guherandin bê bikaranîn. Lê belê ji ber ku hinekan ji wan xwe ji vê yekê da alî, navên hemûyan hatin guherandin.

Li bin wergitînê hevpeyvînan agahiyên li ser temenê kesa/ê ku hevpeyvîn pê re hat kirin, di nava malbatê de ji nîfşa çendan e, rewşa wê/wî ya perwerdehiyê çî ye, taxa lê dimîne û zimanê(n) hevpeyvînê hatin nivîsandin. Ji bo hevpeyvînên li malan ên bi malbatan re, navê taxê hatiye nivîsandin, lê ji bo kesên di saziyan de dixebitin, ew saziyê behsa wan hatiye kirin, tenê navê saziyê heye. Ji bo hevpeyvînên li derveyî Diyarbekirê, navê devera ku hevpeyvîn lê hatiye kirin hat nivîsandin. Tevî ku bi Züleyha re li Diyarbekirê hevpeyvîn hat kirin jî, digel ew li Swîsreyê dimîne, ji bo ew derkeve pêş ku ev mînakeke eleqedarî diyasporayê ye, li şûna navê cih Swîsre hat nivîsandin. Di hevpeyvînan de, kesên ku hevpeyvîn bi wan re hat kirin haya wan jê hebû ku cîhaza tomarkirina deng tê bikaranîn.

C.ZEHMETIYÊN DERKETIN PÊŞ ME

Malbatên ku mirov dikare bi wan re hevpeyvînan bi nifşên duyem û sêyem re çêke, ku ew ji dê, bav û zarokan pêk dihatin, gelek bûn. Lê belê peydakirina malbatên ku mirov bikaribe di heman demê de bi nifşên yekem ango dapîr û bapîran re jî hevpeyvînan bike, zehmet bû. Li gelek malbatên ku min dikarî hevpeyvîne bi wan re pêk bînim, nifşên yekem êdî ne sax bûn. Beşek ji nifşên yekem ên sax jî ji ber temenê xwe yê mezin bi pirsgerêkên tenduristiyê yên weke bîrokebûn û guhgeraniyê re rû bi rû bûn û ev jî asteng bûn li pêşiya pêkanîna hevpeyvîne. Di hevpeyvînen pêş de, du nifşên yekem ên ku ji me re hate gotin ku wê bikaribin tevî hevpeyvîne bibin, lê gavavem ji bo hevpeyvîne çûn, bi sedema ku nexweş in, mimkun nebû ku em hevdîtîne bi wan re çêkin.

Zehmetiyeke din a ku em di wexta hevdîtînan de rast hatin, nexasim di nav malbatên beşên xizan ên bajêr de û di dema serdana zozan de dema ku me bi nifşê yekem û duyem re hevpeyvîn kir, xwe da der. Min berê li Diyarbekirê li ser mijarên nasnameya kurd, koçberiya bi darê zorê û tevgera kurd xebata dîroka devkî bi rê ve biribû, lê vê carê ji bo ravekirina mijarê tiştê ez dixwazim li serê bipeyivim û stendina bersivan a ji bo pirsên ez dipirsim, berê min hîç ew qas zehmetî nekişandibû. Wek mînak, li Sûrîçiyê li taxeke xizan, jina pîr a ji nifşa yekem a malbateke ku ez çûbûm serdana wê, pêşî wisa zanî ku sedema serdanê alîkariya madî yan jî lêgerîneke li ser tenduristiyê ye. Bi alîkariya neviyên wê min hewl da ez jê re bibêjim ku armanca serdanê ne ev e, ez dixwazim li ser kurdî pê re bipeyivim, dîsa jî di dema hevpeyvîne de gelek caran got ku tansiyona wê zêde ye, çavên wê baş nabînin, zarokên wê jî gava ji bo karkeriya demkî diçin li nav erdan dixebitin, duçarî zehmetiyan dibin. Li Zozanê Qerecdaxê yê Bîresorê pîrejina ji nifşa yekem a ku pê re hevpeyvîn hat kirin, nexwest bersivê bide pirsên li ser zimanê dayikê yan jî danûstendina wê yên bi zarok û neviyên wê re. Di jiyana wê de ji bilî kurdî tu zimanê din tune nebû û ew întibah bi min re peyda bû ku ew pirsên derbarê tiştê de ku ji bo wê gelekî sirûştî ye, bêmehe dibîne.

Pîrejina ku li gundê Xweylîne em bi mêrê wê, kurê wê û bi wê re peyivîn, bersivên yekhevokî yên kurt ên li pirsên derbarê mijara lêkolîne de dan me, lê wê bêhtir xwest bibêje ka gundê wan çawan hat valakirin, çawan bi darê zorê ew hatin koçberkirin, çawan agir bi carekê girte mala wan. Mêrê wê jî bi

hevokên bi heman şeklî kurt bersiva pirsên derbarê zimanê dayikê de da, wî jî tercîh kir bibêje ka erdên wan çawan hatin bombakirin, erdên ku bi salan hatin bombakirin êdî wekî berê ne berdar in. Nifşên duyem ên li taxên xizan ên nava bajêr jî fikare û hêviyên xwe yên derbarê perwerdehiya zarokên xwe de derxistin pêş. Wekî ku di beşa li ser mekanên cihê yên bajêr de jî wê were îfadekirin, zimanê rojane yê van hemû malbatan kurdî bû. Li aliyê din yên ku herî zêde dixwest li ser zimanê dayikê û danûstendina di navbera nifşan de biaxivin, ji nav nifşên duyem (û hin nifşên sêyem ên xwendekarê zanîngehê) bûn ku li deverên wisa diman ku dibe ew wekî mekanê çîna navîn a bajêr werin nirxandin.

Herî dawî em behsa cih û teqwîma lêkolîne û çarçoveya raporê bikin; divê mirov bibêje ku zanyareke civakî ev lêkolîn bi rê ve biriye ku zimanê wê yê dayikê ne kurdî ye, zimanê dayikê yê bavê xwe ango kurdî jî piştî di dema xwendekariya xwe ya li zanîngehê de, li kursên ziman hîn bûye û di warê zimanzaniyê de jî ne xwedî formasyona akademîk e.

Lêkolîna meydanî Gulana 2013'an dest pê kir, lê ji ber ku beşek ji malbatên wê hevpeyvîn bi wan re bihata kirin, ji bo betlaneya havînî yan jî ji bo karkeriya çandiniyê ya demkî ji bajêr veqetiyabûn, me havînê navber da lêkolîna xwe ya meydanî. Lêkolîna meydanî Îllon û Çiriya Pêşîn dewam kir. Hevdîtînen li Çorluyê jî meha Kanûnê bi dawî bûn.

D.TEVÎ KESÊN KU HEVDÎTIN BI WAN RE HATIYE KIRIN NIRXANDINA ENCAMAN

Encamên lêkolîne, ku hîn di qonaxa nivîsandinê de bûn, li panela ku DîSA'yê digel Kurdî Derê re bi boneya 21'ê Sibata Roja Zimanê Dayikê ya Cîhanê di 22'ê Sibata 2014'an de li Diyarbekirê li dar xist, hatin pêşkêşkirin. Malbatên ku di çarçoveya lêkolîne de hevpeyvîn bi wan re hatibûn kirin, kesên ku ji bo pêwendîdanîna bi malbatan re alîkar bûn, kesên ku li yekeyên xizmetê yên şaredariyan, rêxistinên civakî dixebitin û mamoste hatin vexwendin ku derbarê lêkolîne de serî li fikra wan hatibû xistin. Bi vî awayî mimkun bû encamên lêkolîne bi wan kesan re bê parkirin ku di dema lêkolîne de bi wan re hatiye axaftin û her wisa derfet çêbû ku ev encam bi wan were mînaqêşkirin jî. Rewşa dawî ya raporê û beşa wê ya encamê jî piştî vê parvekirin û mînaqêşiyê hat nivîsandin. Bi vî awayî beşdariya kesên ku bi wan re hevdîtînan û çavpêketin hatine kirin sînardar nebû; wan bi

gotina fikra xwe, bi nîqaşên xwe yên li ser encamên lêkolînê rengê dawî da raporê û bi roleke çalak jî rabûn.

E.ÇARÇOVEYA RAPORÊ

Rapor di Adara 2014'an de bi dawî bû û ji sê beşên sereke pêk tê. Di beşa yekem de ji ber fikra ku wê nirxandina encaman ronî bike, helwestên sereke yên li ser zimanê dayikê, duzimanîbûn û yekzimanîkirin û bibîrxistineke kurt a li ser siyasetên fermî yên zimên ên li Tirkiyeyê û bûyerên aktuel ên eleqedarî vê mijarê cih digirin. Di beşa duyem de, rapor li gorî çavdêriyên li qada lêkolînê û hevdîtinan, li ser warên bikaranîna zimanê dayikê, meylên guhastina zimanê dayikê ya ji nifşekê bi nifşa din û/yan jî meylên guherandina zimên a ji nifşekê bi nifşa din û li ser faktorên siyasî, psîkolojîk û civakî-aborî yên li paşxaneyê van meylan disekine û ji awira zayenda civakî ve jî li guherandina zimên dinêre. Di vê beşê de hin çavdêriyên li ser dengên bajêr, ên li ser hin mekanan, ên li ser hin pêrgîhevhatinan û yên li ser hin rewşan jî cih digirin. Ji bo ku berdewamiya sereke ya metn qut nebin, bi formateke cihê me cih da van çavdêriyan. Li gorî guhêrbarên ku lêkolîn bi wan daket, encamên derbarê meylên mihtemel, îhtîmal, potansiyel û sînoran de jî, di beşa sêyem de ne. Li dawiya raporê jî, ji bo ku kurdî di nav jiyana rojane de wekî zimanekî zindî were parastin, bipêşxistin û li nifşên nû bê veguhastin, hin pêşniyaz hene.

Ji bo mirov bikaribe zimanekî di bin tehdeyê de bipolarêze, bi pêş bixe û veguhêze nifşên nû, mirov nikare girîngiya mekanîzmaya berxwedanê û ya têkoşînên siyasî înkâr bike. Ji bo parastin û bipêşxistina kurdî jî, ji warê weşangeriyê heta bi warên hilberandina çandî gelek mekanîzmayên têkoşînê hatine afirandin û li ser vê rêyê wek ku berê jî jê hat behskirin, têkoşîneke siyasî ya berdewambûyî heye. Ji bo meseleya guherandina zimên a ji nifşekê bi nifşa din û ya ji bo berepaşkirina pêvajoyê, têkoşîn û mekanîzmayên sazûmanî yên di warê siyasî û rêxistinî de girîng in, lê belê bi awayekî rasterast wan di nav çarçoveya vê xebatê de cihê xwe negirt. Di gerûya vê xebatê de bikaranîna zimên a di jiyana rojane de, danûstendina di navbera nifşan a di nav jiyana rojane de û meylên guherandina zimên hene. Têkoşîn û mekanîzmayên ku ji wan hatin behskirin, bi serê xwe hêja ne ku ew bibin mijara lêkolîneke din.

F.ÇAWANIYA TEMSÎLÊ YA LÊKOLÎNÊ

Li dawiyê divê were gotin ku ev lêkolîn xwe dispêre hevpeyvînên rû bi rû û çavdêriyên di nav jiyana rojane ya bajêr de, loma ne xwediyê wê îdîayê ye ku ni-mandineke (temsîleke) giştî dike. Eger xebateke wiha li bajarên wekî Colemêrgê (Hekarî) û Şirnexê were kirin, ku li gorî zimanê tê bikaranîn xelkê wê homojentir e û di jiyana rojane de kurdî bêhtir tê bikaranîn an jî li bajarên wekî Riha û Mereşê ku xwedî xelkekî bêhtir heterojen in, hingê bêguman wê encamên ji hev gelekî cihê derkevin holê. Ji ber vê çendê jî nabe ku encamên derketine holê werin giştîkirin. Tevî vê jî, mirov dikare bibêje encamên vê lêkolînê ku li ser mînakê Diyarbekirê yê û bi rêbaz û teknîkên lêkolîna çawanî hatiye birêvebirin, dikare were gotin ku li ser dînamîk û pêvajoyên ku tesîr li guherandina zimên a ji nifşekê bi nifşa din dikin, fikrekê dide mirov.

BEŞA YEKEM:**NÊZIKAHÎTÊDAN Û TÊGIHÊN DERBARÊ ZIMANÊ DAYIKÊ,
DUZIMANÎBÛN Û YEKZIMANÎKIRINÊ DE****A.TÊGIH Û NÊZIKAHÎTÊDAN**

Di lîteratura zimanzaniyê de li ser zimanê dayikê terîfên cihê tîn kirin. Li gorî Doğan Aksan, zimanê dayikê ew ziman e ku zarok di navê de tê dinyayê, dikeve binehişê wî û tîkiliyên wî yên herî xurt ên bi civakê re pêk tîne (Aksan, 1975: 285). Li aliyê din, eger bi zimanê wê civaka ku ew xwe aîdê wê dibîne nepeyive jî, zimanê çanda ku şexs xwe pê re yek dibîne, wî wekî zimanê pêşiyên xwe terîf dike jî, mîna zimanê dayikê tê qebûlkirin (Derince, 2013: 501). Di hin rewşan de mirovek di nava zimanê xwe yê dayikê de tê dinyayê, li vê dinyayê mezin dibe û dinyaya xwe bi vî zimanî jî mehnedar û bi gewde dike. Bi vî aliyê xwe meydana sereke ya bîrewerbûn û bipêşketinê ziman e. Lê carinan ji ber sedemên cur bi cur ên siyasî û/yan jî civakî ev mehnedarkirina mijara dabaşê ne bi zimanê dê û bav an jî ya dapîr-bapîrên zarok pê dipeyivin, lê belê bi zimanekî din pêk tê. Rasterast bandor lê dike bê ka ew ê bi kîjan zimanî vê mehnedarkirinê bike, wê nasnameyayeke çawan bi pêş bixe, wê tîkiliyeke çawan bi xwe re û bi derdora

xwe re deyne. Lewma, ziman bi veguhastina çanda civakî re jî têkildar e. Çanda civakekê bi zimên re bi pêş dikeve û tê veguhastin. Zimanê dayikê di heman demê de nixê dîrokî û civakî yê wê civakê ye ku vî zimanê dayikê bi kar tîne (Gök, 2010a: 76-77). Bi vî awayî, wexta ku çand û ziman li hev nakin, hingê bivê nevwê wê hin encam derkevin holê ku li bipêşketina nasnameyê tesîr dikin.

Psikologê werarbûnê Serdar Değirmencioglu, ji bo ku hebûn û bandora zimanê dayikê ya ku xwe li dora şexs pêçaya darîçav bike, tabîrên “hêlîn” û “daristanê” bi kar tîne. Ji bo zarokan mercên bêqisûr ên werarbûn û civirînê, ziman hêlîneke germ, dilovan, xurekder, parêzkar, werarker û civirîner e. Zimanê dayikê parçeyekî bivê nevwê yê wê hêlînê ye û di heman demê de dibe wekî hêlîneke çandî jî were dîtin. Şibandina bi hêlînê ya zimanê dayikê, derdixê pêş ka çî awayî zimanê dayikê zarok dipêçe û xwedî dike. Şibandina bi daristanê ya zimanê dayikê, şibandineke berfirehtir û gîştîgir e, lewma jiyana kolektîf û hebûna bi hev re derdixê pêş. Her riweka (nebata) li vî daristanê digihe, bi riwekên din re xwedî têkiliyekê ye û di nava vî têkiliyê de girêdaneke heyatî heye. Riwekên li daristanê nikarin ji hev bi awayekî serbixwe bijîn. Têkiliya şexs-daristanê, hevkarîgeriyê li xwe digire û dînamîk e. Dibe ku jêderên weke avên binerdê yên ku daristanê xwedî dikin, bi çavan neyên dîtin, lê belê di demeke kurt de mirov bi nebûna wan di hise. Eger midaxleyek li ahenga wê ya ekolojîk bibe hingê wê daristan di nav demeke kin de tune bibe (Değirmencioglu, 2010a: 113-115).

Ya rast, lêkolîner hene ku ji şibandina zimanê dayikê û ahenga ekolojîk a sirûştê wê de têkiliyeke berbiçavtir datînin. Tove Skutnabb-Kangas (2013: 79-81) îşaret bi wê girêdanê dike ku di navbera zimanên gelên xwecihî û ahenga ekolojîk a xwezayê de pêwendiyek heye, bi taybetî ji bo gelên ku hîn têkiliya wan ji xweza, erd û nebatan qut nebûye. Skutnabb-Kangas dibêje, globalbûna kapîtalîst hem homojenkirina zimanî, çandî hem jî ya biyolojîk ferz dike û ew vî wekî “homojenkirina biyoçandî” bi nav dike. Li gorî vî, ev rewş ji bo hemû dinyayê talûkeyê pêk tîne. Lewma, li gorî nivîskar di navbera pircurebûna ziman û pircurebûna biyolojîk de têkiliyeke rasterast heye. Li gorî vî fikrê, herêmên ku di warê pircurebûna zimanî de herî dewlemend in, di warê pircurebûna biyolojîk de jî yên herî zengîn in. Zanyariya ku wê ev dewlemendiya jêbehsîrî çawan were parastin û ji nû ve were hilberandin û wê çawan li dahatûyê bê veguhastin jî di van zimanan de parastî ye. Bi tunebûna zimanan re zanîna li ser pircurebûna biyolojîk jî tune dibe û bi vî şeklî windabûneke dualî ya beranber pêk tê (Skutnabb-Kangas, age: 82-83).

Helbet, yekane faktora tek a ku ji bo pircurebûna zimanî ya li ser rûyê erdê talûke ye, ne asta globalbûna kapîtalîst e ku îro gihîştîyê. Pratîkên mêtînger ên berê, siyasetên perwerdehiyê yên li welatên piştî mêtîngeriyê, pest û tehdeyên ku gelên xwecihî duçarî wan bûne, ji cih warên xwe mişextkirina gelên xwecihî, siyasetên zordar û asîmîleker ên li dijî koçber û hindikayîyan, siyasetên homojenkirina zimanî ya di pêvajoyên avakirina netewe dewletan de yan jî hegemonyaya zimanê îngilîzî ya li seranserî dinyayê, ji wan faktoran in ku bandora neyînî li pircurebûna zimanî dikin (Phillipson, 2013). Îro li dinyayê qedêrî 200 dewlet hene. Hejmara zimanên ku hîn jî bi wan tê axaftin, tê gotin ku bi hezaran e. Mehneya van hejmaran ew e ku li warê desthilatdariya dewletan rastiyê çandî ya ne yekzimanî lê belê ya pîrzimanî heye. Ev pîrzimanîbûna ku jê tê behskirin jî, hem di asta global de hem jî di asta dewletan de ji ber têkiliyên hêz û desthilatdariyê, bi talûkeyê re rû bi rû ye. Zimanên hindikahîyan, ên gelên xwecihî û koçberan, di bin pest û tehdeya zimanên serdest de ne.

Di nava têkiliyên hêz û desthilatdariyên heyî de ne mimkun e mirov avantajên fêrbûna zimanê serdest paşguh bike, nexasim jî ji ber xwegîhandina derfetên civakî û aborî. Di nav binyeyeke civakî ya duzimanî (yan jî pîrzimanî) de, fêrbûna zimanê serdest dike ku komên zimên ên hindikayî yên ku bi piranî jixwe di rewşeke marjînal de ne, negihîjin van avantajan û bandorê li bêdaletiya civakî ya xerabtir bike (Darder, 2010a: 46). Ji ber vî jî nabe mirov fêrbûna zimanê civaka serdest tevî zimanê xwe yê dayikê wekî tişteke neyînî binirxîne. Tevî vî jî, pêkanînen li gelek deverên dinyayê nîşan daye ku pêvajoyên fêrbûna zimanên serdestê bi bedêla jibîrkirina zimanê dayikê yan jî qet nebe bi bedêla xemsariya li dijî zimanê dayikê pêk tînin (Cummins, 2000; Skutnabb-Kangas, 1984). Ev rewş, li Tirkiyeyê ji aliyê kurdî ve jî wisa ye (Coşkun, Derince û Uçarlar, 2010).

Hatiye îdîakirin ku xwendekarên xwediyê zimanekî dayikê yê cihê ne, divê ji bo serketina li dibistanê zimanê serdest (an jî zimanê piraniyê) bi awayekî rewan bi kar bînin û bi heman awayî hatiye gotin ku rêya pêkanîna vî jî ew e ku heta mimkun e divê zarok zûtir dûçarî zimanê serdest bibin. Ji ber ku zimanê serdest wekî zimanê hêz û bipêşketina di civakê de tê dîtin, dê û bavên zarokên endamê civakên hindikayî jî bi piranî palpiştiya vî îdiayê kiriye û ji bo di zimanê serdest de hoste bin, xwezayê bûn ku zarokên wan heta mimkun e zû fêrî vî zimanî bibin. Ji ber ku pêvajoya perwerdehiyê ya di warê yekzimanîkirina bi zimanê serdest de bi rola sereke radibe, hingê qutbûna ji zimanê dayikê ya

ji bo nîfşên nû dibe rewşeke bivê nevé. Ev nêzîkahîtdana ku îro jî heye, çendî wê xizmeta yekzimanîkirina bi zimanê serdest kiribe jî mirov nikare bibêje ku îdîayên derbarê serketina akademîk de bi tevahî pêk hatine. Zarokên ku bi vî şeklî dûçarî zimanê serdest bûn, wan jêhatîbûna xwe ya axaftinê bi pêş xist, lê belê seyra serketina akademîk tim ne bi heman awayî bû. Ji ber ku ji hawirdora dibistanê tê vederkirin, bipêşketina qabiliyeta zarok a zimanê dayikê tê astengkirin û bandora wê jî yekzimanîkirina bi zimanê serdest e. Lê belê ji ber ku ev yek di zimanê serdest de jî timî rê li ber serketina akademîk venake wekî duzimanîbûna kêmkirî tê binavkirin. Mînakên vê rewşê li seranserê dinyayê hene (Cummins, 2013; Skutnabb-Kangas, 2013). Serketina li dibistanê ya zarokên ji gelên hindikayî, civakên koçber an jî gelên xwecihî yên dûçarî perwerdehiyeke bi vî şeklî ne, kêmtir e ji ya hemsalên wan ên zimanê serdest, bi ser de jî ji aliyê rêjeya terkandina dibistanê jî ew tim di rêza pêşî de ne (Mohanty, 2013). Ya jî vê jî girîngtir, wek ku zimanzan Jim Cummins jî balê dikişîne serê, encamên lêkolînên derbarê perwerdehiya duzimanî de yên li gelek welatan berevajiya vê tezê derxistiye holê, ango serketina li dibistanê ya bi zimanekî din, tenê bi perwerdehiyeke baş a bi zimanê dayikê mimkun e (Cummins, 2013: 60).¹ Em bi awayekî din îfade bikin, ji bo serketina li dibistanê ya bi zimanê serdest, divê zimanê dayikê neyê paşguhkirin, berevajî vê yekê, divê ku serê pêşî serketina akademîk bi zimanê dayikê pêk were. Bi fikra ku ji nêz ve nîqaşên li cem me jî eleqedar dike, hêja ye mirov hinekî bi vê mijarê jî mijûl bibe.

Pêşî mirov dikare behsa cihêtiya di navbera wergirtina (bidestveanîna) zimanê dayikê û ya hînbûna zimanekî de bike. Wergirtina zimanê dayikê cihê ye ji hînbûna zimanekî dîtir. Mirov dikare bi çûna kursan, bi bûna li deverên ku ew ziman pir lê tê bikaranîn û bi rêya hevkarîgeriyê yan jî bi rêya dersên hilbijarî fêrî zimanekî bibe. Lê wergirtina zimanê dayikê bi pêvajoyeke xwezayî û ya bêhemdî pêk tê. Tê gotin ku daneyên pevragîhanê yên devkî yan jî yên ne devkî, yên ku piştî jidayikbûnê pêşkêşî zarok tên kirin, dikevine binehişê zarok û li hilberandina devkî zêde dibin, ev qaydeyên ku wekî bidestkeftî tên qebûlkirin, bêtir ku li bîreweriyê zêde bibin dikevin nav hilberandina peyvan. Bikaranîna zimên bipêşketina behremendiyekê pêwîst dike ku hem pêvajoyên bîrewer hem jî yên binehiş bi hev re bikaribin li kar bin (Demircan, 2010: 77). Qabiliyeten zimanî yên ku zarok heta bi temenê çûna dibistanê bi pêş dixê, bêhtir ew in ku

¹ Di gotara Jim Cummins a navborî de, listeyê berfireh a lêkolînên li ser vê mijarê heye.

xwe dispêrin rêzimana berbiçav û şênber. Bipêşketina qabiliyeta zimên a razber (micered) jî bi piranî li dibistanan mimkun e.

Jixwe, xebatên ku van çil salên dawî hatine kirin, nîşan daye ku ji bo zarokek bikaribe bi zimanê duyem kafitiya akademîk bi pêş bixe, divê berê bi zimanê xwe yê dayikê dest bi dibistanê bike û bi wî zimanî besatiya zimanê akademîk bi dest bixwe, hingê serketibûn mimkun e (Skutnabb-Kangas, 2013; Cummins û Swain, 1986, Cummins, 2013, Benson, 2013). Agahiyên ku zarok bi rêya zimanê dayikê bi dest dixin, li bîra xwe tomar dikin û siberoj jî ev yek li dibistanê ji bo hînbûna qonaxên pêş dibe bingeh. Ji ber vê jî, ji bo vejandina zanyariyên ku beriya dibistanê hatine bidestxistin, pêwîst dike ku zimanê dayikê li dibistanê were bikaranîn. Cummins bi alîkariya têtîgîha “hîpoteza girêdana di navbera zimanan de” girîngiya destpêkirina bi zimanê dayikê rave dike. Li gorî vê hîpotezê, asta ziman a fikirî-akademîk ku em dikarin weke zimanê dibistanê bi nav bikin, çaxa bi zimanê dayikê tê bidestxistin, hingê bi awayekî hêsan dikare were veguhastin li zimanekî ku mirov nû fêrî dibe. Eger zarok bi zimanê xwe yê dayikê serwest bibe, di xebitîna pêvajoya xwendin û nivîsînê de hingê dikare vê behremendiyê (qabiliyeta) xwe biguheze zimanekî din jî. Bi vî awayî, dema ku hîn zarok bi zimanê xwe yê dayikê bipêşketina xwe ya akademîk dewam dikin, fêrî zimanekî din dibin ku ji vê duzimanîbûnê re duzimanîbûna zêdeker tê gotin (Cummins, 2013: 67)

Ji modelên perwerdehiyê, ya ku mimkun e zarok ku tê de bi zimanê dayikê perwerdehiya xwe dewam bike û bi zimanekî din bi awayekî serketî xwe ber bide nav perwerdehiyê, ya herî tê naskirin modela perwerdehiya duzimanî ya îngilîzî û fransî ye ku li herêmên Kanadayê yên fransîaxêv pêk tê. Di vê modelê de, ku mîna xweberdana nav zimanê duyemîn (immersion) tê binavkirin, du faktor bûne xwedî bandor: herdu ziman jî dikarin mîna zimanê serdest werin binavkirin ku bêhtir ji bo zarokên ji malbatên ku dikarin wekî ji çîna navîn werin nîrxandin, pêk tê anîn. Dema ku mînakên vê modelê ji bo xwendekarên ji komên din ên hindikayên li Kanadayê² û ji bo koçberên ku zimanê wan ên dayikê spanî ye yên li Dewletên Yekbûyî yên Emerîkayê hatin pêkanîn, hingê heman serkêfêtin derneket holê.

Cummins li modelên ku hem di çarçoveya faktorên dibistanê de hem jî di ya

² Ji bo nîrxandineke rexneyî ya pêkanînen din ên ji bo xwendevanên ji komên hindikayî yên li Kanadayê Bnr Shelley K. Taylor, 2013: 249-275.

faktorên civakî-aborî, civakî-çandî, çînî û psîkolojîk ên li derveyî dibistanê de tîn pêkanîn vedikole û wan analîz dike. Wî di navbera modelên serketî û serneketî de cihêtiyên aşkera tesbît kirine. Cihêtiya serê pêşî, wek li jor jî hat îfadekirin, ew e ku yên di modela pêşî de ji koma zimanên serdest û ji çînan navîn in, li hemberî vê yên di modelên serneketî de koçber in ango ji komên marjînal û ji çînan jêr in.³ Taybetiyên modelên di koma yekem ango di ya serketî de ku girêdayî van faktorên in, dikarin wiha werin rêzkirin: Zimanê dayikê yê zarokên ji koma yekem, di nava civakê de serdest e û li malê pûte pê tê dayîn, hebûna mezinahiya nîrxê civakî û aborî, mezinbûna ihtîmala piştî ya dewamkirina zimanê dayikê, hebûna mercên malbatê ku dikare bi serketina zarok a li dibistanê re eleqedar be û zimanê nivîsê teşwîq bike, fêrbûna zimanê duyem jî ku li gorî dilxwaziyê ye û hebûna motîvasiyona vê yekê. Derbarê şertên li dibistanê de jî, faktorên mîna duzimanîbûna mamoste û ya bernameyên perwerdehiyê, dewamkirina perwerdehiya bi du zimanan a ji bo demeke dirêj hatine tesbîtîkirin. Li hemberî vê, taybetiyên ku di modela yekzimanîkirinê de derketine pêş ev in: Zarok ji koma zimên a hindikahiyên e, zimanê wan ê dayikê di nava civakê de ne serdest e, hem di nava civakê de hem jî li malê pûte bi zimanê wan ê dayikê nayê dayîn, bi heman rengî nîrxê wî yê civakî û aborî jî kêr e, ihtîmala dewamkirina zimanê dayikê kêr e, hevkarîgeriya dê û bavan a bi dibistanê re kêr e ku statuya wan a civakî-aborî jî nîz e û mercên ku malbatek dikare zimanê nivîsê teşwîq dike nîn in, fêrbûna zimanê duyemîn ne bi dilxwazî ye lê belê mecbûrî ye. Mamoste û bernameya perwerdehiyê ne duzimanî ne û zarok jî bêpar in ji wê derfetê ku ji bo demeke dirêj bi du zimanan perwerdehî bibin (Cummins û Swain, 1986; Bernreuter, 2010; Coşkun, Derince û Uçarlar, 2010: 88-92). Bi van taybetmendiyên xwe, aşkera ye ku modela pêşî dibe modeleke perwerdehiyê ya duzimanî ya zêdeker û modela duyem jî dikare wek modela duzimanî ya kêmkar yan jî modela yekzimanîkirinê bê binavkirin.

Li vir divê mirov îşaret pê bike ku faktorên li jorê behsa wan hatin kirin, faktorên civakî-aborî ne ku bandorê li serketina wan zarokan jî dikin ku piraniya wan bi heman zimanî perwerde dibin. Çawan ku di gelek rewşan de jî dixuye, li vir jî

³ Di lîteratura bi îngilîzî de, ji bo modelên koma duyem peyva tîdekirin (submersion) tê bikaranîn, li hemberî vê Coşkun, Derince û Uçarlar bi sedema ku binavkirineke wiha ne bi temamî li gorî terîfa naveroka modelên perwerdehiyê yê behskirî ye, li şûna peyva tîdekirinê, bikaranîna peyva "modela yekzimanîkirinê" pêşniyaz dikin (Coşkun, Derince û Uçarlar, 2010: 88). Ji ber ku armanca dawiyê ya van modelan ew e ku xwendekar zimanê xwe yê dayikê ji bîr bikin û bibin yekzimanî, loma têgiha pêşniyazkirî di cih de ye.

em dibînin ku newekhevî dikevin zik hev. Ev ketina zikhev ji me re dibêje ku hindikahiyên zimanî di heman demê de di warê çînî de jî li jêr in. Helbet ev kesî matmayî nahêle. Li aliyê din, dibe ku ne mecbûrî be zarok heman zimanî biaxivin, ji bo ku mirov di navbera statuya çînî û zimên de tîkiliyekê bibîne. Antonia Darder îşaret pê dike ku çand ne sîstemeke xweser e, sîstemek e ku bi tebeqebûn û aloziyên civakî diyar dibe (2010: 42-43). Li gorî wê, çand pêvajoyên civakî temsîl dike ku ji nêz ve eleqedar in bi bidirûvbûnên cinsî yan jî nijadî yên ku li ser hîmê çîn, civak û zayendê pêk tînin û binyeyên civakî wan qebûl dikin. Dema mirov ji vê awirê ve li meseleyê binêre, mirov dikare bibêje ku pêvajoyên çandî, zimanî ne bêalî ne, tîkildar in bi hilberandina ji nû ve ya bi tîkiliyên desthilatdariyê re ya bi rêya rêxistinên civakî. Ji ber vê yekê jî tîkiliya di navbera ziman û statuya civakî de jî beloq e. Avahiya civakî ya kesek tê de ji dayik dibe, şert û mercên wî kesê yê jiyane, perwerdehiya tê re derbasbûyî, karê dike, hawirdora lê dijî, di diyarkirina zimanê ku ji bo xwe îfadekirinê bi kar tîne, bi rolekê radibin. Cihêtiyên çînî dikarin bikin ku zimanê - ji bo kesên heman zimanî dipeyivin jî ev wisa ye - mirov bi kar tînin guhartî bin. Bi rastî jî faktorên civakî-aborî, li dibistanê nebûna berdêla dinyaya civakî û çandî ya ku zarok di nav de mezinbûye yan jî helwestên mamosteyan ên ku xwe li hebûna vê dinyayê ker dikin, bandoreke neyînî li serketina li dibistanê ya zarokên ji çînan xizan dikin. Bi vî awayî, tevî ku gelekî behsa mîsyona homojenbûnê ya dibistanê tê kirin jî, divê mirov bibêje ku ya rastî ew jî wan mekanan in ku li wan newekheviyên di nava civakê de (çînî, yên ku xwe dispêrin zayendê û hwd.) xwe didin der û ji nû ve tînin hilberandin. Cummins (2000) tam bi vê awirê li meseleyê dinêre û dibêje ku tiştên ku li dibistanên ku bi zimanê serdest perwerde dikin tînin serê xwendekarên ji hindikahiyên zimanî, xwedanederên mîkro yê wan tiştan in ku di nav civaka firehtir de tînin serê dê û bavên wan xwendekaran. Ji ber ku zarokên ji çînan civakî yê jêr di heman demê de endamên koma zimên a di nava civakê de hindikayî ne, newekheviyên ku ev zarok dûçarî wan dibin, bi bandora faktorên navborî jî zêdetir dibin.

Ji bo em vê mijarê li vir bi dawî bikin em kurt û bi ihtîmam van bibêjin: Di çarçoveya bêdaletiyên de yê ku xwe li dibistanê didin der û li wir jî nû ve tînin hilberandin, ziman guhêrbareke girîng e, lê belê jîholêrakirina astenga zimên tîra jîholêrakirina newekheviyan nake, di heman demê de divê mirov bala xwe bêhtir bide ser newekheviyên çînî (helbet ên xwe dispêrin zayenda

civakî û yên din hemû). Em dîsa vegerin ser mijara duzimanîbûnê. Carol Benson (2013: 116-136) berî bi demeke kurt, lêkolîn û lêgerîn pêk anî. Bi agahiyên nû yên encama van lêkolînan, ew îfade dike ku piştî ku bandora neyînî ya modelên perwerdehiyê yên bi armanca yekzimanîkirinê ya li ser serketina perwerdehiyê, îro li gelek welatan ev model ketiye ber lêpîrsînê û bernameyên ku xwe dispêrin zimanê dayikê êdî bêhtir tînin qebûl kirin. Ev bûyereke erênî ye. Lê belê wekî li welatê me jî rewş ev e, sepan û pêkanînen ku armanca wan yekzimanîkirin e jî di heman demê de didomin. Ji ber vê jî nabe ku ev sepan (tetbîqkirin) bi serketina li dibistanê sînordar be, girîng e mirov bi kurtî behsa wan tesîran bike ku di mijara veguhastina zimên de ya ji nîşkekê bi nîşka din, dikarin diyarker bin.

Em ji îfadeyên li jorê yên derbarê mehneya zimanê dayikê de gotina xwe dewam bikin; dema zarok diçe dibistanê, tunehesibandina zimanê ku ew di navê de mezin bûye û dinyaya xwe pê mehnedar dike, nasnekirina nasnameya zarok û/yan jî înkarkirina nasnameya zarok e. Gök îşaret pê dike ku sepanînen bi vî awayî, bi tenê li rêveberiyên ku yekser hegemonyaya kolonyal pêk tînin hene (2010a: 76). Wek ku Gök jî amaje pê dike, mirov dikare tunehesibandina zimanê dayikê yê zarokê şaş salî wek ezmûneke tirsnaq û neyînî bi nav bike angê wê yekê wekî mandelkirina nasnameya wî û ya derdor û malbata ku di nav de mezin bûye bibîne, ji ber vê jî wekî mandelkirina dinya wî ya mehneyan binirxîne.

Baş e, lê ev ezmûn bandoreke çawan li psîkolojî û serketina dibistanê ya zarok dike? David û wekî din Hough û yên din (2013: 230) encamên xebatên xwe yên derbarê rewşa zarokan de yên ku duçarî cudakariyê bûne, wiha xulase dikin:

- Rêznegirtina li ziman, çand û nirxên xwe;
- Di dema rûbirûmana bi çanda serdest re, pê re çêbûna hesta adîtî û xwekêmdîtî;
- Redkirina çand û zimanê xwe;
- Hisa nefrîna ji xwe, ya kesê ku wê dide der an jî ya ku ji xwe ra navxweyî kiriye;
- Îstismara zêhnê (kesê xwe û dinyayê bi kategoriyên ku serdestan afirandine, dibîne);
- Pîrbûna zû ya terkkirina dibistanê, tekrarkirina heman sinifê û zêdebûna sernekeftinan.

Psîko-zimanzan Ajit K. Mohanty, ji bo zarokên ku di sistemê de ya ku çand,

ziman û nasnameyên wan bêqîmet dibîne dest bi dibistanê dikin, îfadeya “zimanê wan, lanetê li qedera wan dike” bi kar tîne (2013: 40). Ew, rewşa zarokê ku bi bernameya yekzimanîkirinê ya li dibistanê zimanê piraniyê li Hindistanê perwerde dibe, wiha rave dike:

“(…) gavên wî yên pêşî li dibistanê, gavên ber bi dinyayeke biyanî ve ne. Gava zarok ber bi sinifa xwe ve diçe, ji ber pêwendiyên ku li pey xwe dihêle, pir kêma jî wê dinyaya nû serwest dibe. Jêderên pevragîhanê, ziman, zanyariyên derbarê dinyayê de û çanda zarok (...) li aliyekî tînin danîn. Ji ber ku zarok hîn roja pêşî ya dibistanê jêderên pevragîhanê, ziman, zanyariyên derbarê dinyayê de û çanda xwe ji dest dide, tiştê ku bikaribe ‘bi pêş bixe’ li ber destê wî namîne. Sîstemeke ku bi zehmetî di zimanê wê digihîje, ew girtiye dibistanê da ku were tepisandin û piştê jî were derkirin. Bi tenê ji bo ku ji mamoste serwest bibe, ji zarok re sê ta pênc sal divên, lê belê di dawiya wê demê de êdî ji bo her tiştî mirov dereng maye (...) Tevî bernameya perwerdehiyê ya bipêşxistî hemûyî, bernameyên mîna texteyên biaqil jî zarok nikare fêrî xwendin û nivîsandinê bibe. Lewma zarok nikare ji mamoste, ji metnan û ji bernameya perwerdehiyê ya ku zimanekî ew pê nizane bi kar tîne, serwest bibe. Ev ziman ne ew ziman e ku malbata wî bi kar tîne.” (Mohanty, 2013: 41-42)

Texmînen cur bi cur hene li ser dema ku pêdiviya xwendekaran pê heye ji bo serketina akademîk a ku hêvî jê têkirin. Weke mînak, hin lêkolînan nîşan daye ku ji bo bigihîjin navîniya serketina sinifa bi zimanê serdest, pêdiviya xwendekarên ji hindikahiyên, herî kêma bi pênc salan heye. Hin lêkolînan jî nîşan daye ku ji bo ku xwendekarekî ji koma zimên a hindikahiyên bigihîje heman serketina akademîk a xwendekarekî bi zimanê serdest, ew di deh mehan de digihîje, lewma divê pazdeh mehan bixebite. Lê belê, ne pêwîst e mirov bi bîr bixe ku di her du rewşan de jî xwendekar hedef in ku ev hedef tev digere û mirov dixwazin bigihîjine wan (yê ku ji Collier û Thomas, 1999 veguhastiyê Cummins, 2013: 65). Ji ber vê jî nemana wê navberê wê gelek caran mimkun nebe. Bi gotina Mohanty, ji bo wan mirov wê her dereng mabe. Di encamê de, dibe ku daxwaza dê û bavên wan bi armanca gihîştina derfetên çêtir ên civakî-aborî, ku dixwazin fêrbûna zimanê serdest a zarokên wan di temenê herî biçûk ê mimkun de pêk were, lê ji bo piraniya wan dê encam ew be ku xizanî weke çarenûsekê derbasî nîşên nû bibe.

Wekî diyar e, li wan deverên ku tîkiliyên civakî yên hiyerarşik ên xwe dispêrin ziman û etnîsîteyê hene, ji bo ku zarokên derfetên wan ên perwerdehîbûna bi zimanê wan ê dayikê nînin e asîmîleyî zimanê serdest bibin, her şewazê çerxên

desthilatdariyê yê aşkera û veşarî digerin. Baş e, li dijî van çerxan zarokên ku behsa wan hatiye kirin û malbatên wan divê bibin xwedî helwesteke çawan? Helbet bi tenê yek bersiva rast û hêsan a vê pirsê nîn e. Lewma gelek caran ev helwest bi jiyana berî wê re, bi helwest û tevgerên siyasî, bi rêzefaktorên din ên eleqedarî hawirdorê re têkildar e. Em dibînin hin malbat li dijî siyasatên zimên ên serdest li ber xwe didin û xwedî li zimanê dayikê derdikevin. Ev yek, bi giştî gava ku asteke diyar a bîreweriya siyasî heye, dikare pêk were. Lê belê, li gelek deverên dinyayê, nemaze jî li ser mirovên xizan û yê di warê siyasî de jî lawazkirî tê ferzkirin ku ji bilî bi awayê herî baş fêrbûna zimanê serdest û devberdana ji zimanê xwe, tu rêyeke din li ber wan nîn e. Li gorî vê, çî bi xizaniyê re çî jî bi nasnameya xwe re eleqedar bikin, dê û bav qebûl dikin ku tekane rêya wan a ji bo ku zarokên wan duçarî zehmetiyan nebin, ku ew bi wan re rû bi rû bûne û zarokên wan bibin xwedî dahatûyeke ji jiyana wan çêtir, divê bi temami asîmîleyî zimanê serdest bibin. Baş e, gelo mimkun e mirov navê asîmîlayona bi dilê xwe li wê yekê bike ku bi hêviya dê bibin xwediyê mercên baştir ên jiyane, dê û bav bixwazin zarokên wan di dema mimkun a herî zû de hîni zimanê serdest bibin? Ez dixwazim ku Skutnabb-Kangas bersiva vê pirsê bide. Skutnabb-Kangas dibêje, di meseleya teşwîqkirina asîmîlekirina mirovan a li çanda serdest de navgîneke “teşwîqker” a xurttir nîn e ji danîna zimanên dayikê ya li aliyekî û destketiyên aborî, civakî û siyasî li aliyê din. Skutnabb-Kangas îşaret bi Rapora Bipêşketina Însanî ya Neteweyên Yekbûyî ya sala 2004’an dike (2013: 430), wexta kesek neçar tê hiştin ku di navbera zimanê xwe yê dayikê û siberoja xwe de tercîhê bike, ev yek hem bînpêkirina mafên mirovan e hem jî bînpêkirina mafên mirovan ên zimanî ye; ew bi ihtîmam diyar dike ku asîmîlasyoneke bi vî awayî nabe ku wekî asîmîlasyoneke azad a tercîhkirî were nixandîn.

Li Tirkiyeyê û bi taybetî li ser kurdî mijara zimên nexasim bi daxwaza bikaranîna zimanê dayikê ya di perwerdehiyê de tê ifadekirin, wek daxwazeke siyasî herî zêde ev yek li pêş tê girtin; ji ber van sedeman çêtir e mirov bi awirê minaqeşeyên têgîhî û teorîk ên li jorê li têkiliya zimanê dayikê û perwerdehiyê binêre. Lê belê çawan berî niha jî hat gotin, armanca vê xebatê ne ew e ku bi tenê li çarçoveya perwerdehiyê binêre, lê her wiha binêre bê ka ziman di nav jiyana rojane de li cihekî çawan e. Ji bo pêkanîna vê armancê, wê bikêrhatî be mirov berê xwe bide têgîha “bazara zimanî”⁴ ya ku Robert Philipson bi pêş xist û Pierre Bourdieu

4 Ji bo minaqeşeyê berfireh a li ser vê têgîhê Bnr P. Bourdieu, 1999; R. Phillipson, 2003;

jî qala wê kir. Li gorî vê, bi belavbûna modernbûnê re û bi pêvajoya avabûna netewe dewletan re, li ser hîmê etnîk-zimanî hiyerarşiya zimên peyda dibe. Di nava vê hiyerarşiyê de bazareke zimanî jî pêk tê, di vê bazarê de têkiliyên zimanên cihê yê bi hev re jî li gorî nixê wan ê bazarê diyar dibe. Hem ji bo diyarkirina bikaranîna an jî nebikaranîna zimanan a di nava sistema perwerdehiyê û li warên din ên jiyana gelemperiyê de hem jî ji bo diyarkirina veguhastin an jî veneguhastina bi nifşên nû ya ziman an jî zimanên malbatê, bazara zimanî girîng e. Lewma serdest dema ku serdestiya xwe ya siyasî bi şidet û/yan jî bi razîkirinê didin qebûlkin, di heman demê de hewl didin ku rewabûna wê yekê biafirînin ka kîjan ziman dikare yan jî dikarin li warên civakî, siyasî, aborî werin bikaranîna. Bi ser de jî weke armanc dixwaze wê yekê ne tenê bi civatên ku xwe bi çanda serdest re yek dibînin, bide pejirandin, dixwaze her wiha bi wan civatan jî bide qebûlkin ku wan ew xistine rewşa hindikahiyan û gelek cudakariyan li dijî wan dikin. Ji bo vê jî di berdêla bikaranîna zimanê serdest de civatan xelat dike, civatên nakevin nav vê sistemê yan jî nikarin li vê sistemê zêde bibin jî tîn cezakirin; cur bi cur şewazên pest û şidetê bi kar tîne da ku bi wan berdêla nebikaranîna zimanê serdest bide dayîn; di serî de civakî, siyasî, aborî û perwerdehiyê gelek encamên newekhevî û cudakariyên bêhesab diafirîne. Di encama van cudakarî û newekheviyan de yê ku xwe dispêrin tehde û şidetê, hem ziman êdî lawaz dibin hem jî malbat veguhastina li nifşên nû ya zimanê xwe, êdî wekî ked û hewleke biha, bitalûke û carinan jî badilhewa dibînin.

Di encama minaqeşeyan de ên heta niha mirov dikare tê derxe ku dema malbat zimanê xwe venaguhêzin an jî nikarin veguhêzin nifşên nû, sedema vê di esasê xwe de têkildarî siyasat û pratîkên dewletê ye, ango ev siyasat û pratîk bi awayekî yekser an jî neyekser vê rewşê diafirînin. Di lîteratura akademîk de bi sedemên yekser pir tê daketin, lê belê em dibînin ku sedemên neyekser nayên nîqaşekirin. Yek ji van sedemên neyekser helwesta mirovan a li li hemberî zimanê wan ê dayikê û zimanên din e. Helwesta zimên wekî hisa mirovan a li beranberî zimanê wan û zimanên din tê terîfkirin (Baker, 1992; Gardner, 1985). Ev helwest dikarin bibin helwestên erênî yê mîna serfirazbûna bi zimanê xwe, heyranbûna zimanekî din, lê belê ew her wiha dikarin bibin helwestên neyînî yê mîna şermkirina ji zimanê xwe û yan jî fikirîna çorbûna zimanekî, têkilîdanîna zimanekî bi paşvemayîne re.⁵ Bi heman rengî fikra ku dibêje, di mijara peydakirina karekî

R. Phillipson, 2009.

5 Ji bo minaqeşeyê berfireh a di biwara helwesta zimên de Bnr C. Baker, 1992; J.

de yan jî di mijara reşkirin û deximandinê de ziman diyarker e, bi helwestên zimên re eleqedar e. Ji ber ku jî nêz ve bi awayê bigewdebûna siberoja zimanekî re diyar û eleqedar e, girîng e mirov bizanibe ka di asta civakî de li hemberî wî zimanî helwestên çawan hene. Li gorî vê, zimanên ku beşên fireh ên civakê li hemberî wan xwedî helwestên erênî ne, di meseleya veguhastina bi nifşên nû ve duçarî zehmetiyên mezin nabin û hisa talûkeya tunebûnê bi wan re xurt nabe. Lê belê gelek zehmet dibe zimanên ku beşên fireh ên civakê li hemberî wan xwedî helwestên neyînî ne, li nifşên nû bîn veguhastin. Helwestên erênî yan jî neyînî dikarin hem li nav civaka ku bi wî zimanî dipeyive hem jî li nav civakeke bi zimanekî din dipeyive hebin ku bi wî zimanî re di nava tîkiliyêke hiyerarşik de ye. Eger derbarê zimanekî de, hem li nav civaka ku bi wî zimanî dipeyive hem jî li nav civaka ku bi zimanê serdest dipeyive, helwesteke neyînî hebe, hingê hema hema ne mimkun e ku ev ziman were parastin û ber bi nifşên nû ve were guhastin. Bi awayekî qonax bi qonax jidestdana zimên pêk tê. Li aliyê din, eger bi tenê civaka serdest xwedî helwesteke neyînî be, civaka bi wî zimanî dipeyive bi xwe li hemberî zimanê xwe xwedî helwestên erênî be, hingê tunebûna zimên jî ihtîmaleke biçûktir e, di warê guhastina bi nifşên nû ve zehmetiyên mezin wê xwe nedin der. Wekî din, eger hem li nav civaka serdest hem jî li nav civaka bi wî zimanî dipeyive li hemberî zimanekî helwesteke erênî hebe, para bêhtir a derdikeve holê duzimanîbûneke hengdar e. Çawan ku berî niha jî behsa wê hat kirin, çî erênî û çî jî neyînî, ev helwest ne serbixwe ne jî siyasî û pratîkên dewletê, berevajî vê, piraniya caran ji aliyê wan ve tînan diyarkirin. Di çarçoveya Tirkîyeyê û kurdî de, li ser meseleya guhastina kurdî bi nifşên nû ve wê delîlan bi me diyar bike. Dema mirov lê bifikire ku kurdî demeke dirêj duçarî qedexeyan bûye, dibe mirov hêvî neke ku di nav kurdan û di nav civata serdest de jî li ser kurdî helwesteke erênî hebe. Ka seyra helwesta zimên a di nava kurdan de çî ye, bi tînanîyên lêkolînên meydanî li ser vê yekê tê sekinandin.

Edwards, 1994;; R. C. Gardner, 1985.

B.LI TIRKIYÊ PIRZIMANÎ Û SIYASETÊN ZIMANÊ FERMÎ

Li Tirkîyeyê herî dawî sala 1927'an derbarê zimanê dayikê de agahî hatine berhevkerin. Ji ber ku di roja îro de di îstatîstîkên neteweyî de zanyariyên bi vî awayî nayên berhevkerin ne mimkun e em behsa hejmarên zelal bikin. Li gorî lêkolîna KONDA'yê ya sala 2006'an a bi navê "Em Kî Ne", zimanên ku li Tirkîyeyê tînan axaftin û rêjeya axêverên van zimanan a di nav nifûsa Tirkîyeyê de wiha ye: Tirkî (%84,54), kurdî (%12,98), erebî (%1,38), ermenîkî (%0,07), rûmkî (%0,06), îbranî (%0,01), lazî (%0,12), çerkezî (%0,11) û qiptî (%0,01).⁶

Ev hejmar nîşan didin ku li Tirkîyeyê hîn jî rastiyeke civakî ya pirzimanî heye. Li hemberî vê rastiya civakî ya pirzimanî, siyaseta ku di tevahiya dîroka Komara Tirkîyeyê de hatiye pêkanîn berevajiyê vê yekê ye, eger em bi gotinên Bûşra Ersanlı bi kurtasî rave bikin: "Li Tirkîyeyê zimanê dayikê (tirkî) wekî zimanê tek û serdest ê siyasî hatiye dîtin. Di çarçoveya avakirina netewe dewletê ya derbasdar a wê demê de, hingê mimkun bûye ku bi navê zimanê dewletê tirkî wekî zimanê tek ê dayikê derkeve pêş; tîngîhana ji zimanê dayikê û desthilatdariya dewletê wekî hev hatibûn dîtin. Ji ber vê jî bi awayekî pêkveyî girêdana warên civakî û çandî ya bi zîhnîyeta dewletperest ve demeke dirêj wekî zimanê dewletê tîngîhîştina ji tirkî, mora xwe li tevahiya warên civakî, çandî û aborî xistiye. Vê yekê her wiha kiriye ku ev ziman her wekî zimanekî bavîksalarî yê siyasî bimîne." (Ersanlı, 2010a:107)

Di vê demê de, derbarê siyasîyên yekzimanî de kuliyateke girîng a rexneyî derketiye holê. Bêguman di nav van de berhemên Îsmail Beşikçi xwediyê cihekî li pêş in. Lewma demeke dirêj a ku tê de rexnekirina siyasîyên yekperest bi tundî dihatin cezakirin, hema hema yekane çavkaniya agahdariyê ya li ser vê mijarê, berhemên wî bûn.⁷ Serê pêşî çawan ku Îsmail Beşikçi bal kişand serê û gelek çavkaniyên ku paşê nivîsandin jî amaje pê dikir, kadroyên damezirînerên Komara Tirkîyeyê xwest ku li ser raçînkê li pey împeratoriyeke ku di warê zimanî, çandî, dînanî û etnîk de pirreng mabû, civateke welatîyan a homojen biafirînin. Siyasîyên asîmîlasyonê jî ji bo gihîştina vê armancê mîna navgîneke girîng hatin dîtin. (Yeğen, 1999; Ersanlı û yênanî, 2012; Akçura, 2008). Bi siyasîyên asîmîlasyonê

6 Bnr Milliyet KONDA Toplumsal Yapı Araştırması 2006 Biz Kimiz? www.konda.com.tr/.../2006_09_Toplumsal_Yapi.pdf.

7 Ji bo hin ji van berhemên Bnr Beşikçi, 1978; Beşikçi, 1990; Beşikçi, 1991a; Beşikçi, 1991b; Beşikçi, 1991c.

zimanî, li aliyekî bikaranîna tirkî ya di warê gelemperiyê de hat berfirehkirin, li aliyê din jî, ji bo sînardarkirina bikaranîna zimanên li derveyî tirkî jî, tedbîr hatin hildan. Ji van tedbîran, di serî de, ji bilî tirkî di warê perwerdehiyê de qedexekirina bikaranîna zimanên dayikê heye, ku hindikahiyên bi Peymana Lozanê weke hatin qebûl kirin, li derveyî yê rewşê ne. Bi saziyên mîna Saziya Dîroka Tirkî, Teza Dîrokê ya Tirk, Teoriya Zimên a Rojê (Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi) û bi teoriyên hilberandî yên ku dibêjin erdên Komara Tirkiyeyê ji berê ve mala nasnameyêke bi tenê ya zimanî, çandî bûn, li pêş hat girtin⁸ piştê jî li rêyan hat gerîn da ku ziman û nasnameyên ne tirk di nava vê nasnameyê de werin helandin. Planên ku bi vî armancê hatin amadekirin, qedexa û pêkanînen koçkirinê jî li xwe girtin û bi vî şeklî di pratîkê de hatin sepanandin. Ji naveroka perwerdehiyê heta bi warê çandî, îdiaya “girseyeke bêîmtiyaz, bêçîn û pevcebirî” xwe li her astê da der. Weke mînak, ne di bernameyên perwerdehiyê de ne jî di tu pirtûkên dersên de behsa pircurebûna zimanî ya welêt hat kirin.

Ev helwest felsefeya damezirandinê ya Komara Tirkiyeyê pêk tîne. Tevî ku van salên dawiyên weke ku hin guhartin tê de pêk werin bixuye jî, em dikarin bibêjin ku vî helwestê heta roja me ya îro bi awayên cihê dewam kiriye (Derince, 2013). Mînakên li jêrê, ew ê têrker bin ji bo helwesta navbirî ya ku di demên cihê de xwedana der da ku bi me re fikrekê çêke.

Sala 1925'an piştî tepisandina Serhildana Şêx Seîd, bi armanca pêşgirtina li serhildanên nû Plana Îslehkirina Şerqê hat amadekirin. Di nava tedbîrên sert ên planê de qedexekirina kurdî jî cih girtibû. Wekî din hat xwestin ku memûrên kurd li herêmê ji bo memûrtiyên asta jêr ên bêqîmet jî neyên wezîfedarkirin (Akçura, 2008: 46).⁹ Di belgeyêke din a wê demê de jî helwesta li ser wezîfedarnekirina memûrên kurd an jî nepeyivîna memûran a bi kurdî heye. Abidin Özmen li Diyarbekirê wezîfeya Mifetişiya Giştî ya Yekemîn kiriye. Wî sala 1936'an raporek

8 Ji bo sazî û teoriyên ku behsa wan tê kirin, lêkolîna wan a rexneyî û fonksiyonên wan Bnr Üstel, Ersanlı, 2003; Yeğen, 1999; Yıldız, 2007.

9 Metnê békêmasî yê xala 10. ku wezîfedarnekirina memûrên kurd derpêş dike wiha ye: “Betalkirina binyeya eşîrî ya di nav wê salê de û xisûsa parastin û temînkirina têkilî û hiqûqa xelkê yekser bi hikûmetê re dê bere bere bi destê hikûmetê were pêkanîn. Ji bo vî jî lazim e li rojhilat bi rêya şandina ji tevahiya navendên birêveberiyê memûrên îdealîst û muqtedîr da ku hêz û kartêkeriya hikûmetê were teqwiye kirin. Di heman demê de nabe ku memûrên kurd ji bo memûriyetên talî yên li vî deverê jî werin wezîfedarkirin. ‘Cenderme jî tê de’ ji bo memûrên ku ji navendê hatine wezîfedarkirin, weke li jêr, pêşnûmayê qanûnê pêwîst e.” (veguhêzer Akçura, 2008: 46).

nivîsand ku bajarên Diyarbekir, Bedlîs, Wan, Hekarî, Mûş, Mêrdîn, Riha û Sêrtê tê de hebûn. Di raporê de qedexekirina peyivîna bi kurdî li memûran û cezakirina peyivîna bi kurdî, hatibûn pêşniyazkirin. Özmen pêşniyaz dika ku cezayên wekî hişyarkirinê heta bi betalkirina memûrtiyê li kesên bi kurdî dipeyivin werin birîn. Özmen ferz kiriye ku welatîyê hatiye saziyê bi tirkî nizanibe jî divê memûr pê re bi kurdî nepeyive. Li gorî Özmen, eger mirov neçar bibe, hingê divê wekî wergêr kesekî ne memûr hazir be: “Divê bi tu awayî destûr neyê dayîn ku memûrên li saziyên dewletê wezîfedar in bi kurdî dipeyivin. Memûr divê hewl nede ka gundiye bi tirkî nizane çî dibêje, divê ji bo gundî wergêreke/î ne-memûr were peydakirin, bi vî awayî divê zor li her kesî were kirin da ku bi tirkî dipeyivin.” (veguhêzer Akçura, 2008: 73-76). Kampanyaya Ocaxên Tirk (Türk Ocakları) a ku sala 1928'an dest pê kiriye “Welatî bi Tirkî Bipeyive” jî dikare weke sepandineke pesta li ser zimanên din were nirxandin (Üstel, 1997). Lê divê mirov bibêje ku ev kampanya ji kurdî bêhtir li dijî civatên rûm û ermenî yên li Stenbolê bû.

Li ser vî mijarê sepaneke (tetbîqeke) ku divê mirov behsa wê bike Qanûna Îskanê ya sala 1934'an e. Ev qanûn serjimarê li gorî binyeya etnîk û zimanê tê peyivandin li kategoriyên cur bi cur dabeş dika. Armanca wê ya sereke jî ew bû ku ji bo siyaseta koçkirinê ya raberkirî bi kêr were da ku zimanên dayikê yên ne bi tirkî asîmîleyî tirkî bibin (Beşikçi, 1991c; Kirişçi û Winrow, 2007).

Sînardarkirina li warê dewletê ya zimanên dayikê yên ne tirkî, piştê jî dewam dika. Heta piştî darbeya eskerî ya 27'ê Gulanê birêveberiya eskerî raporeke bi navê “Esasên Bernameya Bipêşketinê ya Ku Dewlet Wê Li Rojhilat û Başûrê Rojhilat Pêk Bîne” amade kir. Berî bi demeke kurt Can Dündar û Rıdvan Akar ev rapor derxist holê. Di naveroka vî raporê de pêşniyaz hene ku pêkanînen salên 1920'an yên mîna Plana Îslehkirina Şerqê yan jî Qanûna Îskanê bi bîr tînin, ev jî nîşan dide ku di biwara asîmîlasyonê de zêhniyet neguheriyê.¹⁰ Bi qanûna hejmarê 1587'an a piştî darbeya eskerî jî pêkanîna tirkîkirina navên gund û cihan ên bi ermenîkî, kurdî, rûmî dewam dika (Coşkun, Derince, Uçarlar, 2010).

Pêkanînen herî tund ji bo qedexekirina zimanên ne tirkî û nexasim jî ji bo qedexekirina kurdî piştî darbeya eskerî ya 12'ê Îlonê derdikevin holê. Di Destûra Bingehîn a 1982'an de gelek xal hene ku armanca wan ev e:

10 Ji bo nirxandineke berawirdî ya pêşniyazên rapora behskirî û ya Plana Îslehkirina Şerqê Bnr Baskın Oran, 2008.

“Ji bo îfadekirin û weşandina fikran, zimanekî ku ji aliyê qanûnê ve qedexekirî ye nabe were bikaranîn. Kaxizên nivîskî yan jî çapkirî, plak, bandên deng û dîmen û navgînên din ên gotinê yên li dijî vê qanûnê, bi biryara dadger a li gorî usûlê yan jî ji bo rewşên wisa ku derengmayîn fikareyan çêdike, bi fermana meqamê erkdar têne berhevkirin.” (xal 26 / bendên 3 û 4)

“Bi zimanekî ku qanûnê ew qedexe kiriye, nabe ku weşan werin kirin.” (xal 28/2)

“Ji bilî tirkî nabe ku zimanekî din wekî zimanê dayikê li saziyên perwerdehî û hîndariyê fêrî welatîyên tirk were kirin û bi wan ders were dayîn.” (xal 42/9)

Desteya Ewlekariya Neteweyî sala 1983'an qanûna bi hejmara 2932 xist meriyetê. Bi vê qanûnê kurdî bû zimanekî qedexekirî. Di qanûnê de tê tekrarkirin ku zimanê dayikê yê welatîyên tirk tirkî ye û her çalakiya ji bo bikaranîn û belavkirina zimanên ne tirkî weke zimanê dayikê qedexe ye. Di qanûnê de, li jêr sernavê zimanên ku nabe ji bo îfadekirin û belavkirina fikran werin bikaranîn, îfadeya “ji bilî zimanên fermî yên dewletên ku ji aliyê dewleta tirk ve hatine qebûl kirin, bi tu zimanê din” hatiye bikaranîn.¹¹ Bi vê jî hatiye zelalkirin ka bi îfadeya di Destûra Bingehîn de, bi “zimanekî ku bi qanûnê qedexekirî ye” çî hatiye xwestin. Geoffrey Haig (2006) ji bo vê rewşê dibêje, dema ku zimanê kurdî di bilêvkirina fermî ya dewletê de tê qedexekirin jî navê wî nayê hildan û ev jî bi tevahî siyaseta “xuyanekirinê” ye.

Ev qanûn piştê hatibe betalkirin jî mirov dikare bibêje ku zextên ji bo bikarneanîna kurdî heta bi destpêka salên 2000'î bi awayekî gelekî sert û tund dewam kirin. Em pê dizanin ku derbirîna bi kurdî ya fikrekê, hestekê, bikaranîna kurdî ya peyvek û diduyan a di warê siyasî de û heta gotina straneke bi kurdî jî dikarîbû bibûya sedema birîna cezayên girtîgehê. Asta lînça ku hunermend Ahmet Kaya pê re rû bi rû ma, mimkun dike ku em tê derxin ka weşanên nivîskî û dîtbarî yên bi armanca têgihana zimanê kurdî û nasnameya kurd bi sûc û guneh re çawan bi vê qedexeyê re meşiyaye.

Tevî vê jî qismek qedexe û astengkirinên behsa wan tê kirin, ji dawiya salên 1990'î û pê ve û di salên 2000'î de bi verastkirinên qanûnî û îdarî qonax bi

¹¹ Dema ku vê dawiyê kurdên Iraqê statu bi dest xist û kurdî weke zimanê fermî yê duyemîn ê Iraqê hat qebûl kirin, ev îfade wekî “zimanê fermî yê yekemîn ê van dewletan” hat guherandin (Coşkun, Derince, Uçarlar, 2010).

qonax hatin betalkirin. Li paş bipêşketinên di vê biwarê de, mirov dikare bibêje ku du faktorên sereke hene. Ya pêşî daxwazên tevgera siyasî ya kurd ên derbarê nasname û zimanê kurdî de ne ku êdî piştgiriya civakî bi dest xistiye. Ya diduyan jî bandora pêvajoyên navneteweyî ye ku ji destpêka salên 2000'î û pê ve Tirkiye angajeyî wan bû.¹²

Ji nivê salên 1990'î û pê ve tevgera siyasî ya kurd di ajandaya xwe ya siyasî de bêhtir cih da mafên nasnameyî yên çandî. Bi vê re jî daxwazên derbarê kurdî de jî bêhtir hatin îfadekirin. Tevgerê, sala 1996'an weke sala Ehmedê Xanî ragihand, bang li kurdan kir ku bi zimanê xwe yê dayikê bêhtir bipeyivin. Vê yekê di asta civakî de kir ku hişmendiyek peyda bibe. Paşê, di serî de “perwerdehiya bi zimanê dayikê” daxwazên ji bo rakirina astengên li pêşiya bikaranîna kurdî ya li qada gelemperiyê her di rojevê de hatin hiştin. Li aliyê din jî weke bînpêkirina qedexeya kurdî ya li qada siyasî, kirinên ku armanca wan bêtêsîrkirina van astengan e, di pratîkê de hatin pêkanîn.¹³ Piştî ku partiyên siyasî yên di xeta HADEP-BDP'ê de di birêveberiyên cihkî/mihelî de bi ser ketin, di pratîkê de pêşî li sepanên duzimanî/pirzimanî yên di xizmetên şaredariyan de vebû.¹⁴

Bi van bûyeran re, bi bandora pêvajoya ahenga bi Yekîtiya Ewrûpayê re dawî li hin ji qedexeyan hat, beşek ji verastkirinên qanûnî û îdarî yên ku dawî li van qedexeyan anî, li jêr in;¹⁵

- Betalkirina qanûna bi hejmara 2932'yan a ku kurdî dikir zimanekî qedexekirî (1991);
- Di xalên 26 û 28'an ên Destûra Bingehîn de jêhilanîna îfadeya “zimanê bi qanûnê qedexekirî” (2001);
- Derxistina ji qanûnê ya peyva “zimanê qedexekirî” ya di qanûna çapemeniyê de ya bi Pakêta Ahengê ya Duyemîn re (2002);
- Bi navekî wekî “Ziman û zaravayên ku welatîyên tirk di jiyana xwe ya

¹² Derbarê vê mijarê de ji bo analîzeke biserûber Bnr Derince, (2013: 145-152).

¹³ Ji bo beşeke cezayên ji ber axaftina bi kurdî di dema xebatên siyasî de Bnr Çağlayan, 2011: 67-92.

¹⁴ Ji bo nîrxandineke resen a derbarê siyaseta tevgera kurd a mafên zimên ên kurdî Bnr Nesrin Uçarlar, 2012.

¹⁵ Ji bo lîsteyeke bêhtir bikîtîte ya van verastkirinan Bnr Coşkun, Derince û Uçarlar, 2010. Wekî din, ji bo analîzeke rexneyî ya li ser bi awayekî nisbî rakirina astengên li pêşiya bikaranîna kurdî yên di salên 2000'î de ku ev xebat zêhna mirov ronî dike Bnr Derince, 2013.

rojane de bi awayekî adetî bi kar tînin” verastkirinek hat kirin û bi vê re jî pêşî li weşanên bi kurdî hat vekirin (2002);

- Guhartina Qanûna Perwerdehî û Hîndekariya Zimanê Biyanî ya bi hejmara 2923’an û bi vê re çêbûna derfeta vekirina kursên taybet ên ji bo hînkirina ziman û zaravayên navbirî;
- Misogerkirina qanûnî ya weşana bi ziman û zaravayên cihê (2003);
- Di kanalên neteweyî yê radyo û televizyonên fermî de, di TRT’yê de ji bilî boşnakî û erebî destpêkirina weşana bi zaravayên kurdî kurmancî û zazakî (2004); destpêka weşana TRT-6’ê ya ku bi tenê bi kurdî weşanê dike (2009);
- Derfeta lêkolîna derbarê “Ziman û Zaravayên Cihê” de li zanîngehan, mimkunkirina damezirandina enstîtuyan û pêşniyazkirina dersên dikarin bîn hilbijartin (2009);
- Pêşvekirina li axaftina bi kurdî ya bi rêya telefonê ya ji bo girtî û hukmxwariyan;
- Bi guhartina di qanûna hilbijartinan de, betalkirina qedexeya bikaranînan zimanên ne tirkî yê di xebatên hilbijartinan de (2010);
- Di perwerdehiyê de zêdebûna kurdî ya dersên ku dikarin werin hilbijartin (2012);
- Qebûlkirina parastina bi zimanê dayikê ya li dadgehan (2013).

Helbet tevî van hemû sererastkirinan jî, ne qedexe bi tevahî ji holê rabûn ne jî hîyerarşiya ku di navbera zimaman de hatiye afirandin ji holê hat rakirin. Wekî mînak, serbestiya di qada perwerdehiyê de ya li pêşya kurdî vekirî hîn jî bi awayekî tund bi hînbûna zimên re sînordar e. Wekî din sererastkirinên qanûnî yê ku dihatin derpêşkirin ku kurdî mîna zimanê dayikê neyê fêrkin, hîn jî hene.

Em dikarin bibêjin ku, helwest û tevgerên ku kurdî biçûk dibînin, hîn jî berdeham in. Yek ji berdevkên li pêşê hikûmetê Bülent Arınç berî bi demeke pîr kurt, di destpêka sala 2012’an de hin peyv gotin ku mehneya wan ew e ku kurdî ne zimanekî şaristaniyê ye. Ev peyv, ji îfadeyên serdema 12’ê Îlonê yê weke “zimanê çiyê” yan jî “kart kurt” ne kêmtir e ji yê di warê biçûkxistinê de. Kurdî hîn jî di warê gihîştina perwerdehiyê û pîşeyê profesyonel de dezavantajek e. Bi vê re di karên statuya wan kêm de yan jî di sektora nefermî de jî dibe ku bibe sedema cudakariyê.¹⁶

¹⁶ Ji bo mînakên ku rê li ber cudakariyên ku di jiyana kar de axaftina bi kurdî yan jî

Heke em ji nû ve vegerin qonaxên Crystal terîfkirî, di kêliyeke dişibe qonaxa sêyemîn¹⁷ de li aliyekî em şahidiyê dikin lê ku helwest, tevger û verastkirinên bi armanca astengkirina kurdî bi hin guhartinan dewam dikin û li aliyê din em şahidiyê dikin li hebûna têkoşîneke civakî siyasî ya dewamîbûyî ya ku armanca wê rakirina astengên li pêşya kurdî yan jî qet nebe kêmkirina van astengan e. Di asta makro de ev têkoşîn diyarker be jî, wê bi kêr were ku mirov tesîra van faktorên li jêrê jî bihesibîne: Di diyarkirina berî pêvajoyê de awayên pevragihana di navbera nifşên cihê ya di nava jiyana rojane de; zor, dezavantaj û teşwîqên aborî û civakî, pêvajoya perwerdehiyê, jiyana kar, derdora civakî, çapemenî, koç, hîyerarşiya nîrxan a ku di navbera zimanan de hatiye danîn û bûyerên siyasî yê rojane.

axaftina bi aksan a bi tirkî vedike, Bnr Çağlayan, Özar û Tepe, 2011.

¹⁷ Çawan ku berî niha jî îşaret pê hat kirin, David Crystal dibêje, herikîna bûyerên ku talûke ne ji bo zimanan ducarî asimilasyonê dibin, di sê qonaxan re derbas dibin. Piştî qonaxa yekemîn a ku weke qonaxa zordariyê tê binavkirin qonaxa duzimanîbûnê tê. Crystal qonaxa sêyemîn weke wê qonaxê bi nav dibe ku yekzimanîbûna bi zimanê serdest, şûna duzimanîbûnê digire.

BEŞA DUYEM:**NIFŞ Û ZIMAN****A.DIYARBEKIR: BAJAREKÎ PIRZIMANÎ**

Diyarbekir ji dîrokê û bi vir de her bajarekî pirzimanî bûye. Di Seyehetnameya Ewliya Çelebî de ji bo zimanên li Diyarbekirê tînin axaftin behsa erebî, tirkî, farisî, ermenîkî û kurdî tê kirin. Martin van Bruinessen (2003: 63-73) beşên Seyehatnameyê yê li ser Diyarbekirê dinîrxîne û dibêje ku mirov dikare li zimanên ku Ewliya Çelebî ew rêz kirine zaravayên cur bi cur ên aramî yê ku suryanî û nestûrî bi wan dipeyivin jî, zêde bike.

Wekî ku berê wisa bû, Diyarbekir îro jî pirzimanî ye. Lê belê rastiyek heye ku ev pirzimanîbûn bi demê re guheriye. Weke mînak, farisî êdî bi tenê zimanê dewleteke cîran e û mehneyeke wê ya din nîn e. Erebi li bajarên cîranê Diyarbekirê yê wekî Mêrdîn, Sêrt û Rihayê li hin deveran hîn jî bi awayekî berbelav tê bikaranîn, lê belê êdî ne yek ji zimanên Diyarbekirê ye. Zimanên suryanî û nestûriyan jî ku êdî mirov dikare yek bi yek wan bihejmêre, belkî ne ji zimanên zindî û yê tînin bikaranîn bin, lê belê ji bo ku mirov bikaribe wan ji mîrateya çandî ya bajêr

bihesibîne, di rewşa wan zimanên nimûneyî de ne ku divê bi îhtîmam werin parastin. Di wê serdemê de ku Ewliya Çelebi çûbû serdana Diyarbekirê, wî wekî yek ji zimanên pir tê bikaranîn behsa ermenîkî kiribû; li kuçe û kolanên bajêr êdî ew jî nayê bihîstin. Çarşiyê kevn a li Balıçlıaran hîn jî weke Çarşıya Şewitî¹ tê binavkirin, ev jî wek belgeyekê ye di bîra civakî û mekanî ya bajêr de, ku rave dike ka ji bo çî ermenîkî ji destpêka sedsala 20'an ve li bajêr nayê bihîstin.

Çawan ku di beşa destpêkê de bi kurtî îşaret pê hat kirin, di salên piştî damezirandina Komara Tirkîyê de, kurdî bi tevahî neyê tune kirin jî, bi pêkanînen weke derkirina ji perwerdehiyê ya zimanê kurdî, planên sîordarkirina wî ya di nava malê û deverên gundewar de, nehewandina wî ya nava bajêr û bi cezayên cur bi cur re hat rû bi rû hiştin. Her çend astengî û cezayan piştî bi navgîn û rêbazên cur bi cur dewam kir jî, qet nebe em dikarin bibêjin ku tu wextî mimkun nebû ku kurdî ji malan, ji nava taxan, ji bazarên eleqedarî deverên gundewariyê bi tevahî were hildan.² Bi tesîra TÎP, DDKO, Mîtingên Rojhilat û zindîbûna siyasî ya di nav kurdan de, ji bo demeke kurt ên salên 1960 û 1970'yî hinekî mimkun bû ku kurdî ji malê derkeve, lê belê piştî vê demê jî zordestiya 12'ê Îlonê hat. Bi qedexeya kurdî ya li Girtîgeha Diyarbekirê re, dewletê peyama ku zimanê we qedexe ye û ji ber vê jî hûn ê werin cezakirin ne tenê da xizmên girtiyar lê da tevahiya bikarhênerên zimanê kurdî.

Piştî kutariya 12'ê Îlonê li paş hat hiştin, kurdî ji nû ve cihê xwe li nav dengên ku li bajêr belav dibin girt. Lê belê em nikaribin bispêrin daneyê berbiçav jî, em dikarin bifikirin ku bandora sawa 12'ê Îlonê jî zêde bû li bandorên civakî-aborî û psîkolojîk ên siyasetên yekzimanî yên ji salên piştî damezirandina Komara Tirkîyê û pê ve pêk hatine. Diyar e van faktoran kiriyê ku salên 1980'yî zimanê kurdî ji aliyê beşeke mezin a axêverên wî ve ne weke zimanê perwerdehî, çand,

¹ Çarşî di navbera Mizgefta Mezin, Cihê Masîfiroşan (Balıçlıarbaşı) Deriyê Çiyê û Rêya Bexdayê – di navbera Deriyê Çiyê û Deriyê Mêrdînê de ye – û Deriyê Çiyê de ye ku jê re her wiha Sipahi Pazarı jî tê gotin. Ev sûk sala 1894'an, sala 1915'an û sala 1940'î şewitî û ji ber vê jî weke Çarşıya Şewitî tê binavkirin. (Tigris, sala weşanê nîn e: 602-603). Şeyhmus Diken (2014) dinivîse ku di şewata sala 1915'an de zerar li dikandarên ne misilman ên li çarşiyê dibe, lê belê di şewata sala 1894'an de nêzî qederê hezar dikanên esnafên ermenî hatine şewitandin. Ev şewat bûne sedem ku çarşî îro jî bi navê Çarşıya Şewitî navdar be. Ev yek her wiha ji çarşiyê û ji bajêr birina ermenîyan jî resm dike.

² Di wê demê de ku li dijî kurdî politikayên herî sert ên qedexeyê pêk dihatin anîn, ka ziman bi kîjan rê û kanalên zindî hat hiştin, ji bo bersivê binêre li xebata gelekî girîng a pêşîveker a li zêhna mirov: Metin Yüksel, 2011.

jiyana li navenda bajarê modern, pîşeyên profesyonel û xwendebûnê were dîtin; beravajî vê, îhtîmal e van faktoran kiribe ku wan kurdî wekî zimanê gund, nava malê, axaftina rojane dîtibe. Salên 1990'î jî dikarin weke salên ku zimanê kurdî gelekî dihat qedexekirin ku ji bo astengkirina bikaranîna wî bi şidetê hewl dihat dayîn, lê belê tevî zor û tehdêyê jî astengkirina bikaranîna wî mimkun nebû. Lewma, tevî ku kaset hatin berhevkirin, bi sedema gotina stranên bi kurdî bi ser dawetan de hat girtin û ji ber çend gotinên bi kurdî li civînên li raya gîştî vekirî re mirov dihatin girtin jî,³ bikaranîna kurdî nikaribû bihata astengkirin.

Di salên 2000'î de bi xwe, kurdî li Diyarbekirê hem zimanekî wisa bû ku dihat bihîstin hem jî xuya dikir. Hem zimanê axaftinê hem jî yê nivîsê ye. Zimanê wêje, muzîk, çand û siyasetê ye. Li ser panoyên ragihandinê yên mezin ên li meydanên bajêr afîşên bi kurdî hene. Li ser devê deriyê navendên çandê û malên perwerdehiyê yên ser bi şaredariyê ve û yê rêxistinên civakî tabelayên bi kurdî daliqandî ne. Kurdî ne fermî be jî bi awayekî pratîkî li gelek beş û keyeyên birêveberiyên cihkî yek ji zimanên xizmetê ye. Mirov dikare hem bi bihîstinê hem jî bi tabelayên ku mekan didin nasandin, bi vê yekê bihise. Di dema lêkolînê de hema li kêleka avahiya Şaredariya Bajarê Mezin, li avahiya Edliyê girtiyên ji doza KCK'yê di darizandina xwe de parastina xwe ya bi kurdî dikir. Li navendên çandî film û listikên şanoyê yên bi kurdî tên pêşandan. Fîgurên siyasî yên bajêr, li mîtingan an jî di civînên din de yan bi kurdî dipeyivin an jî eger bi kurdî nepeyivin/nikaribin bipeyivin, hingê jî hewce dibînin ku bi çend hevokên bi kurdî dest bi axaftina xwe bikin. Li bajêr eger kesek xwedî hêza peyivîna bi kurdî be, ev yek ji bo wî çavkaniya rêzdarîyê ye. Ragihandin, afîş, belavok an tenê bi kurdî ne yan jî bi du zimanan in. Kurdî berê bi tenê zimanê bazarê, kuçe û kolan, malan bû, niha bi xwe zimanê gelek waran e, wekî zimanê qada siyasî, xizmetên birêveberiyên cihkî, konferansan, civînan, hin bernameyên lîsansa bilind ên li zanîngehan, dersên hîlbjarî, zimanê kanalên televizyonên cihkî, neteweyî û yên ku ji derveyî welêt bi rêya satelîtê weşanê dikin û li bajêr bi awayekî berbelav tên temaşekirin. Kurt û kurtasî, kurdî zimanê weşan, wêje, huner û zimanê pirtûkê ye.

Zimanê semtên wekî Ofîsê ku ew cihê “modern” ên navendên bajêr e hîn jî bi gîranî tirkî ye, dîsa jî mirov dikare bibêje ku sala lêkolîna meydanî hate kirin

³ Ev mînak xwe dispêrin bûyerên hem di dema hevpeyivînan de behşêkirî hem jî çavdêriyên şexsî yên derbarê wan salan de.

ango 2013'an, pêvajoyeke modernîzmeke ku taybetiya wê ya kurdî xwe bêhtir dide der hatiye afirandin a ku alternatîfa modernîzma salên 1980'yî ye ku Ofîsê nûneriya wê dikir.

Dengên bajêr Bazareke li Diclekentê

Li navçeya Diyarbekirê Peyasê bazareke li taxa Diclekentê ku ji bilî kesên xwedî pîşeyên profesyonel ên wekî karmend, parêzer an jî mamosteyan, niha esnafên ku berê li semtên wekî Sûrîçî, Baxlaran diman û bi gîştî çînen navîn dimînin, hatine vir.

Dezgehdarên li bazarê, kî bi tirkî ji wan bihayê sebze û mîweyan bipirse bi tirkî bersiva wê/wî didin, kî bi kurmançî bipirse îcar bi kurmançî û kî bi zazakî bipirse bi zazakî berisiva wê/wî didin. Dema ku ez li bazarê digeryam, min cîhaza xwe ya deng vekirî hişt. Dema ku min guh da vê qeydê, min dît ku bêhtir bi zaravayê kurdî kurmançî deng hene.

Ji dengên tomarkirî dengên herî balkêş ji wê dezgehê ye ku her tişt bi milyonek (lîre) dihat firotin. Ji teyba li ser dezgehê, ji bo ku bala mişteriyên derbas dibin bikişîne, dengê ku bînavber ducarî dibe, tê bihistin. Ev dengê kurekî ye. Dengê di kasetê de pêşî bi tirkî bi qîrîn dibêje:

-“Terlik, çorap, kaşık, bardak her şey bir milyon!”

Hema piştê dengê heman zarokî, bi qîrîn wiha dibêje:

-“Şimik, gore, keçî , îskan, her tişt bi milyonekê!”

Qeyda teybê bêrawestan her pircarî dibe. Bi vî awayî duzimanîbûna bazareke li Diclekentê bi dengê zarokê ya di kasetê reklamê de tê piştrastkirin.

Li Ben û Senê straneke zarokan a bi erebî

Ji bo serdana malbata ku em ê di çarçoveya lêkolînê de pê re bipeyivin, di deriyekî biçûk re yê li hêla Deriyê Mêrdînê em ketin taxa Ben û Senê. Dema em di kuçeyên teng ên taxê re hinekî meşyan, ji yek ji van kolanên

teng, li ser xirbeyên xaniyekî terikandî sê keç li ber çavên me dikevin. Ev zarokên 3-4 salî bi porên gijol û şimikên di pê de, li ser dîwêr rûniştibûn. Destê xwe li hev dixistin û bi kêf û şahî stran digotin, bi wî awayî ku ji dûr ve dişibin çûçikên li ser guliyekî darê niştî û viçevîçê

dikin. Bi adeta belkirina guh li dengên bajêr, ji bo bihistina strana ku zarok dibêjin, em xwe hinekî nêzî wan dikin. Ez hewl didim fehm bikin ka ew bi tirkî, bi zaravayê kurdî zazakî yan jî kurmançî stranê dibêjin, lê ez ji hev dernaxim. Ji bo bikaribim fehm bikim, xwe hinekî din nêzî wan dikim. Lê belê dema xwe nêzî wan dikim ew jî strana xwe di nîvî de qut dikin û ez ji hev der naxim ka ew bi kîjan zimanî stranê dibêjin. Pêşî bi tirkî û piştê jî bi kurdî min ji wan pirsî ka ew kîjan stranê dibêjin. Wan dengê xwe nekir û li rûyê min nihêrîn. Hinekî din dûrî me, jineke navsere li devê deriyê xwe rûniştibû, wê got, “Ew ji Sûriyê hatine, zarokên malbatên ereb in ên ku ji şer reviyane, ev reben di mercên pir xerab de dijîn.” Em pê dihisin ku newayên bi erebî yên keçan jî zêde bûne li dengên bajêr, ew keçên ku ji şerê ji ber sehma wê reviyane bêxeber, weke beytikên li ber tavê dikin viçevîç, bi kêf destên xwe li hev dixin û stranên dibêjin.

“Ay lê Gulê Gula Min ê”

Di xetên mînbûsê yên nava bajêr de

OYek ji mekanên ku cîhaza deng vekirî hat hiştin jî, xetên mînbûsê yên nav bajêr bûn. Kasetên ku di mînbûsan de lê dixin bêyî îstisna her bi kurdî ne. Mirov dikare stranên evîne yên stranbêjên kesî navên wan nebihîstiye, stranên ku dikarin weke repa bi kurdî werin binavkirin û stranên radîkal ên siyasî yên ku rewşa şer a salên go'î teswîr dikin, bibihîze. Helbet mirov dikare li klasîkên jî Mihemed Şêxo “Ay lê gulê gula minê”, yan jî ji Aram Tigran “Hey Dilberê” jî guhdarî bike. Li ber muzîkên wiha, yên ku li mînbûsan siwar dibin, peya dibin, yên ku li cihê mînbûs wê biçê dipirsin, yên ku li pereyên xwe yên jibermayî dipirsin hene. Jinên pîr ên bi çariyên spî, mîrên bi kum û şalwar bêhtir bi kurdî dipeyivin. Jin û mîrên navsere bi pîranî bi

tirkî dipêyivin. Herçî ciwan in, tevî ku bi piranî bi tirkî dipeyivin jî, hemû ne wisa in. Beşek jî ciwanan ku di destê wan de pirtûkên hene dike mirov bifikire ku diçin dersxaneyê yan jî zanîngehê, bi teql û bilêvkirineke rast bi kurdî dipeyivin. Dema vê dikin jî, di rûyê wan de îfadeyek peyda dibe ku dike mirov wiha zen bike ew karekî girîng dikin. Herçî ajokarên mînbûsan in, ew tim bitelaş in ji bo ku bikevin pêşiya mînbûsa li pêş xwe, bilez in, bi piranî hêrsbûyî ne, kî bi kîjan zimanî bi wan re bipeyive, ew jî bi wî zimanî li wan vedigerînin.

Sempozyûmek li ser ziman, dîn, nasnameyê û navberên rûniştinan

Wekî di beşa destpêkê de hat gotin, gava ku xebata lêkolîna meydanî dihat birêvebirin, li hola Konferansê ya Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekirê, kovara Nûbiharê bi rasthatina 21 saliya xwe li ser mijara Ziman, Dîn, Nasnameyê sempozyûmek organîze kiribû. Sempozyûmê sê rojan dewam kir. Di hin rûniştinan de behsa siyasetên zimanê fermî, sepanên asîmilasyonê, raporên fermî yên ku di demên cihê de bi armanca astengkirina kurdî hatibûn nivîsandin, hat kirin. Xelkê eleqeyê mezîna nîşanî sempozyûmê da. Di hin rûniştinan de, li holê ne cihê rûniştinê dima ne jî mirov dikarî bikeve holê. Ji bo kesên ku cihê xwe di holê de peyda nekirin, deng û dîmen dan derveyî holê jî, lê belê hin caran vê yekê jî pirsgirêk çareser nekir. Di navbera rûniştinan de nîqaşên li ser zimên, dîn û nasnameyê yên pir eleqedîtî, heta bi korîdorên belav dibûn hebûn. Wekî din guhdarên ku diyar bû piraniya wan xwendekar û kesên xwende ne jî, di nav xwe de dipeyivîn û sohbet dikir. Mirov pê dihisya ku zimanê van nîqaşan û sohbetan jî hema hema bi temamî, bi tirkî bû. Tevî vê jî jinên ciwan ên ku min ji wan re behsa lêkolînê kir û li fikira wan pirsî jî, bi tirkî bersiv dan pirsên bi tirkî û bi kurdî bersiv dan pirsên bi kurdî.

B.MEYLÊN GIŞTÎ YÊN NIFŞAN ÊN DERBARÊ BIKARANÎNA ZIMÊN

“Dikim nakim bi kurmancî xeber nadin. Diya wan bi tirkî xeber dide.” (Kibar, nifşa yekem)

“Ez xeber didim qîza min, tişkî ji min fehm nakin. Nizanin. Dibê “anneanne⁴ çaway î, baş î? Ew e.” (Zülfiye, nifşa yekem)

“Çocuklarla Türkçe konuşuyorum. Anne, baba ile Kürtçe konuşuyorum.”⁵ (Devran, nifşa duyem)

“Kardeşlerle Türkçe konuşurduk. (...) Babamızla, annemizle bütün anneanne, babaanne onlarla hep Kürtçe. Şimdi (...) eşimle Türkçe konuşuyoruz.”⁶ (Nihal, nifşa duyem)

“Babaannem genellikle benimle Türkçe konuşuyor. Yani, Türkçe az çok konuşuyor. Bir şeyleri göstererek konuşuyor. Anlıyor ama konuşamıyor.”⁷ (Nilay, nifşa sêyem)

Heke em ji bo kesên ku zimanê wan ê dayikê li bajêr kurdî ye, di serî de meylên herî zêde dikarin werin giştîkirin tesbît bikin, em dikarin bibêjin, nifşên yekem bi kurdî, nifşên duyem bi tirkî/kurdî û nifşên sêyem jî bi tirkî dipeyivin. Di nav ferdên nifşên yekem de kesên ku bi tenê dikarin çend hevokên besît bi tirkî pêk bînin, jê û wêde ku bi tirkî nizanin hene, beşeke mezîna a yên ku bi tirkî dizanin jî meyldar in ku jiyana xwe ya rojane, bi bîngêhî bi kurdî dewam bikin. Ji nav nifşên duyem, piranî yên ku hem bi tirkî hem jî bi kurdî dizane hene. Taybetiya hevpar a nifşên duyem ên ku bi tirkî dizanin û kurdî jî hîn bi kar tînin ew e ku ji bo danûstandina bi dê/bavan re divê bi kurdî bipeyivin. Lê belê tevî ku bi dê û bavan re danûstendin bi kurdî dewam dike jî, bi hemsalan re, bi xwişk û birayên biçûk û zarokan re zimanê danûstandinê bi giranî tirkî ye. Tevî ku di nava nifşên sêyem de kesên ku bi kurdî fehm dikin hene û hin jê bi kurdî dipeyivin jî, ji bo piraniyê kurdî êdî ne parçeyekî xwezayî yê jiyana wan a rojane û zimanê danûstandinê yê rojane ye. Ev meylên giştî, bi guhêrbarên weke perwerdehî, rewşa pîşeyî, statuya çînî, gundewarbûn an jî bajarbûna cihê jidayikbûnê û temen diguherin.

4 Dapîr.

5 “Bi zarokan re ez bi tirkî dipeyivim. Bi dê û bav re bi kurdî dipeyivim.”

6 “Bi xwişk û birayan re em bi tirkî dipeyivîn. (...) Bi dê, bav, bi tevahiya dapîrê, pîrikê wan re timî bi kurdî. Niha (...) bi hevserê xwe re, em bi hev re bi tirkî dipeyivin.”

7 “Dapîra min bi piranî bi min re bi tirkî dipeyive. Ango pir, hindik bi tirkî dipeyive. Hin tiştan nîşan dide û dipeyive. Fehm dike, lê nikare bipeyive.”

1. Israra nifşên yekem

Di nav nifşê yekem de îstîsna hene ku peyivîna bi tirkî hîn weke sedema prestîjê tê dîtin. Lê belê piraniya yên ku bi tirkî nizanin, ne bi dilê xwe û carinan jî bi nerazîbûnê bersiva hewldanên zarok û neviyên xwe yên danûstandina bi tirkî didin. Du sedemên vê yekê hene. Sedema pêşî ew e ku kesên bi tenê bi kurdî dizanin yan jî ji bilî kurdî pir kêma bi tirkî dizanin, zehmetiyên dikişînin dema bi zimaneke pê nizanin an jî nikarin bi awayeke rewan pê bipeyivin bi nifşên piştî xwe re yên ku bi kurdî nizanin/nikarin bipeyivin, bidin û bistînin. Zorlêbûna ji bo danûstandina bi tirkî, ji bo wan hem zehmet e hem jî pevragihana wan sînordar dike.

Sedema din jî ji pêjkeriyên çandî û/yan jî siyasî yên nifşên yekem tê. Qîsmek ji nifşên yekem bi tirkî zanibin jî hez nakin ku zarok û neviyên wan li malê bi tirkî bipeyivin. Lewma li gorî wan di jiyana li derve de mecbûrbûna tirkî hebe jî, qet nebe ji bo parastina nasname û çanda wan, divê li nava malê bi israra dewamkirina bikaranîna kurdî hebe.

Helwesta bapîrê Birgûlê ya li xaniyê heşt odayî û hewşfireh li ser tevahiya endamên malbatê diyarker bûye. Em dikarin vê helwestê wekî mînaheke vê yekê binirxînin:

“Çocukluğumuzda asla ve asla [Türkçe konuşmazdık], okula da gidiyorduk, hatta ikinci sınıftaydık, Türkçeyi de öğrenmiştik, çok da böyle severek... Ve bizim havlu çok genişti, çizgi oyunu diye bir çizgi çizmiştik kız kardeşimle. Akşama doğru Türkçe konuşuyoruz, yeni öğrenmişiz ya, büyük bir hevesle konuşuyoruz. Dedem çarşıdan geldi ve üstümüze bağırdı, ‘Türkçenizi mürkçenizi dışarıda bırakın!’ dedi, ‘okulda bırakın, bu evin içinde asla.’⁸ (...) Bi zimana xwe girêdayî bû. Çi qas ev jî dîtîbû, baskî⁹ jî dîtîbû ji ber zimên. Sala 1925’a de qedexa bû Kurdî, li Amedê. Go ew demê mesela kalê mi, yekî gundiye, ji aliyê Dêrikê hatiye, Meheme Elî, çû çarşiyê. Serî Balıkcıya. Li vira qahwê van hebiye. Îca mêrik tek kelîmekî tirkî nizanî. Kurmancî xeber dide. Her xeber dide, zabî, ceza dide. Ê perê vî jî tune. Feqîr e. Êvar xeber diçe ji kalê min, dibên Meheme Elî birine qereqolê, kurdî xeber daye, ceza

8 “Di zarokatiya xwe de hiç, [em bi tirkî nedipeyivîn], em diçûn dibistanê, em di sinifa duyem de bûn, em hîn tirkî jî bûbûn, me welê jê hez jî dikir... û hewşa me gelekî fireh bû, bi xwişka xwe re min bi navê listika xêzikan, xet kişandibûn. Berêvarê em tirkî dipeyivin, em hê nû hîn bûne, em bi hewaseke mezin dipeyivin. Bapîrê min ji çarşiyê vejeriya û bi ser me de qîriya û got, ‘Tirkî û mirkiya xwe li derve bihêlin! Li dibistanê bihêlin, li nava vê malê qethî nabe.’”

9 Pest, tehde.

ji wî hatiye birîn. Kalê min diçe, perê heqê xebardana wî dide. (...) Ji alî politikê de tesîra kalê min bû.” (Birgûl, nifşa duyem, 50 salî, dibistana Seretayî, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Tiştê ku Nermîn di biwara bavê xwe de dibêje jî mînak e ji bo mijara nifşên yekem ên hewl didin ku kurdî li malê were parastin:

“Babam özellikle evde yasaklamıştı, hiç böyle tek kelime Türkçe biz konuşmuyorduk çünkü diyordu, hani onun bilincindeydi, ‘Eğer ilerde siz öğrenemezseniz kendi dilinizde kendinizi ifade edemezseniz, çocuklarınız gidecek ve hani bir halk diliyle vardır, o zaman da biz olmamış olacağız’ falan diyordu. O zaman onu hep söylüyordu.”¹⁰ (Nermin, nifşa duyem, 40 salî, xwendina navîn, Umud Işıği, hevpeyvîn bi tirkî)

Di Sempozyûma Dîn, Ziman, Nasnameyê de min keçeke bi navê Aleyna nas kir. Wê ez vexwendim mala xwe da ku bi dê, biraza/xwarza û dişa wê re hevpeyvîne bikim. Dayika wê Kibarê di dema hevpeyvîna me de behs kiribû ka ew çawan neviyên xwe teşwîq dike da ku bi kurdî bipeyivin û bê ka ew çi qas ji ber heznekirina wan a peyivîna bi kurdî ne razî ye:

“Ez dibêjim bila zimane xwe bielim, heta ji bo min zazakî girîng e (...) de ka ez çi bikim? (...) Ez nabêjim îlahîm hun ê bi kurmancî biaxivin! Bila bi zimane [xwe] bizanibin bes e qena. (...) Merivê me ne, dibêjin çima tu nayê mala me? Ez bêm çî! Ez tîm wê, hun bi tirkî diaxivin, ez bi tirkî nizanim. Hun jî bi kurmancî xeber nadin! Em wisa li hevdu mêze bikin. Ez çi bikim? (...) Ez dibêjim sûcê dê û bavê wan e. Lazim bû dê û bavê wan bi wan re bi kurdî xeber bidana.” (Kibar, nifşa yekem, 60 salî, nexwende ye, Gaziler, hevpeyvîn bi kurdî)

Helwesta pêjker a nifşên yekem çawan berê zêde bikêrhatî nebû, îro jî bikêrhatî nebûye. Di serî de behaneyên weke perwerdehiya zarokan û “bandora derdorê” bi demê re kirin ku tirkî bikeve nav jiyana rojane. Hal we ye ku mînakên ji gotinên nifşên yekem ên li jorê ku gazinan ji nezanîna bi kurdî ya nifşên ciwan dikin jî, gelek caran nifşên yekem ji bo serketina li dibistanê ya zarokên xwe, xwestiye ew hîn tirkî bibin:

“Evimizin dili Kürtçeydi. Ama Türkçeyi de eş değerde öğrenmiştik, yani biliyorduk. Önce Kürtçeydi. Babam Kürtçe. Anne de. Ama illaki Türkçe

10 “Bavê min bi taybetî jî li malê qedexa kiribû, peyvek jî be em bi tirkî nedipeyivîn, lewma ew birewer bû, wî digot, ‘Heke sibe du sibe hûn nikaribin hîn bibin, nikaribin xwe bi zimane xwe îfade bikin, zarokên we wê biçin [bi mehnaya nemînin] û ma ne gelek bi zimane xwe heye, hingê em ê qet nebûbin’, tiştên wisa digotin. Wî hingê ev tim digot.’”

bilmemizi de okul için istiyorlardı yani.”¹¹ (Ferda, nifşa duyem, 45 salî, xwendina navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Nalan jî ji wan kesan e ku difikire malbata wê bi wan re li malê ji ber sedemeke bi heman awayî bi kurdî nepeyiviye:

“Bizim anne, babalarımızın, yani hani ben burada büyüdüm, kendi açımdan söylüyorum, bizimle konuşmalarının şeyi de buydu, yani hani zorlanmasın, sıkıntı çekmesin. Okula gidecek dalga geçilmesin.”¹² (Nalan, nifşa duyem, 30 salî, xwendina navîn, Umut Işıği, hevpeyvîn bi tirkî)

Çi berî ku biçin dibistanê dest pê bike, çî jî bi pêvajoya dibistanê re, piştî ku zimanê pevragihanê ya jiyana li derveyî malê bû tirkî, vê yekê êdî bandor li zimanê nava malê jî kir. Heta bi wê radeyê ku carinan ew bi nifşê yekem re bi diyalogên kurdî dest pê dikin ên piştî bi çend gotinan, êdî diqulibin tirkî:

“(…) Sonuçta annem babam ne kadar çaba gösterirlerse gösterebilirler bir süre sonra biz de hani büyüdük, liseden sonra ya da iş hayatına atıldıktan sonra işte biz babamla mesela sohbet etmeyi biz çok seviyoruz (...) Mesela babama, Nevin’le bir diyalogumu anlaticam, diyorum; ‘baba, ez çûm ba Nevinê û Nevîn go,’ orada hemen Türkçe devreye giriyor. Hani sonradan öğrendiğimiz dil, bizim için birisiyle konuşmamı anlatırken, ‘mi go’dan sonra muhabbet Türkçe devam ediyor. Babam onu Türkçe devam ettirmiyor ama bir süre sonra hani biz tıkanıyoruz, kalıyoruz.’”¹³ (Nermin, nifşa duyem, 40 salî, xwendina navîn, Umut Işıği, hevpeyvîn bi tirkî)

Nifşên duyem ên ku zarokatiya xwe li malbatên zimanê wan kurdî bihurandine û danûstandina wan bi dê û bavên wan re her bi kurdî bûye, çawan ku li jorê jî îşaret pê hat kirin, jiyana xwe ya rojane bi du zimanan didomînin. Lê belê rêje û cihên bikaranîna van zimanan ji aliyê nifşên duyem ên duzimanî ve li gorî faktorên weke perwerdehî û pişeyê ji hev cihê ye. Wek mînak, li cem wan

11 “Zimanê mala me bi kurdî bû. Lê belê bi heman awayî em hînî tirkî jî bûbûn, ango me pê dizanî. Pêşî kurdî bû. Bavê min bi kurdî. Diya min jî. Lê belê ji bo dibistanê her duyan jî dixwest ku em ileh bi tirkî zanibin.”

12 “Dê û bavên me, ma ne ez li vê derê mezin bûm, ji bo xwe ez dibêjim, [sedema] nepeyivîna wan a bi me re ev bû, ango bila zorê nebînin, zehmetiyê nekişînin. Wê biçin dibistanê, bila [zarok] henekê xwe bi wan nekin.”

13 “(...) Di encamê de dê û bavê min çî qas hewl bidin jî piştî demekê em mezin bûn, piştî lîseyê yan jî piştî ku em ketin nav jiyana pişeyî, va ye, me hez dikir mesela em bi bavê xwe re sohbetê bikin (...) mesela ez ji bavê xwe re dibêjim ez ê bi Nevînê re diyalogeke xwe bibêjim; ‘baba, ez çûm ba Nevinê û min go’ li wir hema di cih de tirkî dest pê dike. Ma ne ew ziman e ku em piştê hîn bûne, ji bo me dema ku em behsa axaftina xwe ya bi kesekî re dikin, piştî ‘mi go’yê mihebet bi tirkî devam dike. Bavê min wê bi tirkî devam nake, lê belê piştî demekê ma ne em dixetimin û asê dimînin.”

kesan ku piştî xwendina destpêkê ku wan perwerdehiya xwe dewam kiriye û bûne xwedî pişeyên profesyonel ên ku peyivîna bi tirkî ferz dikin, giraniya tirkî zêde dibe. Yek ji faktorên sereke ya guherandina zimên a ji nifşekê bi nifşa din, ezmûna dibistanê ye û em ê di beşên li pêş de kite bi kite cih bidinê. Lê li vir divê were nîşandan ku perwerdehiya di asta xwendina destpêkê de, di fêrbûna tirkî de bitesîr e, lê tesîra vê têrî nake ku zimanê dinyaya li derveyî dibistanê biguhere. Çavdêriya em dikin ew e ku xwendina navîn û astên perwerdehiyê yên piştê kar dikin di wê yekê de ku tirkî bi dibistanê sînordar nebe û ji vê û wê de bandorê li pevragihana di nava malê de jî bike.

Jixwe, beşeke mezin a nifşên duyem ên ku hevpeyvîn bi wan re hatin kirin, wan got ku di salên xwendina destpêkê de dema ew diçûn dibistanê bi tirkî dipeyivîn, lê li hewşa dibistanê bi xwe jî wan hema dest bi peyivîna bi kurdî dikir; gava ku ew ji dibistanê vedigeriyan malê axaftina bi tirkî ya bi dê û bavên wan re ji wan ecêb dihat û jixweber wan zimanê xwe diquliband kurdî. Weke mînak, li taxa Ben û Senê me bi Devran re hevpeyvîn kir. Wî got, tirkiya ew li dibistana seretayî fêrbûyî bi tenê zimanê dibistanê bû, ew hîç lê nefikiriye ku ew bibe zimanekî ku pê bi bavê xwe re bide û bistîne:

“Okulda Türkçe konuşuyorduk ama eve gelince Kürtçeydi. Anne-babamla Türkçe konuşmaya utanırdım. Onlarla konuşulacak bir dil olarak düşünmemiştim. Okulda konuşuyorduk, eve gelince bitiyordu.”¹⁴ (Devran, nifşa duyem, 25 salî, xwendina navîn, Ben û Sen, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Ji bo Axînê jî, di salên xwendina destpêkê de gava dibistan xelas dibû, mal û zazakiyê dest pê dikir:

“Kendimi bildim bileli biz evin içerisinde Zazaca konuşuruz. Evin içinde bizim hakim olan dilimiz Zazacadır. Ama bu son nesillerde bu var mıdır, hayır yoktur. Bizim evimizde konuşulurdu. Benim evimde çok konuşulmaz. Abimin evinde konuşulmaz. Diğer abimin evinde çok konuşulmaz. Türkçe konuşulur daha çok. (...) Biz konuşuyorduk. Çünkü herkes Zazakî çok konuşuyordu. Burada doğduk, büyüdük. Suriçi’ndeydik. Türkçe sonradan okula gidip öğrendiğimiz dildi. Ama okuldan dönünce bizim için bitiyordu. Evimiz başlıyordu ve Zazaca

14 “Li dibistanê em bi tirkî dipeyivîn, lê belê wexta em vedigeriyan malê [ziman] kurdî bû. Min şerm dikir bi dê û bavê xwe re bi tirkî dipeyivim. Weke zimanekî ez pê bi wan re dipeyivim, ez lê nefikiribûm. Em li dibistanê pê dipeyivîn, dema em dihatin malê dawî lê dihat.”

başlıyordu.”¹⁵ (Axîn, nifşê duyem, 30 salî, xwendina navîn, beşa têkiliyên bi gel re ya şaredariyê, hevpeyvîn bi tirkî)

Wekî ku mirov dikare ji gotinan jî tê derxe, di wexta dibistana seretayî de zimanê dibistanê û yê malê weke zimanên cihê hatine dîtin. Tevî vê jî eger piştî xwendina destpêkê perwerdehiyê dewam kiribe giraniya tirkî di nava jiyana de hedî hêdî zêde bûye; zimanê dibistanê veguheziye nav malê. Sedema vê eleqedar e bi tiştê ku li jêrê Axîn îfade dike, bi pêdeçûna jiyana perwerdehiyê re tirkî hem dibe zimanê xwendin û nivîsandinê hem jî dibe zimanê fikr û xweîfadekirinê jî:

“Türkçe ne zaman başladı? Okul hayatımız başladı. İlkokuldan sonra artık bir şeyler öğrenmeye başlayınca. Misal ben bazen Zazaca düşünemiyorum bile. Türkçe düşünüyorum. (...) İlkokulda ne kadar eve gelip konuşulsa da... Ama ortaokuldan sonra bu bitti. Eve de getirdik ama annemizin, babamızın kafamıza vurmasıyla onlarla konuşmadık. Annemle, babamla değil ama geri kalanlarla Türkçe.”¹⁶ (Axîn, nifşa duyem, 30 salî, xwendina navîn, beşa têkiliyên bi gel re ya şaredariyê, hevpeyvîn bi tirkî)

Tiştê Delal derbarê birayên xwe yê mezî de dibêje, ji bilî perwerdehiyê îşaret bi girîngiya derdora civakî dike ku bê çawan tesîr kiriye li jiyana ku bi kurdî dest pê kiriye û paşê bûye bi tirkî:

“Valla abimgil birileri Türkçe kelime konuştuğunda duruyorlarmış, şaşırıyormuşlar oyun oynarken. Hep anlatıyor abimler. Ama şimdi yok yani. (...) Çünkü benim diğer abim doktor oldu ve şimdiki çevresi daha ağırlıklı Türkçe ama diğer abim Diyarbakır’da. Arkadaşları Diyarbakırlı. Onlar sürekli Kürtçeyle daha haşır neşir. Daha hızlı konuşuyor abim. Daha akıcı ama diğer abim duraksıyor. Onun da suçu değil. Bi on sene ayrı kaldı buradan, aileden, akrabadan. Çünkü aile, akraba Kürtçe

15 “Hingî ez xwe dizanim, em li nava malê her bi zazakî dipeyvîn. Li nava malê zimanê me yê serdest zazakî ye. Lê gelo li cem van nifşên me yê dawiyê ev heye, na nîn e. Li mala me dihat axaftin. Li mala min zêde nayê axaftin. Li mala birayê min ê mezî nayê axaftin. Li mala birayê min ê mezî ê din jî zêde nayê axaftin. Bêhtir bi tirkî tê axaftin (...) Em [bi zazakî] dipeyvîn. Lewma her kes gelekî bi zazakî dipeyvî. Em li vir ji dayik bûn û mezî bûn. Em li Sûrîçiyê bûn. Tirkî ew ziman e ku piştê, dema em çûne dibistanê em fêr bûn. Lê belê dema em ji dibistanê vedigeriyan malê [tirkî] ji bo me xelas dibû. Mala me û zazakî dest pê dikir.”

16 “Tirkî kengê dest pê kir? Jiyana me ya dibistanê dest pê kir. Piştî dibistana seretayî, piştî ku êdî em hînî tiştinan bûn. Weke mînak, ez carinan nikarim bi zazakî bifikirim jî. Ez bi tirkî difikirim. (...) Li dibistana seretayî erê em dihatin malê û [bi zazakî] dipeyvîn ... Lê belê piştî dibistana navîn dawî li vê yekê hat. Me [tirkî] anî malê jî, lê ji ber ku dê û bavên me li nav serê me xistin, em bi wan re nepeyvîn. Ne bi dê û bavê min re lê bi yê mayî re bi tirkî [em peyvîn].”

konuşuyor senle. Çevre faktörü etkiliyor.”¹⁷ (Delal, nifşa sêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngêhê, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî)

Bi tirkîbûna zimanê perwerdehiyê û piştê yê jiyana kar re, nifşên duyem ji kurdî dîr ketin, carinan jî ev yek çawan ku li jorê jî behsa wê hat kirin, jixweber bi pêş ketiye. Li aliyê din kurdî ne bi tenê bi destê dewletê hat qedexekirin; wekî zimanê gundîtiyê, paşverûtiyê hat deximandin¹⁸ û dema wê deximandinê têra xwe bandor kir li helwestên kurdan ên derbarê zimanê wan ê dayikê de ku hingê bi awayekî îradî hin jê ji zimanê xwe yê dayikê dîr ketine. Tehde û qedexeyên li dijî kurdî ya di dema 12'ê Îlonê de gihîştibûn asta xwe ya herî bilind jî ku di vê demê de têkoşîna siyasî ya li dor nasname û zimanê kurdî, xurt bû. Ji ber vê jî wiha diyar e ku tesîrên psikolojîk ên deximandinê ne piştî 12'ê Îlonê lê beriya wê bi rola xwe rabûne. Ji ber vê jî hêja ye mirov bala xwe bide nifşên duyem ên ku ji binî ve ji kurdî qut bûne ne ew in ku di salên xwe yê sihî de ne, lê belê ew in ku di salên xwe yê çilî de ne yan jî mezintir in. Nîrxandina Züleyha ya derbarê xwediyên pîşeyên profesyonel de, yê ji jora çîna navîn ên ji zimanê xwe yê dayikê bi tevahî dîr ketine jî îşaret bi vê rewşê dike:

“Wextekî ew gênc bûn, bi nivîsandin û xwendinê gîşk bi zimanê tirkî bû û kurdî bûbû, ji gor wan yanî, kurdî bûbû ne avantajek, dezavantajek. Ji bo wir nepeyvîn. Heya yekî tirkî baş zanibe di mektebê de jî baş be. Yekî mektebê de baş dikari bixwêne. Yekî bixwêne, dikarî wer meslegekî, derek baş. Ê meslek tê manayî pere jî hebe.” (Züleyha, nifşa duyem, 45 salî, perwerdehiya zanîngêhê, Swîsre, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

17 “Welehî, birayên min ên mezî ew, dema hinek di listikê de bi tirkî dipeyvîn, disekinîn, metel diman. Birayên min ên mezî her behsa wê dikin. Lê belê êdî niha nemaye. (...) Lewma birayê min ê din ê mezî bû doktor û derdora wî ya niha para bêhtir tirkî ye, lê belê birayê min ê mezî ê din li Diyarbekirê ye. Ew tim bêhtir bi kurdî re bûne canêcanê. [Ev] Birayê min ê mezî bi leztir dipeyive. Rewantir[.] Lê birayê min ê mezî ê din dialîq. Ne gunehê wî ye jî. Dehsalekê dîrî vir ma, dîrî malbatê û xizman. Lewma malbat û xizman bi kurdî dipeyvîn bi mirovan re. Tesîra faktora derdorê heye.”

18 Bûşra Ersanlı (2010a: 312) bi kurtî wiha behsa guherandina wê deximandinê dike: “Beriya her tiştî û demeke dirêj statuya [kurdî] weke ‘zimanê nîn e’ û piştê jî weke ‘zimanê nayê zanîn’ bû, ji wir û pê ve mirovan dest pê kiribû derbarê hin tiştan de dipeyvîn; ne tirkî ye nexwe ‘zimanê nayê fehmkirin’ e û piştê jî bo ku di statuyê û hiyerarşiyê de tu bipêşketin çênebin [kurdî bû] ‘devokeke farisî’ û dawiya dawî gotin ji dev derdikeve: ‘zimanê ne tirkî’. Ev qonaxeke girîng e, lewma demeke dirêj ji tevahiya zarok û ciwanan re hatibû gotin ku kurdî şêwazekî xerabûyî yê tirkî ye. Li gorî ku zimanekî ne tirkî ye êdî kurdî bû zimanekî divê navekî wî hebe. Lê belê li nivê deverê lazîm e nav lê were kirin ku navê wî nayê hildan.” Em ji vê devera Ersanlı dawî li gotina xwe anî dewam bikin, em dikarin bibêjin ku kurdî êdî weke zimanekî tê qebûl kirin, lê weke “zimanekî ne zimanê şaristaniyê ye” tê nîrxandin.

Helwesta di biwara kurdî de piştê guherî, ji zimanê dayikê dûrketineke îradî pêk nehatibe jî perwerdehî û jiyana kar bi bandorekê rabûn ku wan cihê zimanê dayikê di nava jiyane de sînordar kir. Mirov dikare şopên vê bandorê bêhtir di bikaranîna kurdî ya nifşên duyem de bibîne ku ew perwerde nebûne û pişeyekî wan heye ku hewce nake bi tirkî bipeyivin an jî kar nakin. Li taxa Hasirliyê me bi Sabiha re hevpeyvîn kir, mesela wê jiyana xwe hemû bi kurdî dimeşand. Mêrê wê li şaredariyê karkerekî nekadro bû. Xwesûya wê ya ku bi wan re di heman malê de dimîne hîç bi tirkî nizanîbû. Ji pênc zarokan çar jê diçûn dibistana seretayî, her çaran û yê pêncan ku hîn nedîçû dibistanê jî di navê de, hemûyan bi tirkî dizanî. Tevî wê jî bi dapîra xwe û diya xwe re bi kurdî dipeyivîn. Lewma ji bo Sabiha ya ku bi dinyaya li derveyî malê re zêde danûstandina wê nebû, ne tenê bi xwesûyê re, bi giştî yekane zimanê danûstandinê ya wê kurdî bû. Jinên ji nifşên duyem ên ku li gundan min bi wan re hevpeyvîn çêkirin jî, yan pir kêr jî tirkî fehm dikirin an jî hîç pê nedizanîn. Jiyana wan a rojane û danûstandina wan a bi zarokên wan re jî bi kurdî bû. Ango mirov dikare bibêje ku jinên ji nifşên duyem ên ku li gundan dimînin, yan li bajêr bimînin jî, yên ku herî zêde di asta xwendina destpêkê de perwerdebûyî yan jî hîç perwerdenebûyî, ku li derveyî malê naxebitin, jiyana xwe bi giranî bi kurdî dewam dikin.

Dibe mirov tesbîteke bi heman awayî ji bo mêrên ji nifşên duyem jî bike. Tevî wê jî ezmûnên jin û mêrên ku jiyana xwe ya rojane bi giranî bi kurdî dewam dikin, li hin cihan ji hev cihê dibin. Weke mînak, hîç perwerde nebûbin jî ji ber tecrûbeya eskeriyê çî kêr çî zêde tirkî ketiye jiyana mêran. Ji bo mêrên nifşên duyem ên di vê rewşê de, rêyeke din a rûbirûbûna bi tirkî re tecrûbeya wan a kar e ku ji bo karkeriya avahiyan, karkeriya çandiniyê ya demkî, karkeriya kanan diçin bajarên din û li van bajarên demekê dimînin. Karên bi vî rengî, hindik be jî danûstandina wan a bi tirkî mecbûrî kiriye, lê eger weke kom biçin kar û/yan jî ji şênîyên devera diçinê qut xebitîbin, hingê wan di nava xwe de axaftina bi kurdî dewam kiriye. Wiha diyar e ku tirkîya bi vî şeklî bi tecrûbeya kar ketiye jiyana wan ku wekî tirkîya ku li eskeriyê fêr bûne ji bo zimanê pevragîhanê yê mecbûrî (û bi ihtimaleke mezin zehmet jî) û wê de neçûye. Kur û bavê ku li gundê Xweylînê min bi wan re hevpeyvîn çêkir, her duyan jî eskerî kiribû û li bajarên cihê yê Tirkîyeyê li avahiyan xebitîbûn. Ji bo her duyan jî tirkî zimanê rewşên mecbûrî û hevokên kurt bû.

Li vir divê em bibêjin ku mêrên ji nifşên duyem ên li eskeriyê pêrgî tirkî bûne,

pir nedixwestin vê tecrûbeya xwe parve bikin. Wan bi rihetî behsa helwestên neyînî yê karbidestê xwe yê ji ber aksana wan an jî ji ber ku bi hevalên xwe yê kar re bi kurdî dipeyivîn, dikir. Tevî wê jî ne bi dilê wan bû ku behsa helwest û tevgerên ku li eskeriyê duçarî wan mabûn bikin, ev jî rewşeke vekirî ye ji şîroveyê re. Sedema vê helwestê dikare ew be ku ya hevpeyvîn bi wan re dikir jinek bû, yan ji ber ku tiştên li eskeriyê bi serê wan de hatine bêhtir ew êşandibin an jî ji ber faktoreke bi heman rengî ya psîkolojîk be. Wekî din, dibe ku wan nexwestibe li ber jinên xwe yan jî endamên din en malbatê behsa tecrûbeyeke wisa bikin. Weke encam, mêrên tenê bi kurdî dizanin an jî pir kêr bi tirkî jî dizanin, li hemberî pirsên derbarê zehmetiyan de yê ku ji ber vê yekê li eskeriyê hatine serê wan, bêdeng man.

Di destpêka beşê de hatibû gotin ku meyla giştî ji bo nifşên seyem ber bi tirkî ve ye. Niha em ji nêzîktir berê xwe bidin nifşên sêyem. Ji bo nifşên yekem û duyem behsa faktorên wekî perwerdehî, rewşa pişeyî, statuya çîni, jiyana li gundewariyê yan jî li bajêr, zayenda civakî û yê mîna vê hat kirin û bi vê re jî îşaret bi jihevcihêbûnekê hat kirin. Lê belê herçî nifşên sêyem in, zêdebûna giraniya tirkî rewşek e ku ji bo hemû çînan û ji bo guhêrbarên din ên ji bo mezinan heye ku behsa wan hatiye kirin. Zimanê mala ew lê ji dayik bûne bi kurdî be jî di heman demê de ew duçarî tirkî jî dibin. Sedema vê ya sereke jî diyar e televizyonên li her malan in, çî li gund çî li bajêr be, çî derdorên xizan û çî li yê dewlemend be. Herçî meseleya asimilasyonê ye, saziyên perwerdehiyê derdikevin pêş. Lê belê wiha diyar e ku zarok hîn beriya ku biçin dibistanê, tirkî nas dikin. Li malê zimanê serdest kurdî be jî, bi ihtîmala herî baş li hawirdoreke duzimanî mezin dibin. Lê belê eger mal duzimanî be angû mezin hem bi tirkî hem jî bi kurdî bipeyivin, hingê zarok bêyî awarte meylidarê tirkî ye.

2. Caillou, Pepe û Keloglan¹⁹

Li taxa Ben û Senê ji bo hevpeyvînekê ez çûm malekê û li wê malê sê nifş bi hev re diman. Dapîr, li bajarekî rojava [yê Tirkîyeyê] ku demekê koçberî wî bûbûn gelekî kêr fêrî tirkî bûbû. Lê belê bi vê fêrbûnê wê bi tenê dikarî di tiştê ku tê axaftin bigihe. Li bajarê ku koçberî wî bûne, li gundikekî dûrî navenda bajêr dixebitîn, ji ber vê jî zêde tîkiliya wan bi şênîyên deverê re çênebûye. Bapîr jî li eskeriyê û li bajarên ku ji ber karkeriya avahiyan çûye wan ferî tirkîyekê

¹⁹ Karakterên filmên zarokan in ku di kanalên tirkî de tên weşandin.

bûye ku bi kêra bikaranîna di rewşên mecbûrî de dihat. Lê ew jî weke jina xwe bi kurdî dipeyivî. Ji bo keça malê ya ku li xaniyekî li nêzîkî wan dima jî mirov dikare heman tiştî bibêje. Li malê wê jî her du ziman bi hev re dihatin bikaranîn. Danûstandina nava malê ya bûka wan û kurê wan ên ku bi wan re li heman malê diman, bi xwe duzimanî bû. Bi nîşê yekem re bi kurdî dipeyivîn, di nav xwe de bi kurdî û tirkî dipeyivîn. Tirkiya wan bi aksaneke kurdî bû, tirkîyeke mexsûsî Diyarbekirê bû. Lê belê tirkîya neviyên çar, pênc salî yên li malê ne weke tirkîya wan biaksan bû. Hîna beriya ku ez dest bi hevpeyvîna tomar kirî bikim, dema min li ser banê malê bi mezinan re bi kurdî sohbet dikir, carinan zarok dihatin cem me û dipeyivîn, vê rewşê hîn wê hingê bala min kişandibû. Gava min pirsî ka zarok ji ku hînî peyvîna bi tirkî ya bi vî rengî bûne, wan bersiv li min vegerandin ku min ê paşê li gelek malan bibihîsta: ji Pepe. Têkiliya zarokan bi filmên kartûn û bi tirkî re berê bi Caillou dest pê kiriye. Li tevahiya malên em çûn serdana wan, zarokên di heman temenî de bi dildarî hez ji Caillou û nexasim jî Pepe dikirin û bi zarî axaftinên wan dikirin. Li taxa Diyarbekirê Ben û Senê, li maleke ku nîşqa yekem lê hema hema qet bi tirkî napeyive û zimanê wê yê rojane bi giranî kurdî ye, zarokên çar, pênc salî bi tirkîyê dipeyivîn ku aksana wê ne wekî tirkîya dê û bavên wan û ya ku li taxê pê dihat peyivandin; sedema vê yekê Pepe bû.

Li malbatên ku hem zimanê wan ê dayikê hem jî zimanê wan ê serdest kurdî ye jî nîşên sêyem kurdî û tirkî di heman demê de fêr dibin; wekî ev mînak jî nîşan dide, berbiçav e ku di vê yekê de televizyon bi roleke diyarker a nikare were mandelkirin, radibin. Lê belê li saziyên ez çûm serdana wan, çavdêriyên ku mamoste di biwara fêrbûna tirkî ya zarokan de dikin, mirov difikire ku yekane diyarker ne televizyon e. Mînakên behsa wan dihatin kirin, eleqedarî wan malbatên ji çîna navîn bû ku ew di warê kurdî de hesas bûn. Li gorî gotinan, malbatên ku wan nedixwest zarokên wan berî zimanê xwe yê dayikê baş hîn bibin hînî tirkî bibin û ji bo vê jî wan hîç televizyon venekiriye jî, di gihîştina armanca xwe de bi ser neketine. Faktorên psikolojîk, têgihîştinên di hiyerarşîya di navbera zimanan de, zimanê ku mezin di danûstandina navbera xwe de bi kar tînin ên ku îhtîmal e di vê binketî de bi rolekê rabûbin, wê di beşên li pêş de bibin mijara vê lêkolînê.

Li Qerecdaxê, di reşmalekê de keçeke ku tenê bi zimanê xwe yê dayikê dipeyive: Hurriyet

Di hevpeyvînan de em rastî nîşên sêyem ên ku tirkî neketiye jiyana wan li Karabahçe û Xweylînê jî nehati-bûn. Hindik zarok duzimanî bûn, lê belê piranî bi îhtî-mala herî baş ew di zimanê xwe yê dayikê digihîştin lê nedikarin bipeyivin. Hinekan jê jî hîç bi zimanê xwe yê day-

ikê nedizanî. Di nava wan de yek îstîsna hebû û ew jî Hurriyet bû. Li ban-iyên Qerecdaxê, li Zozanên Bîresorê di reşmalekê (kona keji) de ya ku ez çûbûm serdana wan, min ew nas kir. Ev endama eşîra çoçer Kejan a biçûk heşt salî bû û neçûbû dibistanê. Tevî dê, bav, xwişk, bira, dapîr, du metikên xwe, tevî pisîk, kûçik û mihên xwe beşeke mezin a salê di vî konê keji de dibihurand. Zivistanan dadikevîna Sêrêkaniyê û ku dibe bihar dîsa tevî pezê xwe berê xwe didin Qerecdaxê. Dema em çûn serdana wan, diya wê tevî her du metikên wê di bin konê biçûk de yê ji bo pijandina nê û xwarinê, amadekariyên şivê dikir, di hembêza wê bi xwe de birayê wê yê biçûk hebû û wê ew aşt dikir. Şerm kir ku bersivê bide pirsan. Diya wê û metikên wê jî hin gotin avêtin ber me, bi mehnîya ku bêmehne ye mirov pirsan jê bike, Hurriyet ji tiştêki fehm nake. Lê belê tevî ku şerm dikir bipeyive jî hîç ji cem me xwe neda alî û bi eleqe her guh da axaftinan. Bi birayê wê yê mezin re ku tenê çend salan jê mezintir e, me bi kurdî û tirkî hevpeyivîn kir. Hurriyet neçûbû dibistanê, lê birayê wê yê mezin zivistanan dema ku li Serêkaniyê ne, diçin dibistanan. Ya dixuya ew bû ku sedema neçûna dibistanê ya Hurriyetê ne bi tenê ji ber wê bû ku ew beşa mezin a salê li zozanan bûn an jî çawan dayika wê derdixist pêş, ew xizan bûn. Ev yek her wiha eleqedarî wê yekê bû ku karên ji bo keçeke mîna wê yê weke lebikîna bi birayê xwe yê biçûk re hebûn, dema ku jinên malê dişixulîn.

3. Rola pirtiyê ya nifşên duyem

“Te ji dê û bavê xwe, kulturekê, ser ziman tu digrî. Tu wî zimanî jî, tu îja zarokê xwe, tu kopriyakî, yanî kopriyakî xweş çêdikî. Waya jî hêzek xweş dide me re. Yanî ez texmîn dikim ez pir ber ketama, ez pir jî beecîm, nikarîbûm kî zarokê me nikaribe zimana me biaxive. Ama, ew ê dawî çawa bibe em nizanin.” (Züleyha, nifşa duyem)

Ji ber girtîbûna kanalên mîna perwerdehiyê, guhastina zimanê dayikê ya ji nifşekê bi nifşa din rola dê û bavên mezintir dibe. Wekî li jorê jî hat gotin, zehmet e mirov bibêje ku nifşên duyem bi temamî bi vê rola xwe rabûne. Sedemên vê li gorî malbatan diguherin. Lê belê bi awireke giştî, mirov dikare bibîne ku di nav astengên li pêşiya guhastina zimanê dayikê de ya ji bo nifşên sêyem, faktorên tesîrdar ên mîna perwerdehî û derdorê yên di tirkîbûna jiyana nifşên duyem de hene. Di nava berdewamiya jiyana de ku bi perwerdehî, bidestxistina pîşeyekî, siyasetên zimên ên heyî re giraniya tirkî tê de zêde dibe, ji bo ku nifşên duyem bikaribin zimanê xwe yê dayikê bigîhînin zarokên xwe, divê gelekî hewl bidin. Bi qasî ku dixuya, îro hejmara nifşên duyem ên ku bi vî awayî hewl didin ne kême. Em ê paşê behsa vê meyla nû bikin. Eger em behsa xwe ya li ser diyardeya ranebûna bi rola pirtiyê ya nifşa duyem dewam bikin, em dikarin bibêjin ku behaneyên “bila zarok li dibistanê zehmetiyê nebînin” û “hêsankirina danûstandinê ya bi derdorê re” ku di nifşên yekem de jî bi tesîr bûn, faktora sereke pêk tîne. Devran ê ku bêtir bi tirkî bizanibe dest bi dibistanê kiriye, gotibû ji bo ku wekî wî zehmetiyê nekişîne, biryar daye heta kurê wî dest bi dibistanê bike, ew ê pê re bi tirkî bipeyive:

“Çocuklarla Türkçe konuşuyorum. Anne, baba ile Kürtçe konuşuyorum. Okula gidene kadar Türkçe konuşacağım. Çünkü okula gidene kadar Türkçe bilsin ki okula gittiği zaman zorluk çekmesin. Benim yaşadığım zorlukları çekmesin. Çünkü ben Türkçe bilmediğim için okulda zorluk yaşadım. Okulda zorluk çekmesin.”²⁰ (Devran, nifşa duyem, 25 salî, xwendina navîn, Ben û Sen, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Birgûlê behs dikir ka di wan deman de ku bapîrê wê hîn jî mezinê mala heşt odayî ya xwedî hewşa mezin bû, çawan tirkî qedexa dikir; ji bo wê jî gava wê,

zo “Ez bi zarokan re bi tirkî dipeyivim. Bi dê û bav [-ê xwe] re bi kurdî dipeyivim. Heta ku biçin dibistanê ez ê bi tirkî bipeyivim. Lewma, heta ku here dibistanê bila hînî tirkî bibe da ku dema çû dibistanê zehmetiyê nekişîne. Lewma ji ber ku min bi tirkî nizanîbû min li dibistanê zehmetî kişandin. Bila li dibistanê zehmetiyê nebîne.”

mêrê wê û zarokên wan ên hîn dest bi dibistanê nekirine, ji vê mala hewş mezin veqetiyên û bar kirin daîreyeke avahiyeke pirqat a li Şehîtlîkê, rewş guherîbû. Li taxa Alîpînarê ku mala wan a fireh lê bû, zimanê malê jî, yê kuçeyê jî kurdî bû. Li hemberî vê, zimanê avahiya barkirine wê û derdora nêzik tirkî bû. Birgûlê got, li derdora wan a nû zarokên wan bi pirsgirêkên pevragihanê re rû bi rû bûne û ew tirsiyane dema zarok biçin dibistanê ev pirsgirêk mezintir bibe. Ji ber vê jî wan biryar daye bi tirkî bipeyivin. Heta ji ber ku tirkîya wê jî kême bûye, çûye kursê:

“88'an de li Şehîdlikê, zarokê cîranê me teva bi tirkî xeber didan, yê min nizanîbû, wisa li devê wan mêze dikirin! Ji ber wê min got, bila zarokê min jî biçin dibistanê. Wan giş bi tirkî diaxivîyan. Zarê cîranan gazî wan dikirin, digotin werin em bi hevdu re bilîzin, ê min li devê wan mêze dikirin, nizanîbû ka çi dibêjin! Bavê wan got: ‘Gune ne’. (...) Min nihêrî, na nabe wisa. Ez jî çûm dibistanê hîn bûm, bila ew jî tirkî fêr bibin. Min nihêrî zarok jî dixwazin, stûyê wan xwar bû.” (Di vê navê de hinek li dêrî dixin. Birgûl navberê dide axaftina xwe ya bi kurdî û bi tirkî ji keça xwe dixwaze binihêre kî li dêrî dixê. Piştê ji cihê mayî bi kurdî dewam dike.)

Birgûl û mêrê wê gava ku bi armanca zarok di danûstandina bi derdorê re û li dibistanê zehmetiyê nekişînin fêrî tirkî bûn, wan zen dikir ku ew ê axaftina bi kurdî li malê dewam bikin. Lê belê ya ku wan hêvî dikir pêk nehat. Lewma zarokan di nava çend mehan de kurdî ji bîr kiriye!:

“Zarok, min mêze kir her ku diçe zarok êdî kurdî ji bîra kirin. Yan sê meh an jî şeş meh bûn, çûn dibistanê êdî kurdî ji bîr kirin.” (Birgûl, nifşa duyem, 50 salî, dibistana seretayî, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Ev rewşa ku di vê mînakê de xwe dide der, pir hatiye serê mirovan. Li gorî encamên hevpeyvînan, a derdikeve holê ew e ku nifşên sêyem ên ku ji bo li dibistanê zehmetiyê nekişînin an jî derdora hevalan wan vedernekin êdî bi wan re bi tirkî tê axaftin, ji kurdî dûr dikevin. Bi gotineke din, ji ber zimanê dayikê di perwerdehî de û li warên cihê yên jiyana yên li derveyî malê cih nabîne, piştî fêrbûna zimanê serdest ne rewşeke duzimanî lê rewşeke ku tê de zimanê serdest serwer e, pêk tê. Li aliyê din, eger em li mînaka Birgûlê binêrin, em dikarin behsa ihtîmala fêrbûna baş a zimanê serdest jî bikin. Birgûlê gotibû, ji ber wê bi xwe jî bi baş bi tirkî nizaniye çûye kursê. Coşkun, Derince û Uçarlar (2010: 88) îşaret pê dikin ku di rewşên wekî vê de “yekzimanîbûn” dikare weke “bêzimanîbûnê” jî were şîrovekirin. Selvi ku li Mala Piştîgiriya Perwerdehiyê mamostetiyê dike,

pêwendîdanîna dê û bavan a bi zarokên xwe re bi rêya tirkîya baş pê nizanin, şibandibû rewşa qijika ku dema teqlîdî meşa werdekê kiribû, meşa ji bîr kiribû:

“Aile şunu yapıyorlar mesela, çocuğum okula başlarken sıkıntı yaşamasin biz Türkçe konuşalım. Ama bize gelen çocukları da görüyoruz. Anne-baba zaten doğru dürüst Türkçe bilmiyor ki. O çocuğa aktardığı Türkçe o kadar bozuk ki. Bu şeydir; karga ördeğin yürüyüşünü taklit edeyim derken kendi yürüyüşünden olmuş. Bizim çocuklarımızın yaşadığı temel sıkıntılardan bi tanesi bu. Ne biz doğru düzgün Türkçe öğretebiliyoruz ne de Kürtçeyi de öğreniyoruz.”^{21,22} (Selvi, nifşa sêyem, 28 salî, perwerdehiya zanîngehê, Mala Piştîgiriya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî / bi kurdî)

Weke nifşên duyem ên ku li jorê ji wan hat behskirin, dê û bavên ku mamoste Selvi behsa wan dike jî di jiyana xwe ya rojane de bi giranî bi kurdî dipeyivin, baş bi tirkî nizanin. Îhtîmala duzimanîbûna zarokên wan dê û bavan ku baş bi tirkî dizanin, kême. Lewma dê û bavên ku tirkî baş bi kar tînin jixwe ji kurdî êdî dûr ketine. Lewma faktorên weke perwerdehî, bidestxistina pîşeyekî, pêvragîhandina bi dinyaya derve ya zimantirkî re ku di fêrbûna wan a baş a tirkî de bi rolekê rabûne, di heman demê de di paşveketina zimanê wan ê dayikê de jî bi rolekê rabûne. Ji ber vê yekê jî zarokên wan li derdoreke ku zimanê wê bi giranî tirkî ye ji dayik dibin.

Dema em ziman ne bi tenê wekî navgîneke pevragîhanê lê belê di heman demê de wekî hilgîr û ghîhînera çandê bibînin, hingê nikarîna rabûna bi rola xwe ya

21 “Malbat mesela vê dîkin, ji bo ku zaroka min dema biçê dibistanê zehmetiyên nekişîne em bi tirkî dipeyivin. Lê belê em zarokên tîn cem me dibînin. Dê û bav jixwe bi awayekî tekûz bi tirkî nizanin. Tirkîya ku fêrî zarok kirine pir xerab e. Ev tişt wekî vê ye; dema ku qijikê xwestiyê teqlîdî meşa werdekê bike ji meşa xwe bûye. Yek ji zehmetiyên sereke ya zarokên me pê re rû bi rû dibin ev e. Ne em tirkî bi awayekî tekûz fêrî wan dîkin ne jî fêrî kurdî dibin.”

22 Zimanzana awusturyayî Katharina Brizic (2010a: 140-157) behsa rewşa li girava Îtalyayê Sardûnyayê dike. Pevragîhana dê û bavên ku zimanê wan ê dayikê sardûnî ye û gelekî kême bi îtalî dizanin, a bi zarokên wan re gelekî dişibe rewşa ku mamoste Selvi behsa wê dike. Li gorî Brizic behs dike, dê û bavên zimanê wan ê dayikê sardûnî û li gorî navîniya welêt xizan in, wan bawer kiriyê ku eger zarokên wan bi îtalî mezin bibin, ev ê bike ku derfetên çêtir siberojê li ber wan peyde bibin û bi vê baweriyê wan biryar daye ku bi îtalî dipeyivin. Lê belê îtalya dê û bavan xerab bû. Dê bi tenê xwedî tecrûbeyê çend salan a îtalya dibistanê bûn, vê jî bi tenê dihişt ku ew bi fermanî hevokan çêkin. Bav jî bêhtir di burokrasiyê de bi vî zimanî re rû bi rû diman, ji ber vê jî aciz bûn ji bikaranînan wî. Wek encam li şûna bi îtalî bi zarokên xwe re dipeyivin wan hewl daye ku bi jest û mîmîkan bi zarokên xwe re bidin û bistînin. Di encamê de zarok fêrî îtalî nebûne, helbet ji ber ku mezinan ew li derveyê dinyaya xwe ya ku tê de bi sardûnî dipeyivîn dihiştin, ew bi sardûnî jî nizanîbûn.

pirê ya nifşên duyem, bivê nevē rê vekiriye li ber encamên eleqedarî guhastina çandê. Gava em lê bifikirin ku ji nifşekê bi nifşa din veguhastina zimanê dayikê guhastina tîkiliya gelekî bi xweza, heywan, nebat bi giştî bi jiyane re, guhastina avahiya wî ya derûnî, bîreweriya wî ya kombûnê ye hingê girîngiya vê mijarê zêdetir dibe. Di hevpeyvînan de me pûte bi wan xisûsan jî da ku em difikirîn wê di biwara tesîrên guhartina zimanê dayikê de ji nifşekê bi nifşa din a li ser çandê hin agahiyan bidin. Di vê çarçoveyê de, li ser çîrok, mamik, terîfên xwarinê, merasîmên zewacê yan jî cenazeyan jî pirs ji wan hatin kirin ku me hevpeyvîn bi wan re kirin. Lê belê, ya rast, ev yek ji wan beşan bû ku kesên hevpeyvîn bi wan re hatine kirin an bersivên xwe yê herî kurt dan an jî hîç bersiv nedan. Nifşên yekem got ku di zarokatiya xwe de wan gelekî guh daye çîrokan lê îro nayên bîra wan. Nifşên duyem jî guh daye çîrokan, lê nedihatîna bîra wan jî. Wekî ku tê texmînkirin, jixwe piştî televizyon derketiyê dawî li çîrokan hatiye. Ji bilî çend peyvên standart ên ku di dema merasîmên zewacê yan jî cenazeyan de tînin gotin û yek yan jî du terîfên xwarinê me nekarî tiştêkî din berhev bikin. Piştî dema me li ser encaman mînaqêşe dikir, me serê xwe bi vê xetimîna hevpeyvînan a li ser vê mijarê jî êşand. Mamoste Sorgul a ku tevî vê mînaqêşeyê bû, got, ji bo ku di çarçoveyêke bi vî rengî de mirov bigihîje agahiyan, divê ji hevpeyvîneke ji çend saetan û bi wê de biçê. Mamoste Sorgul tevî beşek ji hevpeyvînan bûbû û ji bo wergera ji zazakî, ji bo hin hevpeyvînan wergêrî kiribû, ev ravekirina wê di cihê xwe de bû. Çawan ku wê jî derxist pêş, agahiyên bi vî awayî bi pirsîna pirsan bi dest nediketî, bi tenê bi çavdêriyên demdirêj û di wan şert û mercan de ku mirov dikare jiyane ji bo demekê jî be parve bike, agahiyên wiha xwe didin der. Lê belê gava lêkolînê ya ji bo çavdêriyên bi vî rengî dirêj û parvekirina jiyane ne guncan bû; ji ber vê yekê jî em nikarin nirxandinê li ser bikin bê ka tesîra guhastina zimên a ji nifşekê bi nifşa din a li ser guhastina çandê çî ye.

Em hêvî dikin ku kêmasiya li ser mijara guhastina çandê, bi lêkolînên din were tiwîjandin, loma em ji nû ve vedigerin li mijara pevragîhana di navbera nifşan de. Em dikarin bibêjin ku yê ji ber neguhastina zimanê dayikê bi destê nifşa duyem a ber bi nifşê sêyem ve, herî zêde tesîr li wan bûne nifşên yekem in, lewra danûstandina wan a bi neviyên wan re hat sînordarkirin. Yekzimanîbûna neviyan a bi tirkî, ji bo dapîr û bapîrên ku tenê bi kurdî dizanin yan jî tirkîya wan nerewan e, pirsgrêkeke cidî ye. Bi neviyên xwe re ku pir ji wan hez dîkin, nikarin bi dilê xwe bidin û bistînin.

4. Ji bo xatirê neviyan hînbûna tirkî

“Ez bi wan re kurmançî diaxivim, ew qe bersiva min jî nizanin bidin, direvin diçin.” (Kibar, nifşa yekem)

Di dema hevpeyvînan de nifşên yekem herî zêde behsa hezkirina xwe ya ji neviyên xwe kir. Li gorî wan “zarok qalikê gûzê bin, nevî kakilê wê ne.” Li nav malbatên ku min bi her sê nifşan re, li heman mekanî û di heman demê de hevpeyvîn kir, min ne bi tenê ev hezkirin bihîst, min çavê xwe jî lê dêra. Lê belê astenga zimên a di navbera wan de, hem li parvekirina vê hezkirinê ya li layiqê wê hem jî li çêkirina diyalogeke tetmînkê a di navbera bapîr-dapîr û neviyan de, pêşî digire. Heta behsa wan rewşan hat kirin ku gava nevî zêde li cem dapîr-bapîrê xwe dimînin aciz dibin, ji ber ku di zimanê wan naçin.

“Ew jî ji min re dibêjin; dayê tu bi zimanê xwe, mîna xwe xeber bide! Ez ê çawa xeber bidim! Ez ji wan re dibêjim kefçî bîne nizane, direve diçe. Dibêje tu mîna xwe xeber bide! Ez ê çawa bidim, kes nayê cem min, ji min direvin. (...) carna zarokên wan tîn mala me, ez bi zazakî ji wan re dibêjim ‘Elîf kefçî bîne!’ ew diçe metbexê dicemide, disekine. Mecbûr dimînim dîsa dibêjim ‘Elîf kaşik getir.’²³ (Kibar, nifşa yekem, 60 salî, nexwende ye, Gaziler, hevpeyvîn bi kurdî)

Dapîr-bapîr hewl didin bi rêya tirkiya gelekî kêma ku pê dizanin, ji vê astengê xelas bibin. Zülfiye, ku li Diclekentê tevî bûka wê û neviyê wê min pê re hevpeyvîn kiribû, bi gotinên “Xwezî min bi tirkî bizaniya” heyfa xwe li nezanîna xwe ya bi tirkî dianî:

“Dibêjim xwezî ez jî tirkî bizanibam, serbest xeber dide. Ez pir fêhm nakim ha, ê ka çî bikim?” (Zülfiye, nifşa yekem, 70 salî, nexwende ye, Diclekent, hevpeyvîn bi kurdî)

Bi giştî, baweriyek heye ku hebûna pîr û kalên li malê bi kurdî dipeyvîn wê bike ku kurdî ji neviyan re ne xerîb were. Wekî keseke ku di zarokatiya xwe de ji dapîra xwe çend peyvên kurdî bihîstine, piştê jî di dema hînbûna kurdî de

²³ “Elîf, kefçî bîne.”

ev peyv gelekî bi kêra wê hatine, nabe ku ez bi vê baweriyê re ne hemfikir bim. Lê belê di dema hevpeyvînan de tiştê hebû ku min bi awayekî zelal çavdêriya wê kir; guhastina zimên bi aşnakirina neviyan a bi axaftina dapîr-bapîran ne sînordar e; dapîr-bapîr jî bi hewldana pevragihanê dest bi bikaranînan zimanê nû yê neviyan dikin; ango bi gotineke din, nifşa sêyem tirkî diguhast nifşê yekem.

Ferdayê got, wê pir dixwest kurê wê yê pênc salî fêrî kurdî bibe û ji bo vê jî wê ji dayika xwe xwestiye bi lawê wê re bi kurdî bipeyive, lê di pêkanîna vê daxwaza xwe de zêde serketî nebûye. Lewma dayika Ferdayê ya ketî ber dest û lingan, ji bo ku hevalê xwe yê lîstikê yê biçûk ê ne bi dilê wî ye bi kurdî bipeyive, ji dest nede pê re bi tirkî dipeyive:

“(Derbarê tîkiliya di navbera diya wê û kurê wê yê biçûk de) Oyun arkadaşı yani, inanılmaz birbirleri çok seviyorlar. Boyama yapıyorlar. Resim yapıyorlar. Kağıt kesiyorlar. (...) Bu küçüğün üzerinde biz çok istedik ki önce Kürtçeyi öğrensin. Şimdi annem onunla Türkçe konuşuyor. Ben mesela çalışıyordum; annem, ablalarım falan bakıyordu işte evdeki bakıcılar. Her niyeyse bakıcılar da Türkçe konuşmak için böyle elinden gelini yapıyorlar. Mesela şey diyordum: ‘Siz sürekli çocukla Kürtçe konuşun.’ E şimdi Kürtçe konuşmaya başlayınca çocuk bunu reddediyor, neneyi reddediyor. Nene de buna, o redde karşılık Türkçe iletişime geçip onu safına çekiyor. Yani hani birlikte oyun arkadaşları oluyorlar. [Kürtçeyi] Anlıyor, anlıyor ama şu anda mesela çok aktifleştirmiyor. Mesela annem diyor ki: ‘Can here ji xwe ra avê bîne.’ Koşuyor bir bardak su getiriyor. Ama konuşma şeyi yok. Yani, hani o kulak dolgunluğu, illaki kulak dolgunluğu da iyi bir şey, devamını getirir mi bilemiyorum ama.”²⁴ (Ferda, nifşa duyem, 45 salî, xwendina

²⁴ “Hevalê lîstikê ye, pir zêde ji hev hez dikin. Di rengînin. Resman çêdikin. Kaxizan dibirrin. (...) li ser vî yê biçûk, me pir xwest ku pêşî hîni kurdî bibe. Niha dayika min pê re bi tirkî dipeyive. Ez, mesela dixebitîm, dayika min, xwişkên min ên mezin li ber bûn, zaroknêrên li malê, filan. Êdî ka ji ber çî ye, zaroknêr jî ji bo ku bi tirkî dipeyvîn çî ji destê wan tê dikin. Mesela min wiha digot: ‘Hûn tim bi zarokî re bi kurdî dipeyvîn.’ Ê, niha ku dest pê dikin bi kurdî dipeyvîn, zarok red dîke. Dapîr jî li hemberî vê redê bi wî re bi tirkî dipeyive û wî dikîşîne aliyê xwe. Ma ne hevalên hev ên lîstikê ne. [Di kurdî] digihe, fehm dîke, lê belê heta niha zêde çalak nake. Mesela diya min dibêje: ‘Can here ji xwe ra avê bîne.’ Dibeze, diçe qedehek av tîne. Lê belê tiştê ji bo axaftinê nîn e. Erê, jê re ne xerîb e,

navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Gava min hevpeyvîn bi kurê mezin ê Ferdayê re kir, ez pê hisiyam ku hem pîrejî hem jî mîrê wê yê wê demê hîn sax, berê jî ji bo ku bala neviyê xwe yê mezin bikişînin ser xwe neçar mane bi tirkî bipeyivin.

[...] ben anneanneye tepkisiz kalabiliyordum. O yüzden hani dedem olsun, anneannem olsun, sinirlenerek Türkçeyle devam ederlerdi. (...) Çok sıkıntıya giriyorlardı. Çünkü bizim tepkisiz kalmamız onları sıkıntıya sokuyordu. [dedem] özellikle çok sinirlenirdi. Küfrederek başlardı Türkçeye. 'Okumuş adamsın. İngilizceyi öğrendin. Kürtçeyi nasıl öğrenemez.' Öyle diyordu. Aynen öyleydi. Tepki gösterirdi bu konuda."²⁵ (Bawer, nifşa sêyem, 23 salî, perwerdeyê zanîngehê, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî).

Ev hewldanên wiha yê nifşên yekem ên ji bo danûstandina bi neviyên xwe re gelo çi qas dike ku ew bigihîjin armanca xwe? Mirov dikare bersiva Bawer a li jêrê weke "qismî" binirxîne.

"Cümleleri o kadar kompleks cümleler değildi yani. Basit cümlelerle anlatmaya çalışırlardı."²⁶

Nifşên yekem dema bi tirkî dipeyvîn dikarîn bi tenê hevokên besît çêkin. Gava ku bi zimanê xwe yê dayikê, ku xwe pê bi awayê herî rihet dikarîn îfade bikin, ji bo ku neviyên wan ji wan fehm bikin dîsa jî neçar diman bi hevokên besît bipeyivin. Em dikarîn bibêjin ku bi vê neçariyê sînardar dibûn. Li Diclekentê, li maleke din ez bi Nilaya deh salî, bi dayik û dapîra wê re axivîm. Bersiva Nilayê da pîrsa min a derbarê danûstandina wê ya bi dapîra wê re wiha bû, "Gava avê dixwaze, ez fehm dikim":

"Babaannemle ...Ya ben çok az biliyorum. Babaannem benimle genellikle Türkçe konuşuyor. Yani Türkçe az çok konuşuyor. (...) Ben bazen babaannem benden su istediği zaman anlıyorum."²⁷

helbet jê re xerîbnebûn [-a kurdî] jî tiştêkî baş e lê nizamî ka ew ê dewama vê bîne, ez pê nizamî."

25 "[Dema ku dapîra min bi min re bi kurdî dipeyivî] min nedikarî tu bersivêkê bidimê. Hingê çi bapîrê min çi dapîra min diqeherîn û bi tirkî dewam dikirin. (...) Pîr zehmetî dikişandin. Lewma bersivnedana me ew aciz dikirin. Nexasîm jî [bapîrê min] gelekî diqeherî. Bi gotina dijûnan dest bi tirkî dikir. 'Tu mîrekî xwende yî. Tu hînî îngilîzî bûyî. Tu çawan hînî kurdî nabî.' Wisa digot. Eynî wisa bû. Di vê mijarê de nerazîbûn nîşan dîda."

26 "Hevokên wan ne hevokên gelekî tevlihev bûn. Hewl didan bi hevokên besît bibêjin."

27 "Bi dapîra xwe re... ez hindikî [bi kurdî] dizanim. Dapîra min bi giştî bi min re bi tirkî dipeyive. Ango çi kêm çi zêde bi tirkî dipeyive. (...) Ez carinan dema dapîra min ji min avê

Gelo zimanê dapîra wê yê ku Nilayê bi tenê wexta wê av dixwest jê fehm dikir, ji bo Nilayê zimanekî çawan bû:

"(...) Babaannem bazenleri... hani ben Kürtçe bilmediğim için bana birazcık komik geliyor. Bir de şey, hızlı söylüyor. O yüzden bana bazen komik geliyor."²⁸ (Nilay, nifşa sêyem, 10 salî, xwendina destpêkê, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî)

Piştî "hevokên besît" ên mîna "avê bîne", "kefçî bîne" yan jî "xwarinê bixwe" yê ku ji bo danûstandina herî kêr dikarin tîrker bin, mirov dikare bibêje ku çawan Kîbar jî got, nevî radibin diçin, ku ev rewşeke giştî ye. Ev jî wekî Bermal jî li jêrê behsa wê dike, parvekirina hest û fıkran asteng dike. Di nava wan şertan de, ku di nava berdeamiya jiyana rojane de jixwe di navbera mezin û zarokan de ji ber zêdebûna barê kar an jî ji ber sedemên din, tîra xwe danûstandin nîn e, newekhevbûna zimên, danûstandinê bêhtir sînardar dike:

"Gençler, çocuklar devreye girmediği sürece [yaşlılar açısından] bütün diyaloglar Kürtçe. Paylaşımları Kürtçe. Türkçe çok yaşamlarına girmiyor aslında. (...) Kendi cephemizden şöyle bir boyutu vardı. Biraz toplumsal yapıdan da kaynaklanan bir durum da söz konusu. Yetişkinlerle çocukların ya da gençlerin duygu paylaşımı çok olmuyor. O anlamda toplumsal yapının da verdiği bir şeyle bir kopukluk var zaten. Dilde de şöyle bir şey oluyordu; günlük yaşam içindeki ihtiyaçları karşılama boyutuyla kullanmıyorduk. Çünkü zaten bu yoktu."²⁹ (Bermal, nifşa sêyem, 25 salî, perwerdehiya zanîngehê, Toplu konutlar, hevpeyvîn bi tirkî)

Reşide li Ben û Senê tevî zarok û neviyên xwe dimîne. Ji bilî çend gotinan, wê bi tirkî nedizanî. Lê wê got ku gava ew hez ji neviyên xwe dike, ew bi tirkî hez ji wan dike. Lewma neviyên wê bi kurdî nedizanî. Wê bi kurdî hez ji zarokên xwe kiribû. Wê got, niha zehmet e bi tirkî hez ji neviyên xwe bike:

"Gelkî nizamî, dikim nav hev. Yanî dibêjim, hûn çawan in, ji we sevmîş

dixwaze jê fehm dikim."

28 "(...) Dapîra min carinan... ji ber ku ez bi kurdî nizamî bi min hinekî komik e. Tiştêkî din jî heye, bi lez dibêje. Ji ber wê carinan bi min komik e."

29 "Heta ku ciwan, zarok nekevin navberê [ji bo kal û pîran] diyalog hemû bi kurdî ne. Parvekirinê wan bi kurdî ne. Ya rast, tirkî zêde nakeve jiyana wan. (...) Ji aliyê me ve rewşeke wiha hebû. Ya ez behsa wê dikim hinekî jî ji ber avahiya civakî bû. Mezin û zarok an jî ciwan zêde hestan parve nakin. Bi vê mehneyê, ji ber vî tiştê ku ji avahiya civakê tê, jixwe qutbûnek heye. Di zimên de jî tiştêkî wisa dibû; bi aliyê xwe yê dabînkirina pêdiviyên jiyana rojane ve dewam dikir. Ji ber wê jî me ziman bi aliyê wî yê parvekirina hest û fıkrê bi kar nedîanî. Lewma, ev jixwe nebû."

dikim, hez dikim. Ez eva dibêjim. Ê, zor e. çawan ne zor e! (...) Kurmancî ji me ra rihet e. Hez kirina min, mesela ez kurmancî daha hez dikim, ev dikim, ev nizanî. Diya van nealimandiye, neelimîne.” (Reşide, nifşa yekem, 60 salî, nexwende ye, Ben û Sen, hevpeyvîn bi kurdî)

Ha tam li vê qonaxa hevpeyvînê, neviya biçûk a Reşideyê ya pênc salî Zehra deriyê odeya em lê rûniştî ne hêdika vekir. Me gazî wê kir da ku were hundir. Reşideyê hevpeyvîn hemû bi zaravayên kurdî kurmancî û zazakî kiribû. Di navbera wê û neviya wê de ev diyaloga li jêr çêbû:

R: Zehra, neneyi seviyor? Bu neneyi seviyor, köyde neneyi seviyor? Beni seviyor ya Semihayı?
Z: Seni
R: Seni seviyor. Söyle köyde de nene de seviyem.
Z: Seviyem.
R: Köyde de neneyi sevi kızım.
Z: ...³⁰

Hevpeyvîn wekî beriya ku Zehra were, bi kurmancî û zazakî dewam dike. Lê dema ku di navberê de lazim dibe bi Zehra re bipeyive, hingê bi wê re wekî li jorê diyalogê dike.

Zülfiye jî ji wan dapîran bû ku di dema hevpeyvînê de ji bo ku bikaribe bi neviyê xwe yê deh salî re bipeyive, tirkîya xwe ya gelekî kêr ya ku pê dizane bi zorê bi kar dianî. Tevî ku tercîh kir hevpeyvînê bi kurdî bike jî, bi neviyê xwe re ku dema em dipeyvîn dihat cem me, bi qaydeyê Reşide û neviya wê, bi tirkî dipeyivî.

Jixwe diyar e ku newekhevbûna zimên destûrê nade pevragîhaneke ku bi kêr were ya ji bo guhastina hest, fikr û tecrûbeyên di navbera nifşên yekem û neviyên wan de. Bêguman, yekane astenga li pêşya guhastina agahî û tecrûbeyên di navbera nifşan de, ne bikaranîna zimanên cihê ye. Tê zanîn ku koçkirina ji gund a ber bi bajêr ve, guhartina şert û mercên jiyanê ya di wê astê de ku jihevfehmkirina

30 (Tirkîya Reşideyê ya bi neviya wê re gelek şikestî ye, lê me wekî rast wergerand kurdî; nîşeya wergerê)

R: Zehra ji dapîrê hez dike? Hez ji wê dapîrê dike, hez ji dapîra li gund dike? Hez ji min dike yan ji Semihayı?
Z: Ji te.
R: Hez ji te dike. Bibêje, ji dapîra li gund jî hez dikim.
Z: Hez dikim.
R: Keça min ji dapîra li gund jî hez dike.
Z: ...

nifşan zehmet bike, bipêşketinên teknolojik an jî bi serê xwe “cîhêtiya nifşî” ya ku bi “heman zimanî” bipeyivin jî bandoreke neyînî li parvekirina hestan an jî guhastina agahî û tecrûbeyan dikin. Tevî wê jî, guman tê de nîn e ku nepeyivîna bi heman zimanî faktorek e ku rewşa me behsa wê kirî diwartir dike. Bermal ji bo xebatên bipêşketina gundewariyê li gundan maye, çavdêriyên wê yên derbarê pevragîhana di navbera ciwan û kal/pîran de wê rewşê nîşan dide:

“Yaşlılar Kürtçe konuşuyor. Hatta kendileriyle ya da yanlarında Türkçe konuşulmasını hoş karşılamıyorlar. (...) Sadece dil boyutuyla da değil, hanı geçmiş yaşam kültürünü, kırsal kültürünü ki dil de bunun içine giriyor, yeni nesile aktarım çok zayıf. Çünkü yeni nesil bir defa yaşam olarak kırsalı tercih etmiyor. Kalmak istemiyor. Şehre gitmek istiyor. Şehre gitmek istediği için de o anne-babasının, dedesinin aktardığı bilgiyi almıyor. Çünkü yaşlılarla sohbetlerimizde özellikle gençleri dahil ediyorduk. Aslında geçmişe dair çok güzel bilgi paylaşımları oluyordu. Gençler dinlemiyordu. Onların ilgisini çekmiyordu. O bilgiyi almıyorlardı. Doğallığında dilde de benzer bir şey vardı. Hayat da değişiyor.”³¹ (Bermal, nifşa sêyem, 25 salî, perwerdehiya zanîngêhê, Toplu konutlar, hevpeyvîn bi kurdî)

Erê, jiyana diguhere, lê newekheviya zimên a di navbera nifşan de dike ku ne mimkun be nifşên berê zanîn, civarî û tecrûbeyên xwe ji bo ku di nava jiyana diguhere de bi ya nû sentez bikin, biguhêzin nifşên piştî xwe.

5. Kîjan ziman li ku derê?

Di hevpeyvînan de ew pîrs jî hebûn ku lédikolan ka kîjan ziman li kîjan warê jiyane bêtir tê bikaranîn. Li gorî bersivên hatine dayîn, mijara kîjan ziman li kîjan warê jiyane tê bikaranîn gelekî pirreng û pircure ye. Bi ser de jî dema mirov mijarê bi awira zimanê(n) li sazîyên fermî yan jî li çarşî û bazarê tê(n) bikaranîn binirxîne, hingê guhartin ne bi tenê li gorî kesan her wiha li gorî demê ye jî. Weke mînak, destpêka salên 1980'yî di nava malan de meyl tirkî bû, di salên 2000'î de meyla ber bi kurdî ve, şûna wê girt. Bi heman awayî bikaranîna kurdî ji

31 “Kal û pîr bi kurdî dipeyivin. Heta ne razî ne bi wan re yan jî li cem wan bi tirkî were axaftin. (...) Ne bi tenê bi aliyê zimên jî, guhastina ber bi nifşên ciwan ve ya çanda jiyana bihurî, çanda gundewariyê û di nava wê [çandê] de ziman jî heye, pîr qels e. Lewma nifşa nû wekî [cîhê] jiyane gundewariyê tercîh nake. Naxwaze [li gund] bimîne. Dixwaze biçê bajêr. Ji ber ku dixwaze biçê bajêr jî agahiyên ku dê, bav, bapîr radigîhînin nastîne. Lewma me nexasim jî ciwan tevî sohbetê xwe ya bi pîr û kalan re dikirin. Ya rast, parvekirinên agahiyan a derbarê raboriyê de yên gelekî xweşik pêk dihatin. Lê ciwanan guhê xwe nedida [wan]. Bala wan nedikişand. Ew agahî nedigirtin. Bi awayekî xwezayî, ji bo zimên jî tiştêkî bi heman rengî hebû. Jiyana jî diguhere.”

bilî warê perwerdehiyê, di qada fermî de jî salên 2000'î hêdî hêdî belav bû. Tevî vê jî dema mirov bi awira pevragehanê li mijarê dinêre, hingê bi giştî têkiliyek an jî tecrûbeyeke ku li warekî bi kîjan zimanî dest pê kiribe para bêhtir bi wî zimanî jî dewam dike. Ji bo nimûne, eger têkiliya bi dê û bav re bi kurdî dest pê kiribe hingê ihtîmala ev têkilî bi kurdî dewam bike zêdetir e. Li hemberî vê, eger di nîfşên paşê de zimanê pevragehanê tirkî be, zehmet e ev ziman biqulibe kurdî.

6. Jiyaneke duzimanî

Meseleya kîjan ziman li ku derê tê bikaranîn, careke din nîşan dide ku li bajêr bi giştî jiyaneke duzimanî (carinan pîrzimanî) didome. Projeksiyoneke vê rewşê xwe di axaftinên li ser zimanê xewnan de jî da der. Xewn derbarê kîjan qadê be, bi zimanê ku li wê qadê serdest e, tê dîtin:

“Hiç aynı değil. Nenem ve dedeyi görünce onlarla sürekli Kürtçe konuşuyorsun. Onları görünce öyle ama arkadaşları görünce Türkçe.”³² (Delal, nîfşa sêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngehê, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî)

“Türkçe ama bir kaç kez [İngilizce] girdi. Hatta kalkıp konuştuğumu da söylediler oda arkadaşlarım. Mekan iş hayatıyla ilgili ya da böyle fantastik bir mekan var. Orada nedense ben İngilizce konuşuyorum. Ya kendimi öyle ifade ediyorum, bilmiyorum daha böyle bir Türkçeye göre daha karizmatik geliyor.”³³ (Bawer, nîfşa sêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngehê, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî).

“Ez çukanyan, li gund bi ailê ra be, ez kurdî diaxivim. Bi hevalê min ra, em bibêjin sendîka ye, yan jî siyasetê be, ez tirkî diaxivim. Tu lê dinêrî meslek, îşê min be, lê ez almanî diaxivim. Yanî her sê ziman jî. Yanî di xewna mi da şexsê ez dibînim kîjan zimanî diaxive ez wî ya dibînim.” (Züleyha, nîfşa duyem, 45 salî, perwerdehiya zanîngehê, Swîsre, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Ev rewşa duzimanî dikare ji bo nîfşên yekem ên ku di jiyana xwe de hema bibêje hîç tirkî bi kar nayînin û nîfşên sêyem ên ku hîç kurdî bi kar nayînin jî weke heyî were hesabandin. Ji bo van kesan qadên duzimanîbûnê, para bêhtir televizyon û muzîk in.

32 “Hiç ne wekî hev e. Dema mirov dapîr û bapîrê xwe dibîne, tim bi wan re bi kurdî dipeyive. Dema mirov wan dibîne wisa ye, lê dema mirov hevalan dibîne tirkî ye.”

33 “Bi tirkî, lê belê çend caran [İngilizce] ket xewna min. Heta hevalên min ên odayê gotin, ez rabûme û peyivîme jî. Mekan eleqedarî jiyana kar e, yan jî mekanekî wisa fantastîk e. Li wir êdî sedem çî be, ez bi İngilizî dipeyivim. Ez xwe wisa ifade dikim, li gorî tirkî bêhtir wisa karizmatîk xuya ye.”

Di dîrektîfa hevpeyvînê de pîrsên li ser kanalên televizyonê/bernameyên televizyonê yên tînê temaşekirin jî hebûn. Nîfşên yekem ên bi tirkî napeyivin, gotin ew zêdetir li kanalên televizyonê yên bi kurdî temaşe dikin. Lê di hevpeyvînê de hat gotin ku ne bi tenê li kanalên kurdî tê temaşekirin. Pîrejinên li gundê Xweylînê yên ku min bi kurdî bi wan re hevpeyvîn kirin, li ser pîrsa “baş e di kanalên tirkî de herî zêde hûn li kîjan bernameyan temaşe dikin”, bi ken bersiva “bernameyên zewacê” li min vegehandin. Nîfşên yekem ên berê li taxa Ben û Senê min bi wan re bi kurdî hevpeyvîn kirin jî, wan heman bersiv dabû vê pîrsê.

Nîfşên sêyem ên ku bi kurdî nizanin an jî zimanê wan ê serdest tirkî ye, bi rêya muzîkê bi kurdî re têkiliya wan çêdibe. Makbule ku ji Xweylînê koçî Çorluyê bûye û bi tirkî nizane gotibû, kurê wê yê biçûk ê di kurdî digihe lê nikare pê bipeyive, hez dike li muzîka bi kurdî guhdarî bike. Şakire ku ji Makbule ciwantir e, li malê bi mîrê xwe û zarokên xwe re bi tirkî dipeyive; li ser pîrsa min a di biwara têkiliya keça wê ya bi kurdî re, wê got keça wê li kanalên muzîkê yên bi kurdî temaşe dike. Dema em bi zarokan re peyvîn, wan jî tiştên dayikên wan gotine dubare kirin û gotin ew li muzîka bi kurdî dihisînin. Em li vir bibêjin, têkiliya nîfşên sêyem ên bi kurdî dizanin û di jiyana xwe ya rojane de bi kar tînin jî, bi kanalên televizyonê yên kurdî re bêhtir di ser muzîkê re ye. Wê ne şaş be dema were gotin ku muzîk di serê wan waran de ye ku kurdî di jiyana ciwanan de herî zêde cih digire.

Heke em derbarê meseleya kîjan ziman li kîjan warî de jihevcihêkirineke giştî bikin, hingê em dikarin bibêjin zimanê dayikê ji bo nîfşên yekem û yên duyem herî bêhtir li nava malê tê bikaranîn, tirkî bi xwe li qadên derveyî malê tê bikaranîn.

“Kürtçe daha çok ailede. Dışarda ve sosyal hayatta maalesef Türkçe konuşuyoruz. Babamla bazen Türkçe konuşuyorum. Annemle de Kürtçe. (...) Alışveriş yaparsak şöyle bir şey. Hani eğer esnaf Kürtçe biliyorsa Kürtçemizi kullanıyoruz. Ama hani normal bir kafeye gittik mi Türkçe konuşuyoruz maalesef. Çünkü onlar da Türkçe hitap ediyor. Genel bir kullanmama var maalesef.”³⁴ (Delal, nîfşa sêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngehê, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî)

“Zarok jixwe bi min re napeyivin. Tîn malê, diçin odê xwe û li ser

34 “Kurdî bêhtir li nava malê ye. Li derve û di jiyana civakî de em mixabin bêhtir bi tirkî dipeyivin. Bi bavê xwe re ez carinan bi tirkî dipeyivim. Bi dayika xwe re bi kurdî. (...) Dema em herin çarşiyê ji bo kirîna tiştan wiha ye. Eger dikandar bi kurdî zanibe, em kurdiya xwe bi kar tînin. Lê eger em biçin kafeyeke normal, mixabin em bi tirkî dipeyivin. Lewma ew jî bi tirkî bi me re dipeyivin. Mixabin bikarneanîneke giştî heye.”

bilgisayarê³⁵. Ez jî naçim derva. Ez tenê diçim pazarê. Pazarê jî kurmancî dipeyivim. Pazarçî jî hemû kurmanc in. Diçim cem wan. Ez kurmancî dipeyivim, bes pere tirkî dibêjim, dibêm altmış lira, yirmi lira. Wana bi tirkî dibêjim.” (Makbule, nifşa duyem, 50 salî, nexwende ye, Çorlu, hevpeyvîn bi kurdî)

“Genelde Türkçe konuşuyorum. Bazen müşteri geliyor, Türkçe bilmiyor, Kurmancî biliyor, onu konuşuyoruz, bazen de Zazakî konuşuyorum. (...) Okul okuduğum için Türkçe konuşuyorum. Arkadaşlarımla Türkçe konuşuyorum. Pek Kurmancî konuşulmuyor. Köyde olsaydık Kurmancî konuşurduk. Dışarıda genelde Türkçedir. Bazen köye gidiyoruz, Kurmancî konuşuyoruz. [Çocuğumla] Türkçe konuşuyorum. Çocuğum Kurmancî anlıyor ancak konuşmayı bilmiyor.³⁶ Sosyal yaşam Tirkî, televizyon Tirkî, Kurmancî kilama. Film kurmancî bibe wekî İngilizcî alt yazî. Genelde tirkî.”³⁷ (Devran, nifşa duyem, 25 salî, xwendina navîn, Ben û Sen, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

“Anneyle Kürtçe, babayla arada sırada Kürtçe. Türkçe. İkisini de. Sokakta oynarken Türkçe. Okul bahçesinde Türkçe. Akrabalarımızın yanında Kürtçe. Neneyle Kürtçe.”³⁸ (Samet, nifşa sêyem, 13 salî, xwendina destpêkê, Hasirli, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

“Okula gidene kadar Kürtçeydi. Ama ne zaman ki okula gittik, Türkçe aktifleşti. İş hayatı Türkçe. (...) Annemle Kürtçe konuşuyorum. Halalarımınla Kürtçe ama daha sonraki kuşaklarda niyeyse bu Türkçeye geçiyor.”³⁹ (Ferda, nifşa duyem, 45 salî, xwendina navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

“Ben alıştım yani Türkçe konuşmayı. Arkadaşlarla Türkçe konuşuyoruz. Zazacayı denemedim.”⁴⁰ (Şakire, nifşa duyem, 35 salî, xwende ye, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

35 Kompüter.

36 “Bi giştî ez bi tirkî dipeyivim. Carinan mişterî tê, bi tirkî nizane, bi kurmancî dizane, hingê em wî zimanî dipeyin, carinan jî bi zazakî dipeyivim. (...) Ji ber ku min li dibistanê xwend ez bi tirkî dipeyivim. Zêde bi kurmancî nayê peyvandin. Eger em li gund bûna, em ê bi kurmancî bipeyiviyana. Li derve bêhtir tirkî ye. Carinan em diçin gund bi kurmancî dipeyivin. [Bi zaroka xwe re] bi tirkî dipeyivim. Zaroka min ji kurmancî fehî, lê nikare bipeyive.”

37 Devran di du, sê hevokên dawiyê de kurdî û tirkî di nav hev de bi kar tîne: “Jiyana civakî tirkî, televizyon tirkî, kurmancî [ji bo] kilama[n]. Film [bi] kurmancî be, dibe weke filmê bi İngilizî yê bi jêrenivîs. Bi giştî tirkî.”

38 “Bi dayikê re bi kurdî, bi bav re carinan bi kurdî. Tirkî. Her duyan jî. Dema li kolanê dilîzim tirkî. Li hewşa dibistanê tirkî. Li cem xizmên me kurdî. Bi dapîrê re kurdî.”

39 “Heta em çûn dibistanê kurdî bû. Lê çaxê em çûn dibistanê tirkî aktif bû. Li jiyana kar bi tirkî. (...) Bi dayika xwe re bi kurdî dipeyivim. Bi metikên xwe re kurdî, lê êdî ka sedem çî ye bi nifşên pey re ziman diqulibe tirkî.”

40 “Ez hîni xeberdana bi tirkî bûm. Bi hevalan re em bi tirkî xeber didin. Min zazakî neceriband.”

7.Zimanê hestan

Li jorê hat gotin ku nifşên yekem ên bi tirkî nizanin hem di pevragihana bi neviyên xwe re hem jî di hezkirina wan de zehmetiyê dikişînin. Bikaribin bi kar bînin jî hez nakin bi zimanekî ku xwe xeribê wî dibînin, hezkirina xwe aşkera bikin. Di hevpeyvînan de nifşên duyem û sêyem ên duzimanî jî bi piranî got zimanê hest û hîsiyatê zimanê dayikê ye. Nifşên duyem ên duzimanî yên ku got, dema şad dibin an jî hêrsa wan radibe bi awayekî jixweber bi kurdî dipeyivin, di heman demê de ew kes bûn ku hîn jî xewnên xwe yan bi tevahî yan jî bi piranî bi kurdî dibînin.

Nifşên duyem û sêyem ên bi kurdî dizanin, lê di jiyana xwe ya rojane de bi tirkî dipeyivin, wan got ku di hin rewşên hestan de bi awayekî jixweber zimanê wan diqulibe kurdî.

“Mutlu olduğumda valla galiba Kürtçe ya. Mesela bazıları var, Türkçe konuşuyor ama bir anda öfkelenildiğinde Kürtçeye çevirebiliyor ya da bir fikra anlatırken (...) Aracını sürerken bazen sinirlenince Kürtçe küfür ediyor. Bağıra bağıra. Sinirlenince, sıkışınca direk hani söylemi Kürtçeye çevirebiliyorlar.”⁴¹ (Delal, nifşa sêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngêhê, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî)

“Tartışmalarım genelde Kürtçedir. Kızgınlıklarım, agresifliklerim hepsi Kürtçedir. Ondan sonra, güzel şeyler anlattığımda Kürtçedir. Mesela çocuklara bunu dönderdiğimde diyorum ya da arkadaşlarıma, bilmeyenlere ‘ya’ diyorum, ‘çok anlaşılıyor yani ben bunu dönderemiyorum.’ Ama şeyde, mesela şeyi; çok uzun yıllardır mesela rüyalarımı da ben Kürtçe görüyorum.”⁴² (Ferda, nifşa duyem, 45 salî, xwendina navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Ew kesên ku êdî di jiyana xwe ya rojane de bi tirkî dipeyivin jî dema şad dibûn, dibe ku bi awayekî jixweber zimanê xwe biqulibînin zimanê xwe yê dayikê. Şakire dibêje, piştî li Çorluyê bi cih bûn êdî li nava malê jî bi tirkî peyiviye, pevguhêrandina wê ya bi zarokan re bûye tirkî; ji bo wê bi xwe jî, dema hestiyar

41 “Dema şa dibim, Xwedê dizane bi kurdî. Mesela hinek hene, bi tirkî xeber didin, lê dema bi carekê hêrsa wan radibe diqulibînin kurdî, yan jî dema pêkenokekê dibêjin (...) Wesaîta xwe diajo, dema hêrsa wî radibe bi kurdî dide dijûnan. Bi qîrîn. Ango dema hêrsa wan radibe, tengav dibin dikarin yekser biqulibînin kurdî.”

42 “Nîqaşên min bi piranî bi kurdî ne. Hêrsrabûnên min, agresifbûnên min hemû bi kurdî ne. Wekî din, dema ez behsa tiştên xweş bikim bi kurdî ye. Mesela çaxê ez vê werdigerînim ji zarokan re yan jî ji hevalên xwe re, ji kesên [bi kurdî] nizanin re dibêjim, ‘pir nayê fehmkirin, anga ez vê baş wernagerînim.’ Lê di wê tiştê de, mesela ez wê tiştê, mesela ji mêj ve ye ku ez xewnên xwe jî bi kurdî dibînim.”

dibe qulibandina zimanê wê yê ber bi zimanê dayikê ve, tişteki wisa bû ku “tişteki ji dil tê”:

“Ben de ninni pek şey değilim ama genellikle çocukları severken ‘annem’ diyorum, ‘babam’ diyorum. Türkçe yani. (...) Mutlu olduğunda, üzgün olduğunda Zazaki. İçten gelen bir şeydir. Onu şey yapamıyorsun.”⁴³ (Şakire, nifşa duyem, 35 salî, xwende ye, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

Dema Şakire pêjnker dibe, bi awayekî ku “ji dil tê” zimanê xwe diqulibîne zazakî. Tevî vî vê jî zimanê wê yê hestan ê bi zarokên wê re tirkî ye. Sedema vê jî mirov dikare wiha rave bike, lewma wê têkiliya xwe bi zarokên wê re ji serî ve bi tirkî daniye. Lewma kesên pevragîhana wan bi dê û bavê wan re bi kurdî dest pê kiriye, piştîre gava jiyana wan bi giranî bûye tirkî jî wan diyar kir ku peyvîna bi tirkî ya bi dê û bavê wan re, bi wan ecêb e.

“Çorlu’ya geldiğimizde de annem babamla daha da Zazaca konuşuyorum. Nereye gidersem gideyim babamla Zazacadan başka dille konuşsam kendimi suçlu hissediyorum. Bazen konuşayım diyorum, baba öyle böyle, bakıyorum yapamıyorum.”⁴⁴ (Cemal, nifşa duyem, 35 salî, perwerdehiya xwendîna navîn, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

“Hocam ben annemle Türkçe konuşamıyorum. Yani bana böyle suni bir şey gibi geliyor. Onunla asla Türkçe konuşamam.”⁴⁵ (Metin, nifşa sêyem, 27 salî, perwerdehiya zanîngehê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

8. Stara dawî ya zimanê dayikê: Peyvîna bi dizî

Ji bo nifşên duyem û sêyem ên ku zimanê wan ê dayikê kurdî ye, lê di jiyana xwe ya rojane de êdî bi tirkî dipeyvîn, yek ji kêliyên kê m ên ku ew hewce dibînin bi kurdî dipeyvîn ew kêlî ne ku hewce hatiye dîtin tiştên ji zarok û hevalan bi dizî werin axaftin:

“Bazen gizli şeyleri şey yapınca, diğerleri anlamasın diye hemen anadilimizin avantajlarını kullanıyoruz. Kürtçeyi konuşuyoruz.”⁴⁶ (Delal,

43 Ez jî, lorînan, pîr zêde tişteki im, lê belê dema ez hez ji zarokan dikim, dibêjim ‘diya min’, ‘bavê min’. Ango tirkî. (...) Dema mirov şa dibe, xemgîn dibe zazakî. Ev tişteki wisa ye ku ji dil tê. Tu nikarî wî tiştî bikî.

44 “Dema em hatin Çorluyê jî, bi dê û bavê xwe re ez hîn jî bi zazakî dipeyvîm. Ez biçim ku bila biçim, eger bi bavê xwe re ne zazakî bi zimanekî din dipeyvîm, li min wisa tê wekî ez gunehkar bim. Carinan ez dibêjim ka ez dipeyvîm, bavo wisa wiha, ez dinêrim ku ez nikarim.”

45 “Mamoste, ez nikarim bi dayika xwe re bi tirkî dipeyvîm. Ango, bi min wa ye ku tişteki wisa ne ji dil be. Ez bi tu awayî nikarim pê re bi tirkî dipeyvîm.”

46 “Gava carinan em tiştên bi dizî dikin, hingê ji bo ku yê din fehm nekin, em avantajê

nifşa sêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngehê, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî)

“Bazen deniyoruz benle eşim, mesela çocukların duymasın bir şey falan ama şey mesela anlıyorlar.”⁴⁷ (Şakire, nifşa duyem, 35 salî, xwende, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

“Kendi kardeşlerimizle çocukların anlamasını istemediğimiz şeyleri Zazaca konuşuyoruz. O çok güzel bir şey. Çocuklar yanından gitmiyor senin bazı zamanlarda. Bazı şeyleri de konuşamıyor insan. Aslında çok güzel bir şey ikinci bir dilin olması. Çocukların anlamadığı. Hani her şeyi çocukların yanında konuşamıyorsun haliyle.”⁴⁸ (Nihal, nifşa duyem, 40, perwerdehiya navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî)

zimanê xwe yê dayikê bi kar tînin. Em bi kurdî dipeyvîn.”

47 “Carinan em diceribînin, ez û mêrê min, mesela ji bo ku zarok tişteki filan nebihîzin, lê belê, dîsa fehm dikin.”

48 “Bi xwişk û birayên xwe re, derbarê wan tiştan de ku em naxwazin zarok têbigihin, em bi zazakî dipeyvîn. Ew tişteki gelekî xweş e. Zarok carinan ji cem te naçin. Li ser hin tiştan jî mirov nikare dipeyve. Ya rast, tişteki gelekî baş e ku zimanekî duyem hebe. Yekî ku zarok tê nagihin. Ma ne jixwe, mirov nikare li ser her tiştî li cem zarokan dipeyve.”

C.KOÇBERÎ Û ZIMANÊ DAYIKÊ: JI XWEYLÎNÊ BER BI EDENE Û ÇORLUYÊ

Wekî di beşa destpêkê de hat gotin, di çarçoveya lêkolînê de hatibû plankirin ku em biçin serdana çend gundan. Di çarçoveya vê plansaziyê de yek ji gundên em çûn serdanê gundê Licê Xweylîn bû. Têkiliya me ya bi Xweylînê re, bi serdana vî gundî û hevpeyvînên bi şeniyên wî re, sînordar nebû. Malbatên li Ben û Senê me hevpeyvîn bi wan re kirin ji Xweylînê koçî Diyarbekirê bûbûn. Lê belê koçberî ne bi tenê ber bi Diyarbekirê ve bû. Hin ji Xweylîniyên ku xizmên hev in, koçî Çorluyê û hin jê jî koçî Edeneyê bûbûn. Dema em pê hisiyên ku serpehatiyên koçberên ji gund derketine, ne tenê heta bi Diyarbekirê, lê belê yek jê heta bi bajarê Çukurovayê yê ku kurd gelekî koçî wê bûne Edeneyê û yên din jî heta bi bajarê Çorluyê diçin ku di warê çandî û di warê fîzîkî de gelekî dûr e, me biryar da em jî vê rêyê bidin ber xwe. Bi vî awayî me got ku dibe li ser awayên mihtemel ên guherandina zimên ji nifşekê bi nifşa din ve li gorî xisletên demografîk, çandî û nexasim jî çandî ya ku cihê mirov koçberî bûne, fikreke me çêbe. Bi vê fikrê, Çirîya Pêşîn a 2013'an em çûn Edeneyê û meha Kanûnê jî em çûn Çorluyê. Li her du cihan me bi xizmên nêz ên Xweylîniyên berê ku em li gundê wan û li Diyarbekirê bi wan re peyvîn, hevpeyvîn çêkirin.

1.Xweylîn: Gundê ku dîroka wê di navên wê de veşartî û pîrnavî ye

Navê gundê bi tirkî Tuzla ye. Ev nav ji kanên xwê yên li derdora gundê tê. Xweylîna bi zaravayê kurdî kurmanciyê jî xwedî heman mehneyê ye. Lê navên din ên vî gundî jî hene. Ji van navan yê pêşî Arî ye. Ev nav bi zazakî ye. Piraniya şeniyên gund bi vî zaravayî dipeyivin. Mehneya vî navî aş e. Ev nav xwe dispêre aşên avê yên di heyamên berê de ku li ser kaniyên avê yên gundê ên pir hatibûn avakirin. Para van kaniyên avê di wê yekê de heye ku gund xwedî erdekî mîna bihiştê heşîn e û bi kêr tê ku gelek rengên beran bide. Berê li ser kaniyên avê yên gundê pênc aşên avê hebûn. Piştî ev kaniyên avê ji bo ku pêdiviya avê ya Licê dabîn bike bi kanalên guhastine Licê. Navekî din ê vî gundî, Gundê File yan jî Armîn e. Ev nav jî ji me re dibêje ku Xweylîn berê gundekî ermeniyên bû. Jixwe Armîn jî navek e ku ji ermenî hatiyê tewandin. Ne bi tenê navên Gundê File yan jî Armîn, xirbeyên dêrê yên li qûntara ku gund xwe dispêrê jî hîn diyar in ku derbarê raboriya vî gundî de agahiyan didin. Ev agahî dikin ku mirov bifikire navekî din ê gundê jî divê hebe. Lê navê gundê dema ku gund gundekî ermenî bû, ne dihate bîra şeniyên niha li gund in û ne jî dihata bîra yên ku jê koçber bûne.

Ji destpêka sedsala 20'an heta bi roja îro, Xweylînê şahidî kiriye li sê felaketên cihê û koçberiyên. Ya pêşî destpêka sedsalê qewimî; qirkirina ermeniyên ku kir şeniyên gund û navê gundê pêşî jî wê cografyayê werin hildan. Li gorî çîrokên ciwanên gund jî min re gotin, çend malbatên kurd ên ku li nav erdên şeniyên gundê ermenî kar dikirin li gundê jî ermeniyên xalîbûyî, bi cih bûne. Hat gotin ku ji Xweylînê jî xelk tevî Serhildana Şêx Seîd a sala 1925'an bûye. Hingê hinan ji wan jiyana xwe ji dest daye. Lê belê ji tiştên hatin gotin, a me tê derxist ew e ku bi tepisandina serhildanê re gund bi tevahî nebûye armanca êrişan an jî nehatiye valakirin. Ji ber vê jî 1925 weke felaketeke cihê nehat nirxandin.

Felaketa duyem erdheja Licê ya sala 1975'an e. Di erdhejê de hemû xaniyên li gund hilweşiyane. Li şûna wan, li cihê şênê gundê li qûntara çiyê, li rasta nêzî qûntarê xaniyên prefabîk hatine avakirin.

Felaketa sêyem bi xwe sala 1994'an qewimiye. Hingê hêzên ewlekariyê yên Komara Tirkîyê gişt xaniyên li gund şewitandine. Beriya ku gund were şewitandin, a rast demêke dirêj xelkê vî gundî hewl daye ku di nava şer de bijîn. Topên hawanê yên di şer de hatine bikaranîn, li dîwarên xaniyên wan ketine, zeviyên wan hatine bombakirin. Heta hinan jî wan difikirin ku ji ber vê bombakirinê edî erdên wan wekî berê ne berdâr in. Li gorî gotinan roja şewitandina gund, madeyeke gundî pê nizanin çî ye, hatiye bikaranîn. Bi tesîra vê madeyê xanî di nava du saetan de bi tevahî şewitîne. Wê rojê gund tev hatiye valakirin. Şeniyên wê çûne cem xizmên xwe yên li Diyarbekir, Edene, Çorluyê (yan jî yên li bajarên din) û li cem wan bi cih bûne.

Sala 2001'ê bi kêmbûna şer re qedexeya vegera li gund betal bûye û xelkê dest bi vegera gund kiriye. Lê belê, ji ber ku ji wan nedihat li şûna xaniyên xwe yên şewitandî, yên nû ava bikin, havînan li konên vedayî mane, erd û zeviyên xwe çandine û hilanîne. Zivistanan vegeyriyane cem xizmên xwe. Di "rewşa erênî" ya destpêka pêvajoya ahengê ya Yekîtiya Ewropayê (YE) de, endamê YE'yê yê ji Firehbûnê Berpirs Gunter Verheugen, Waliyê Diyarbekirê û Qeymeqamê Licê bi hev re çûbûn gund û bi gundiyên li konan re peyivîbûn.

Demê ku sala 2001'ê qedexeya vegera li gund bi dawî bûye yên ku bi temamî vegeyriyan gund, a rast pîr û kal bûn. Ciwanên ku li bajarên çûnê dixebitîn, bi tenê wextekî diyarê salê li gund diman. Yên ku li deverên koçberî wan bûne bi

Yên çûyîn û venegeriyayîn

malbatên xwe re dimînin, yan jî yên ku li wan deveran bûne xwedî mal û malbat, bi tenê di betlaneyên havînê de tîndî gund.

Gava em çûn gund, rewşa şer a bisaw a salên 1990'î li paş hatibû hiştin, lê belê hewayê biharê ya dema serdana Verheugen a sala 2004'an jî êdî nemabû.⁴⁹ Berî her tiştî hîn şopên salên 1990'î li cihê xwe bûn. Li her aliyê gund parçeyên avahiyên hatine şewitandin li ber çavên mirovî diketin. Li kêleka xaniyên nû avakirî, dîwarên xaniyên şewitandî û xirbe hebûn. Şopên felaketa berê bi ser wan de hatine tevî nav reşbîniya wan a derbarê siberojê de dibû. Ji siberoja vî gundê bedew, pîr ne biewle bûn.⁵⁰ Em payizê çûbûn gund û ji ber têravbûna derdora

49 Yek ji nûçeyên derbarê gund de ya van demên dawiyê ya roja 7'ê Tebaxa 2012'an bû; li gorî wê sê eskerên diçin îznê nêzî gund ji aliyê PKK'yîyan ve hatine revandin. Nûçeyê di 23'yê Çileyê 2014'an e, li gorî wê kamyoneke ku ji bo avakirina qereqolê kelûmêlan vediguhêze, li nêzî gund hatiye şewitandin.

50 Li vir ez pêdiviyê pê dibînim çend hevokan der bare gund de binivîsim. Dema tevî Şemsa Özar û Ayşe Tepe min li ser koçberiya bi darê zorê hevpeyvîn çêdikirin, me gelek caran hevoka "gundê me weke bihiştê bû" bihîstibû. Me tim ev yek wisa şîrove kiribû ku ji ber bi darê zorê ji gund hatibûn derxistin û li hemberî zehmetiya mercên jiyane ya deverên hatinê, gundê xwe bi awayekî erênî bi bîr tînin. Lê vî gundî kir ku em bifikirin peyva "wekî bihiştê" ne ji bo hesreta gund a tê bibîranîn, lê belê ya rast ji bo rewşa gund bû.

gund, gund hîn jî heşîn bû. Li baxçeyan frengî hebûn.⁵¹ Di pencereya malê re ya ku em lê rûniştî bûn, hinarên ku bi guliyên xwe ve li ba dibûn, dixuyan. Kêleka rê bi xwe tijî bû ji tûreşkan. Ciwanê nû zewicî yê hosteyê avahiyên hatibû serdana dê û bavê xwe yên li gund. Wexta em li ser rêya kêlaka wê mişt tûreşk dimeşîn, wî got, van demên dawiyê gelek ciwan berê xwe didin çiyê. Li ser rêya bitûreşk, hinekî li dûrtir qereqolek hebû.

Ez çûbûm vî gundê ku her kes lê bi kurdî dipeyive, da ku li ser zimanê dayikê bipeyivim. Lê ez neçar mam li serpehatiyên şewitandina gund û koçberiyê yên pîr û kalan û yên li ser gumanên ji ber nediyarbûna dahatûya ciwanan, guhdarî bikim.

2. Edene Şakirpaşa: Ben û Sena li Edeneyê

Gava li Edeneyê em ji navenda bajêr dûr ketin û çûn ber bi taxa Şakirpaşayê ya ku wê hevpeyvînê lê werin kirin, şûna avahiyên pîrçatî û rêyên fireh, hêdî hêdî xaniyên duqatî yên ku banê wan temamnabûyî û kolanên tengbûyî yên wekî li Ben û Senê digirin. Gava ji bo li mala em ê biçinê bipirsîn me li deriyekî xist, aksana wan kesên ku derî vekir jî îşaret pê dikir ku ew jî ji wan deveran tîndî ku dişibin devera malbata em diçin serdana wê. Jixwe paşê ez pê hisiyam ku beşeke mezin a kesên li taxê, ji derdora Diyarbekirê û hin jê jî ji gundên cîran ên Xweylînê ne ku ji ber heman sedeman terka gundên xwe kirine û koçber bûne. Min bi pîrsê mal dît û li ser banê xaniyê malê pêşwaziya min hat kirin. Me hevpeyvînê hemû di bin tava Çiriya Pêşîn a Edeneyê de li ser ban kir, lewma xwedîya malê li aliyekî bi min re dipeyivî li aliyê din jî bi telaş bû ji bo beriya ku heriya li ber wê hişk bibe tenûra xwe temam bike. Na, di tenûrê de nan nedipeht. Wê sibehê zû nanê xwe li tenûrê dabû. Niha heriya ku striyayî bi destên xwe yên şareza bi rengê badayî bilind dikir û jê tenûreke nû çêdikir. Eynî weke malbata li Ben û Senê wê jî nan di tenûra li serê ban de dipeht. Û bi heman awayî mîna li Ben û Senê li vir jî zimanê nifşên yekem kurdî bû. Nifşên duyem jî bi wan re bi kurdî dipeyivîn û bi gîranî zimanê malê jî kurdî bû. Bi heman awayî nifşên duyem di jiyana xwe de duzimanî bûn. Dibistan û bi awayekî qismî jiyana kar bi tirkî bûn. Tax û derdora xizman bi gîranî bi kurdî bû. Sedema qismî kurdîbûna jiyana kar jî ew e ku beşek ji ciwanan ji bo karên bi yewmiye yên li sektora çandîniyê bi hev re ji taxê derdikevin û vedigerin taxê; wekî di wexta bi

51 Ji ber bihayê veguhastinê yên zêde dibin, êdî dev jê ber dane, lê berê her sibeh ji gund bi kamyonan frengî dibirin Diyarbekirê.

hev re kar dikin jî derfeta wan heye bi hev re bi kurdî bipeyivîn. Lê belê li derveyî van rewşan û li derveyî taxa wan ne wekî Diyarbekirê bû, lewma zimanê jiyane hemû bi tirkî bû û cihê tirkî di jiyana nifşa duyem de bêhtir bû.

Herçî nifşên sêyem in; zimanê wan ê raser tirkî ye. Xwendekara dibistana seretayî ya pola sêyem Şervînê heta bi rêya mînbûsên ku diçin otogarê tê re derbas dibin, bi min re hat. Li ser rê derfeta me çêbû em sohbetê bikin. Wê got, ew kurdiya ku li malê tê axaftin hinekî feh dike lê nikare biaxive. Ji bo Şervîna biçûk kurdî zimanek bû ku mezinan li malê ji bo bi hev re biaxivin bi kar dianî, lê di jiyana wê bi xwe de zêde cihê wî nebû; zimanekî "malê" bû. Şakirpaşa eynî wekî taxên Diyarbekirê yên ku li wan kurdî hîn cihê xwe yê di jiyana rojane de parastî be dixuye; li wir kurdî ji bo nifşên yekem û duyem zimanê jiyana rojane bû. Lê wiha diyar bû ku ji bo nifşên sêyem kurdî aîdî dinyaya dapîr û bapîran bû; zimanekî ku jê fehm dikirin lê nedikarî pê bipeyivîn, zimanekî wisa bû dihizirîn wê pêdivî pê çênebe ku mirov pê bipeyive.

3. Li Çorluyê perwerdehî, îstixdam, derdora civakî û zimanê dayikê

Li Çorluyê tenê bi sê malbatan re hevpeyvîn hatin kirin, lê derdora xizman fireh bû. Dema ku mirov dida ber Xweylîn, Ben û Sen û Şakirpaşayê, ferqa li vir serê pêşî ya ku bi mirov diyar dibû ew bû ku malbat li deverên ji hev dûrtir diman û jiyaneke jihevqutbûyî dimeşandin. Li gorî tiştên gotî, ya ku mirov lê bifikire ew e ku dema pêşî hatine, bêhtir jiyaneke di nav hev de meşandine, bi demê re her kes li karên cihê xebitiye yan jî karê xwe damezirandiye û pê re jî bêhtir ji hev belav bûne. Yek ji malbatên min pê re hevpeyvîn çêkir xwediyê dikaneke biçûk a mobilyayan bû. Xanima malê ya di sîh salên xwe de jî, carinan bi mêrê xwe re li dikanê dixebitî. Malbata duyem jî bi awayekî ku bike jiyaneke navînî bimeşînin, bi bazirganiyê mijûl bû. Malbata sêyem bi xwe debara xwe bi karên avahiyan dikir. Her sê malbat jî di daîreyên bi milkanî yên wan ên di avahiyên pirqatî de diman. Ev malbatên nifşên duyem ên ku ez bi dê û bavên wan re li Xweylîn û Ben û Senê peyivîbûm, ne bi tenê di jiyana xwe ya li derveyî malê de bi tirkî dipeyivîn, zimanê wan ên raser ê li nava malê jî tirkî bû. Tirkiya mêran ji ya jinan rewantir û baştir bû. Yek ji sedemên vê yekê mimkun e ew be ku li gorî jinan têkiliyên wan ên bi derve re bêhtir in. Wekî mêran rewan nepeyivîn jî di jiyana xwe ya rojane de jin jî bi tevahî bi tirkî dipeyivîn. Hevpeyvîn jî li ser daxwaza wan, bi tirkî pêk hatin. Kurdî zimanek bû ku dema diçûn gund an jî dema dê û bavên wan dihatin serdana wan, pê dipeyivîn. Herçî nifşên sêyem bûn, ne wekî

kurap û keçapên xwe yên li Ben û Senê bûn, lewma ew bêaksan bi tirkî dipeyivîn. Dema min ji wan pirsî ka ew çawan têkiliyê datînin bi bapîr û dapîrên xwe re, yên ku bi tirkî nizanin, a ku wan li min vegehand ew bû dema ew tişteki dixwazin ji wan fehm dikin. Li ser pirsê derbarê cihê kurdî yê di jiyana wan de bersiveke hevpar dan, wekî li jorê jî min behsa wê kir, muzîk bû bersiva wan. Nifşa sêyem a herî temenbiçûk a ku li vir ez pê re peyivîm xwendekarê dibistana seretayî yê sinifa duyem bû. Dayika wî got, dema betlaneya havînê de diçin Xweylînê serê zarokan tevlihev dibe:

“Çocuklar diyor ‘bu ne dildir.’ Küçüğü diyor ‘İngilizce mi konuşuyor?’ ‘Hayır’ diyorum ‘Kürtçedir.’ Diyor ‘öğretmen okulda bize İngilizce diyor.’”⁵²

Li Çorluyê ji jinên min bi wan re hevpeyvîn kirine, bi tenê yek hîn jî bi kurdî dipeyivî, ew jî Makbule bû ku bi temen ji wan ên din mezintir bû. Wê ji tirkî fehm dikir, lê nedikarî bipeyive. Berevajî Şakire ya ku tevî mêrê xwe li dikana mobilyayan kar dika û diyaloga wê bi jinên li dikanên derdorê û bi cîranan heye, têkiliya Makbule bi derdorê û cîranan re hîç nebû. Wê got, ew carinan li bazarê pêdiviyên malê dikire, lê ji ber ku dezgehdarê bazarê bi kurdî dizanin, nezanîna wê ya bi tirkî nabe pirsgirêk. Gava zarokên wê li dibistana seretayî bûn, li şûna wê jîntiya wê çûye civînên weliyan. Dema Makbule behsa van tiştan dikir, wekî ku zehmetiyên wê eleqedarî zimanê wê yê dayikê nebin, xwe nîşan dida. Wê digot, ji bo wê ne girîng e bi tirkî nizanibe û razî ye ji peyivîna bi zimanê xwe [kurdî]. Lê belê wê behs kir ku du jinan erza wê şikandiye, bi sedema ku bi tirkî napeyive; li ser vê wê mînaqêşe kiriye bi wan re, dema wê behsa vê bûyerê kir, wê got ku wê ji wan re gotiye “Ez bi erebî dipeyivim.” Eger wê xwe jê daye alî ku bibêje zimanê pê dipeyive kurdî ye û li şûna wê gotibe ew ziman erebî ye, ev yek hêja bû mirov li ser mehneya peyivîna bi kurdî de ya li bazarê, li Çorluyê bifikire. Li hemberî wê jinên ku mîna wê hatibûn bazarê hebûn. Lê ne di şertên wekhev de bûn. Lewma wan ew yek mafê xwe didît ku jê bipirsîn ka ji bo çî bi tirkî napeyive. Û wê hewce didît bersiva wan bide. Mirov dikare ji vê yekê re bibêje, rewşeke hesabpîrsîn û hesabdayînê. Dema Makbule hesab dide, diyar e wiha gotiye ku li şûna bibêje kurdî gotiye ew bi erebî peyiviye, ev yek wê gunehê wê siviktir bike. Îhtîmal e ku ne barê nepeyivîna bi tirkî, lê belê yê peyivîna bi kurdî ya li bazareke li Çorluyê ji ya ku bikaribe hilgire girantir bû ji bo wê.

⁵² “Zarok dibêjin ‘ev çî ziman e.’ Yê biçûk dibêje ‘ma gelo bi İngilizî dipeyive?’ Ez dibêjim, ‘na, kurdî ye.’ Ew dibêje, ‘mamoste li dibistanê dibêje İngilizî ye.’”

Ne bi tenê ji bo wê, bi giştî dema mirov li Çorluyê li derveyî malê bi kurdî dipeyive, bi ihtîmala herî baş awirên gumanbar ên derdorê dizivirin ser mirov. Jixwe kurê Makbule Serhat jî ji min re got, gava dayika wî telefonî wî dike û ew jî neçar e bi kurdî pê re dipeyive, hest bi vê yekê dike:

“Mesela haberlere çikilip şey olduğu zaman toplum hoş karşılanmıyor, şöyle örnek vereyim. Bankada kalabalık var, oturdun sıranı bekliyorsun annem arıyor, Türkçe konuşmuyorum. Mecburen. Onu konuştuğum zaman şöyle bir defa gözler bana çevriliyor. Sanki suç işliyormuşum gibi. Tavırlar da değişiyor. Ama biri gelip sohbet ettiğim zaman bir şey yok. Ama onu duyduğu zaman değişiyor.”⁵³ (Serhat, nifşa sêyem, 20 salî, xwendekarê zanîngehê, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

Zarokên Makbule yên ji Serhat biçûktir, li Çorluyê mezin bûbûn û bi kurdî nedizani. Ji ber vê jî diyaloga wê ya bi zarokên wê re di asteke herî kêma de bû. Dema tên malê berê xwe didin odeyên xwe. Wê gazin kirin ku ew bi keça xwe re, ya ku bi kurdî nizane û naxwaze fêr bibe, li hev nake. Lê belê bi kurê wê yê mezin re, yê ku bi kurdî dizane jî pevragehana wê kêma bû. Di nava dayikan de yên ku ez bi wan re peyivim, a herî bi tenê û pevragehana wê di asta herî jêr de bû, ew dayika li Çorluyê bû ku bi tirkî nizane.

Texmîneke derbarê zimanê nifşên nû de yên ku wê li Çorluyê ji dayik bibin, ne zehmet bû. Kurê Makbule yê mezin Serhat, dema ku malbat koçî Çorluyê bûye di temenê destpêkirina dibistanê de bûye û hîç bi tirkî nizanibûye. Gava min hevpeyvîn pê re kir, hem li şirketekê dixebitî hem jî xwendina xwe ya zanîngehê dewam dikir. Perwerdehiya wî, jiyana wî ya kar û têkiliya wî ya bi derdora wî ya civakî re, bi tirkî bû. Bi kurapê xwe re jî eynî wekî wî bi tirkîyeke bêaksan dipeyivî. Gava di hevpeyvînê de min li helwesta wî ya derbarê dahatûyê de pirsî, wî got, ew kurdî wek parçeyekî ji nasnameya xwe dibîne û siberojê dema zarokên wî çêbûn, hez dike ew jî fêrî kurdî bibin.

“Şu anki kız arkadaşım da konuştuk, sürdürürüz. Ben söyledim yani ben isterim. Konuşsun, öğrensin. Kız arkadaşım dedim. O da İstanbul doğumlu. O net bilmiyor ama annesi babası biliyor. Çocuğumun

53 “Wekî mînak, dema ku derdikevin nûçeyan û tişt dibe, civak vê xweş nabîne. Ez wiha mînakêkê bidim. Li bankayê xelk pir e, tu jî rûniştî yî û li benda dora xwe yî. Ha wê hingê dayika min telefonî min dike. Ez bi tirkî napeyivim. Mecbûrî. Dema ez bi wî [kurdî] dipeyivim awir hemû dizivirin ser min. Mîna ku ez gunehêkî bikim. Helwest diguherin. Lê wexta kesek were ez pê re sohbetê bikim tiştêk nîn e, lê dema ku wî [kurdî] dibihêze diguhere.”

öğrenmesini isterim. O da bir şey demedi. Gittiğimde akrabalarımın yanında anne bunlar ne diyor demesin. Çünkü yavaş yavaş yok oluyor bu dil.”⁵⁴ (Serhat, nifşa sêyem, 20 salî, xwendekarê zanîngehê, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

Cemal, ku hîn zarokên wî nîn in û ji mîrên nifşa duyem e, wî jî ev daxwaza xwe diyar kiribû û gotibû, dema zarokê wî çêbû, ew ê wî fêrî kurdî bike. Li gorî wî ev deynê wî bû ji bo wan kesên “berdêldayî”:

“Ya şimdi dediğim gibi biz belli şeyleri yaşadık. Bedel verenler oldu. Biz her ne kadar bedel vermedik ama en azından bunu yapalım diyorum. Borç olarak diyorum.”⁵⁵ (Cemal, nifşa duyem, 35 salî, perwerdehiyê xwendina navîn, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

Jina Cemal ji Çorluyê ye û bi kurdî nedizani. Li malên ez bûm mêvana wan, ên ku hem zimanê dayikê yê dê hem jî yê bav kurdî bû, ji nifşa sêyem ên ku bi kurdî dipeyivin tune bûn. Dema ez li vê yekê fikirim, hingê tevî ku daxwaz û helwesta Serhat û Cemal a erênî ya derbarê kurdî de girîng e jî, ihtîmala pêkanîna daxwaza wan kêma xuya dike.

54 “Bi hevala min a niha re jî em peyivîn, em ê dewam bikin. Min got, ango ez hez dikim. Bila dipeyive, fêr bibe. Min ji hevala xwe re got. Ew jî li Stenbolê ji dayik bûye. Ew baş pê [bi kurdî] nizanê, lê dê û bavê wê dizanin. Ez hez dikim zarokê min fêr bibe. Wê jî tiştêk negot. Dema ez çûm cem xizmên xwe, ez naxwazim bibêje, dayê ev çi dibêjin. Lewma ev ziman hêdî hêdî tune dibe.”

55 “Wekî ku min niha got, hin tişt hatin serê me. Hinan berdêl dan. Me berdêl nedabe jî, ez dibêjim, qet nebe em vê bikin. Wekî deyn, ez vê dibêjim.”

D.DIBISTANA BI ZIMANEKÎ DIN

“Aklımda kalan tek şey hiçbir şey anlamadığım.”⁵⁶ (Bermal, nifşa sêyem)

“Sürekli şey sıkıntısı yaşadığımı hatırlıyorum; rûn, un. Bir kelime uyumu arıyorum. Sanki aynı şeymiş gibi. Rûn yağ ama un arvan. Yani o ikilemi çok yaşadığımı hatırlıyorum.”⁵⁷ (Feride, nifşa sêyem)

“Kürtçe ve Zazacayı konuşmamak için elimden geleni yapıyordum. Utanıyordum. Mesela annem gelsin istemiyordum okula. (...) Çünkü Türkçe bilmiyorlardı ya. Hani çok utanç verici bir şey gibi geliyordu.”⁵⁸ (Nihal, nifşa duyem)

Tecrûbeya dibistanê ne ew mijar e ku ev xebat bala xwe bide serê û lê hûr bibe. Ew tecrûbe di xebateke din a DÎSA'yê de (Coşkun, Derince û Uçarlar, 2010) bi awayekî berfireh hat analîzkirin. Lê wekî li wir jî amaje pê hat dayîn, tecrûbeya dibistanê ya derbarê helwestên erênî/neyînî yên li ser zimanê dayikê de û pê re jî li ser veguhastina zimanê dayikê yê bi nifşên paşê re, bi roleke girîng radibe. Ji ber vê yekê di hevpeyvînan de em li ser tecrûbeya dibistanê rawestiyen. Ez hez dikim di destpêkê de pêşniyaz bikim ku ev bêşa em ê tê de bi encamên hevpeyvînan ên li ser tecrûbeya dibistanê dakevin, bi têgîh û nêzîkatîyên di beşa yekê de cih girtine re binirxînin. Çawan ku wê were bîra me, pîvanên Cummins ên amajepêkirî li dawîya analîzên xwe yên derbarê modelên perwerdehiya duzimanî yên serketî de, ne tenê bi rewşa li dibistanê, bernameya perwerdehiyê û nêzîkahîtedanên mamosteyan sînardar bûn. Faktorên mîna hebûna zimanên ji bilî zimanê serdest, duzimanîbûna mamosteyan jî girîng in, lê belê bi van re nîrxê ku di nava civakê û malbatê de bi zimên tê dayîn, nîrxê aborî û civakî yê zimên, îhtîmala daîmîbûna siberojê, bidilbûna pêkanîne, statuya çînî ya dê û bavên û teşwîqkirina zimanê nivîskî yê li malê jî ji wan faktorên zimanzanî, çînî û psîkolojîk in ku behsa wan dihat kirin.

56 “Yekane tiştê li bîra min maye ew e ku min ti tişt fehm nedikir.”

57 “Tê bîra min ku tim acizîya min a wî tiştî hebû; rûn û un. Ez li lihevkiirineke peyvyan digirim. Wekî ku heman tişt bin. Rûn rûn e, lê un arvan e. Ango tê bîra min ku ez gelekî di vê herênayê de mame.”

58 “Min a ji destê min dihat dikir da ku bi kurdî û zazakî nepeyivim. Min şerm dikir. Mesela min nedixwest diya min were dibistanê. (...) Lewma bi tirkî nizanîbû. Bi min wiha bû ku tiştê gelekî cihê şermê be.”

Li gorî van pîvanan, modela li Tirkîyê tê pêkanîna bi awayekî zelal li modela duzimanîbûna zêdeker nayê, lê belê li modela yekzimanîkirinê tê. Di hevpeyvînan de jî tiştên li ser tecrûbeya dibistanê hatin gotin danedera bandorên vê modelê ya li ser xwendekaran bû ku di beşa yekem de behsa wan hatibû kirin; vê yekê jî ji ber vê sedemê ez metelmayî nehiştim. Bêguman ne mimkun e mirov xwe bispêre hevpeyvînan û şîroveyan li ser tesîrên vê rewşê ya li ser serketina li dibistanê ya ji bo dema dirêj bike. Lêkolînen bi rêbaz û teknîkên zanista perwerdehiyê û zimanzanîyê dikarin têkiliya di navbera wan de bi awayekî berbiçav derxînin holê, lê mixabin ev lêkolîn hîn nehatine kirin. Halê hazir em neçar in razî bin bi gotinên ferdî û bibîranîna belavbûna li gorî herêman a encamên hin îmtîhanên li seranserî welêt pêk tînin. Wekî nimûne, her sal di îmtîhanên bijartin û bicihkirina ji bo zanîngehê de, xwendekarên ji Colemêrgê yan jî ji Şîrnexê puanên herî kêr bi dest dixin. Li hemberî vê, gotina serpehatiyên derbarê bandorên psîkolojîk de yên li derveyî serketina li dibistanê gelekî dişibin wan ên ku di beşa yekem de behsa wan hat kirin û dikarin li ber wan werin girtin: Şermkirina dema rûbirûbûna bi çand û zimanê serdest re, pûtendane bi ziman û çanda xwe, redkirina zimanê xwe, têgîhîştina ji dinyayê ya bi sinifandinên ku serdestan ew afirandine (Hough, 2013: 230).

Li aliyê din, bandorên tecrûbeya dibistanê ya li gorî berdeewamiya demê ya di nava xwe de jî diguhere. Weke mînak, di gotina serpehatiyên eleqedarî dibistana seretayî ya nifşên duyem ên navsere de “şermkirin” derdikeve pêş. Ji bo nifşên sêyem ên ku wan salên 1990'î dest bi dibistanê kir, çawan ku em ê di bin sernavê “ziman, nasname û travma”yê de jî pê dakevin, bêhtir “tirs” derdikeve pêş. Van salan qedexa û tirs hebe jî, li aliyê din helwesta erênî ya beranberî kurdî ya di nava civakê de bi pêş ketibû û vê jî şermkirin dabû paş. Di axaftina nifşên sêyem de ku di dema hevpeyvîna de hîn di çaxê çûna dibistana seretayî de bûn, yekser ne behsa peyva şermkirinê ne jî ya tirsê hat kirin. Rast e ku jixwe nedibû mirov li bendê be ku zarokên di vî temenî de îfadeyên bi vî awayî di axaftinên xwe de bi kar bînin, lê min şopên şermê û tirsê di hestên wan de nedîtin. Wekî em ê di beşa hiyerarşî û têgîhîştinên eleqedarî zimanan de jî bibînin, li cem wan bêhtir redkirin û têgîhîştineke bi aheng a bi hiyerarşiyên avakirî re hebû.

1.Dema destpêkirina dibistanê

Helbet, zarok bi van hestên di biwara zimanê xwe yê dayikê de nayên dinyayê. Ev hest an bi tevahî li dibistanê pêk tînin an jî têgîhîştinên ji derdorê hatine girtin

li dibistanê xurt dibin. Helbet gelek caran tevî cezakirin, biçûkdîtin û qedexeyan ev yek pêk tê:

“İlk gittiğimde çok heyecanlıydım. O zaman da bir heves var. Okula yazılıyorsun. Gerçekten de Türkçe nedir, Kürtçe nedir, Zazaca nedir, hiçbir fikrim yoktu yani. Bir sene de sınıfta kaldım. Öğretmen ne bir hoş karşıladı ne bir ilgi gösterdi. Sınıf arkadaşlarım hep hor karşılıyordu.”⁵⁹ (Serhat, nifşa sêyem, 20 salî, xwendekarê zanîngehê, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

“Okula giderken Türkçe biliyordum da iyi değildi. Çoğumuz bilmiyorduk. Mahallede bile Kürtçe konuşanları bile bize söyleyin derdi öğretmenler. 1983 falan, hani öğretmenler derdi mahallede bile Kürtçe konuşanı bize söyleyin, hani Türkçemiz düzelsin diye. (...) Mahallede Kürtçe konuşma yasak, Türkçe de bilmiyorsun. Mesela oyun moyun oynarken Kürtçe konuşuyorsun. O zaman konuşmaya da korkuyorduk. Hani onu yaşadık biraz. Şikayet ettikleri zaman da dayak yediğimiz oldu yani. O dönem düşünüyorduk, hani yalan söylemeye gerek yok, ben de Türkçe bilseydim, dayak yemeydim diyorsun. Sonra bir de, *Ofis*, hani şive var ya, *Ofis*'e giderdik nazik konuşmaya çalışırdık. Bir de o vardı.”⁶⁰ (Cemal, nifşa duyem, 35 salî, perwerdehiya xwendîna navîn, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

Bermal gotiye, yekane tiştê derbarê roja pêşî ya dibistanê de ku li bîra wê maye ew e ku wê ta tişt fehm nedikir: “Dema ez di xeyala xwe de tînim bîra xwe, sinifeke mişt û ez bi tena serê xwe bûm. Min ji tu kesî fehm nedikir.” Ji bo her zarokî roja pêşî ya dibistanê tecrûbeyek e ku kelacanê wan radike. Cil û bergên dibistanê yên nû, defter, pirtûk, pênuş, amadekariyên tên kirin mîna peyamnêrê jiyanekê nû û biheyecan in. Bi Mamoste Selvi re em li Mala Piştîgiriya Perwerdehiyê peyvîn. Wê ji min re gotibû, piştî roja yekem a tecrûbeyekê dibistanê ya bi vî awayî destpêkirî gava vegeriya malê, tevî di berdemana miradê, hêvîmanê û bêsebriyê wê ji dayika xwe pirsîye ka dibistan wê kengê bi dawî bibe:

59 “Gava ez pêşî çûm kelacana min pir rabûbû. Hingê hewesek jî heye. Tu xwe li dibistanê qeyd dikî. Bi rastî jî min hiç nedizanî ka tirkî çî ye, kurdî çî ye, zazakî çî ye. Ez salekê jî di sinifê de mam. Mamoste ne normal dît ne jî eleqeyek nişan da. Hevalên min ên dibistanê timî ez biçûk didîtim.”

60 Wexta ez çûm dibistanê min bi tirkî dizanî, lê ne baş. Piraniya me [bi tirkî] nedizanî. Mamosteyan ji me re digot, giliyê wan ji me re bikin yên ku li taxê jî bi kurdî dipeyvîn. Sala 1983'yan filan e, hingê mamosteyan digot, yên ku li nav taxê jî bi kurdî dipeyvîn, giliyê wan bikin, da ku tirkîya me sererast bibe. (...) Li nav taxê peyvîna bi kurdî qedexe ye, tu bi tirkî jî nizanî. Mesela dema tu bi listik û mistikan dilîzî, tu bi kurdî dipeyvî. Hingê em ditirsîyan dipeyvîn. Ango ev hat serê me hinekî. Gava ku giliyê me hat kirin, me lêdan jî xwar. Wê demê em difikirîn, ma ne lazim e niha ez derewan bikim, xweziya min jî bi tirkî bizaniya û lêdan nexwara. Wekî din jî, *Ofis*, ma ne devok heye, em diçûn *Ofisê*, me hewl dida nazik dipeyvîn. Ev jî hebû.”

“Öğretmenin beni gelip kapının arkasından götürdüğü söyleniyor. (...) Hakkatten çok istekli giderken, merakla, önlük var, kitap var. Çok güzel, hadi gidiyim demişim. Sonra, bir hafta sonra bilmediğim bir şey, anlamadığım bir şey. Öğretmen sürekli gelip evden kapının arkasından götürüyormuş. Annemler de şey diyormuş, ‘kapının arkasında.’ Sürekli beni ihbar ediyorlar. Hissediyorum yani. Gitmek istediğim okul birden cehennemlik oldu.”⁶¹ (Selvi, nifşa sêyem, 28 salî, perwerdehiya zanîngehê, Mala Piştîgiriya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Gava ku malbata Selviyê ji mamosteyê wê re dibêje ew li piştê derî ye, Selvi vê yekê wekî “gîlikirin” diyar dike. Ev yek li ser rewşa wê ya ruhî ya dema zeftbûna li piştê derî û birina wê ya dibistanê têra xwe fikrê dide mirov. Gava behsa zehmetiyên kurê xwe yê bi tirkî nedizanî û dest bi dîbsitanê kiribû kir, dayika Serhat jî gotina “îşkence kişandin” bi kar anîbû:⁶²

“Ew lawê min ê mezin salek pir îşkence kişand. Öretmena kicîx jê distandin,⁶³ di go ‘tu çira kurmançî xeber didî.’ Pir tehde lê kirin. Serhat salekî sinifê de ma,” (Makbule, nifşa duyem, 50 salî, nexwende ye, Çorlu, hevpeyvîn bi kurdî)

Ya ku Serhat li ser tecrûbeyê xwe ya dibistanê dibêje wekî mînaka vederkirin û biçûkdîtinê ye hem ji bo zimanê dayikê hem jî bo statuya wî ya çînî:

“Birinci sınıftaki öğretmenin kafamda cetvel bile kırdığı olmuştu yani. Öğretmen kötü davranınca ne oluyor, otomatikman sınıftaki öğrenciler de kötü davranıyor. Biz üç tane fakirdik. Hiç unutmam yani. Geri kalanın durumu iyiydi. Kitaplarımız falan eskidi. Zaten üçümüz de aynı sırada oturuyorduk. Herkes iki kişi oturuyordu. En arkada biz üçümüz oturuyorduk. Ben teneffüse gidip geliyordum, bir bakıyordum benim çantam ve diğer ikisinin kitapları yerde. Yoksulluktan yana. Bir de ben zaten anlayamıyorum. Bana olumsuz daha çoktu. O öğretmen hor karşıladı için öğrencileri de. Üçümüz de sınıfta kalmıştık.”⁶⁴ (Serhat,

61 “Dibêjin ku mamoste dihat ez ji piştê derî dibirim. (...) Bi rastî jî, ez pir bi dilê xwe diçûm, bi meraq, uniformeyê dibistanê heye, pirtûk hene. Min gotiye, pir xweş e, ez biçim. Piştê, hefteyekê paşê, tiştêkî pê nizamim, tiştêkî jê fehm nakim. Mamoste tim dihat, ez ji piştê derî dibirim. Dayika min, wan jî digot, ‘ew li piştê derî ye.’ Tim giliyê min dikin. Ez pê dihisim yanê. Dibistana min dixwest biçimê, bi carekê veguherî dojehê.”

62 Derbarê wekî şidetê nîrxandina şert û mercên perwerdehiyê de ya ku zimanê dayikê tune dihesibînin, Bnr Coşkun, Derince, Uçarlar, 2010: 81-83.

63 Hîletê mamosteyan jê diçû.

64 “Di sinifa yekem de mamoste di serê min de cedwel jî şikandîye. Dema mamoste miameleya xerab bi te re dike çî dibe, bi awayekî jixweber xwendekarên li sinifê jî miameleya xerab bi te re dikin. Em sê kesên xizan bûn. Ez hiç ji bîr nakim. Yên mayî, rewşa wan baş bû. Pirtûkên me, filan, kevn bûn. Jixwe em her sê li ser yek rûniştêkê

nifşa sêyem, 20 salî, xwendekarê zanîngehê, Çorlu, hevpeyvîn bi tirkî)

2. Bernameya perwerdehiyê, mamoste

Ev ezmûna neyînî ya pêrgîhevbûnê ye ku jiyana zarok a li derveyî dibistanê û dibistanê ji hev cihê dike. Li vir divê mirov her wiha behsa wê yekê bike ku nezanîna bi zimanê zarok a mamosteyan û gelek caran jî bi xweşbînî lênenêrîna wan a vî zimanî jî refaquetî vê tecrûbeyê dikin. Coşkun, Derince û Uçarlar di Dil Yarası ["Birîna Zimên"] (2010) de bi awayekî berfireh bi bernameya perwerdehiyê daketibûn; wekî wan jî îşaret pê kiribû, ji ber ku bernameya perwerdehiyê bi awayekî ku zarokên zimanê wan ên dayikê ne tirkî nabîne hatibû amadekirin, hem rê li ber pirsgirêkan vedike ji bo xwendekaran hem jî zorê li mamosteyan dike. Lewma mamoste li gorî teza wekhevbûna zimanê dayikê û zimanê dibistanê tên perwerdehikirin. Ev mamoste bi rengêkî ku têgihîştina wan û feraseta wan nebe bê ka çawan bernameya perwerdehiyê wê pêk bînin bi wan zarokan re ku zimanê wan ê dayikê û zimanê wan ê dibistanê ne wekî hev e, li cihê xwe yê wezîfeyê tên wezîfedarkirin. Di encamê de wekî di filmê İki Dil Bir Bavul ["Duziman yek Bahol"] de bi awayekî pir sade û balkêş hatiye nîşandan, berî mamoste bikaribin bi wan zarokan re bidin û bistînin ku zimanê wan ê dayikê û zimanê dibistanê ne wekî hev e, salek derbas dibe. Selviyê bêyî bi tirkî zanibe dest bi dibistanê kiribû, mîna mamosteyekê wiha behsa rewşa wan mamosteyan dikir ku li gorî hizira yekzimanî hatine perwerdekirin û li gorî vê hizirê jî bernameya perwerdehiyê li ber wan hatiye danîn:

"Şimdi öğretmen önüne bir müfredat konulmuş. İlk dönem bütün harfler bitecek, sesler bitecek, işte bu çocuk okumaya geçecek. O öğretmen geliyor. Dilini hiç anlamayan bir sınıfa giriyor. Belki temel sıkıntı burada. Ama o müfredatı da yetiştirmesi gerekiyor. O çocuğa hem o sesleri hem yeni bir dili öğretmesi gerekiyor hem de okumaya geçmesi lazım. Ve çocuklar o süreyi uzun atlatıyor. Yani batıda okuyan bir çocuk üç ayda bu okumayı, sesleri sökerken burada yılın sonunu bulabiliyor. Yılın sonunu bulabiliyor seslerin bitimi. Anlama, algılama, öğretmenin ne dediğini anlama, isteklerini ifade etme. En basitinden bir 'Tuvalete gidecem öğretmenim, çişim geldi' cümlesi bayağı bir zaman alıyor. O iletişimi, irtibatı kurma, çünkü o bir yabancı. Hakkaten o yabancı. Çünkü senin dilini konuşmuyor. O bir yabancı. Belki çocuğun

rûdiniştin. Her kes didu didu rûdinişt. Li herî paş em her sê rûdiniştin. Ez diçûm bêhdanê û vedigeriyam, min dinêrî ku çenteyê min û pirtûkên her duyên din li erdê ne. Ji ber feqîriyê. Bi ser de jî ez têngahim. [Helwestên] Neyînî li dijî min bêhtir bûn. Ji ber ku wî mamosteyî ez biçûk diditim, xwendekaran jî [ez biçûk diditim]. Em her sê jî di sinifê de mabûn."

yaşadığı temel sıkıntı bu."⁶⁵ (Selvi, nifşa sêyem, 28 salî, perwerdehiya zanîngehê, Mala Piştgirîya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Gotinên li jêrê yên mamoste Nihal jî dike mirov bifikire ku zanîna bi zimanê dayikê yê zarokan jî têra jiholêrakirina wan zehmetiyan nake ku mamoste duçarî wan dibin:

"[Öğretmen olarak] zorluk yaşıyordum. Çünkü o plan, programa uymak zorundaydım. Çocuk Türkçeyi bilmiyor. Sen ona öğretmiyorsun. E, Kürtçe de yapamıyorsun. Anlatamıyorsun. Olmuyor. (...) Sınıf ablasından yardım istiyordum. Hani bazı şeylerde ben de çeviremiyordum. Hani 'Sen izah et. Ben söylemeyeyim. Ben Türkçe öğretemiyim. Sen onlara Kürtçe anlat böyle olduğunu. Türkçe budur, de yani.' Hani biz de biraz çekiniyorduk açıkçası. Öyle."⁶⁶ (Nihal, nifşa duyem, 40 salî, xwendina navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî)

Mamoste Nihal, bi gotina "me fikare dikir" daxuyand ku heta beriya bi demeke kurt ew di sinifê de bi kurdî nedipeyivî. Lê ya rast, helwestên pejiirînerê nasnameya zarok ên wekî peyvîna mamoste bi zimanê wê yê dayikê, bi du gotinan be jî dikare tesîreke erênî li ser xwendekarên dibistanê bike. Mamoste Feride piştî ku [hêzên dewletê] beşek ji Pasûrê kir wekî kaviil û xirbe û xelkê bajêr ji neçarî koçî Diyarbekirê bû, çû dibistanê. Li derdoreke ku zimanê dayikê lê qedexe kiribû û pê re jî bi tirkî nizanibû. Dibistana wê li semta Ofisê bû ku zimanê wê yê raser tirkî ye û kesên abora wan baş e lê dimînin. Ne tenê ji ber newekhevbûna zimên,

65 "Niha, bernameyeke perwerdehiyê danîne ber mamosteyan. Divê di dewra yekem de dersên li ser hemû tîpan temam bibin, deng wê temam bibin, ha ji te re, ev zarok wê dest bi xwendinê bike. Ev mamoste tê. Dikeve sinifekê ku ji zimanê wê hîç fehm nake. Dibe ku pirsgirêka sereke ev be. Lê belê divê wê bernameya perwerdehiyê jî [di dema wê de] bigihîne. Divê hem wan dangan hem jî zimanekî nû fêrî wî zarokî bike, bi ser de jî divê dest bi xwendinê bike. Û zarok demeke gelekî dirêj li pey xwe dihêlin. Ango zarokeke li rojava [-yê Tirkiyeyê] dixwîne vê demê di nav sê mehan de ji xwendinê û dangan serwest dibe, li vir heta bi dawiya salê dibe ku ew devam bike. Temamkirina dangan dibe ku heta bi dawiya salê devam bike. Fehmkirin, têgihan, serwestbûna ji tiştê ku mamoste dibêje, îfadekirina daxwazên xwe. Ya herî hêsan, hevoka 'ez ê biçim destavxaneyê mamoste, mîza min hat' têra xwe dirêj dikişîne. Danîna wê pevragihanê, wê têkiliyê; lewma ew xerîbek e. Bi rastî jî ew xerîb e. Lewma bi zimanê te napeyive. Ew xerîbek e. Dibe ku pirsgirêka zarok a sereke jî ev be."

66 "[Wekî mamoste] bi zehmetiyan re rûbirû dimam. Lewma divê ez li gorî wê plan û bernameyê tev bigerim. Zarok bi tirkî nizane. Tu jî nikarî hînî wî bikî. Erê, tu nikarî bi kurdî jî bikî. Tu nikarî rave bikî. Nabe. (...) Min ji xûça sinifê alîkarî dixwest. Di hin rewşan de min jî nedikarî wergerînim. [Min jê re digot] 'De tu rave bike. Da ku ez nebêjim, ez tirkî hîn bikim. Tu bi kurdî ji wan re bibêje, wisa ye. Ango, bibêje bi tirkî ev e.' Ya rast, me jî hinekî fikare dikir. Wiha [bû]."

ji ber ferqa çînî jî şaşomaşo bûbû. Lê gava wê bihîst mamoste bi xedemeyê dibistanê re bi kurdî dipeyive, ev yek tesîreke erênî lê kir:

“Kulp’ta Kürtçe konuşuyordum 92’ye kadar. Arkadaşlarımla, ailemle. [Diyarbakır’a geldikten] sonra *Ofis*’te bir okul. Biz daha yeni göç etmişiz, hem o anlamda bir uyum sorunu var. Çok zengin aileler. Çok iyi Türkçe konuşan ailelerin çocukları. Konuşmaya çekiniyorum. Utanıyorum. Dinliyordum daha çok, öğrenmeye çalışıyordum. Okulda kesinlikle Kürtçe konuşmak yasak. Nereye geldim ben? Burası neresi? Kesinlikle yasaktı. Yani konuşulmaması lazım. Sadece bir kez öğretmenimin soba yakan okul görevlisiyle bir-iki kelime hafiften Kürtçe konuştuğuna tanık oldum. Ben o günü hâlâ hatırlıyorum. Dünyalar benim olmuştu. Yani benim öğretmenim Kürtçe konuştu.”⁶⁷ (Feride, nifşa sêyem, 30 salî, perwerdehiya zanîngêhê, Mala Piştîgîriya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Lê belê ev erêkirin wê rastiyê naguhere ku zarok li gorî hemsalên xwe ku zimanê wan ê dayikê û zimanê dibistanê wekî hev in, di jiyana xwe ya perwerdehiyê de bi dezavantajên mezin re rû bi rû ne. Jixwe, axaftin hemû ne li ser bandora erênî ya mamoste ne. Carinan helwesta mamosteyan a li dijî zimanê dayikê kiriyê ku zarok bêdeng bibin û xwe di sinifê de bi tevahî dûrî çavan bikin:

“Ez van rojna nikarim ji bîr bikim. Em di nav malê de, mehelê de wê çaxê sirf kurdî diaxivî. Hîç tirkî nizanibûm. Televîzyon jî wê çaxê tune bû. Yanî îşte 76, 75 wan tarîxna ez çûm mektebê. Gelek telebe wek min, wan jî nizanibû, ama hineka ê memûra hebûn, ê hinkî bajêr mabû, tirkî zanibû. Mielimê min jî pir pîs bû. Wêya jî bîr nakim. Wê mielimê ji roja ewilê de go kî kelîmak kurdî biaxiftî te dî cedwel dixwistin, destê merî dixist. Bo wê ez hîç nepeyvîm. Ez heya belkî sal mi qedand yanî sinifa ewilê jî mi qedand. Carkî du cara belkî ez tirkî peyvîm yan nepeyvîm. Ez hîç nepeyvîm. Ji ber dursa matematîkê wextê îşlema⁶⁸ me hebû di matêmatîkê da ez radibûm ber textê. Textê reş. Min îşlem çêdikir û ez dihatim rûdiniştim. Wekî din ez nedipeyvîm. Carkî jî mielim îştêk sewal kir. Ez texmîn dikim ji wenî ji dîrek hûndirê min derket mi kurdî axift, min lîxistin xwar. Ji bo mi jê hîç hez nedikir. Ez dikarîbûm mektebê jî dûr kêtama ama mi mektebê qey pir hez dikir. Ji bo ez dûr neketim.

67 “Li Pasûrê ez bi kurdî dipeyvîm heta sala 1992’yan. Bi hevalên xwe re, bi malbata xwe re. Piştî [ku hatim Diyarbakirê] li Ofisê dibistanek. Em hîn nû koçber bûne, ji ber wê jî pirsgerêkeke min a întbaqê [ya li bajêr] heyê. Malbatên pir dewlemend. Zarokên malbatên pir baş bi tirkî dipeyvîn. Ez ji peyvîne şerm dikim. Fedî dikim. Min bêhtir guh dida, min hewl dida fêr bibim. Li dibistanê peyvîna bi kurdî qethî qedexê bû. Ez hatim ku derê? Ev der ku der e? [Kurdî] bi tevahî qedexê bû. Ango, divê mirov pê nepeyive. Tê bîra min, bi tenê carekê min şahidî lê kir ku mamosteyê min bi xedeme re ku sobe pêdixist du gotinan bi kurdî peyvî. Ez pir şa bûbûm. Ji ber ku mamosteyê min bi kurdî peyvî.”

68 Kirarî.

Û sala duda mielimê me pir baş hat. Hebkî em jî tirkî hîm bûbûn. Dawî wenî derbas bû.” (Züleyha, nifşa duyem, 45 salî, perwerdehiya zanîngêhê, Swîsre, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

“Ben ortaokul birinci sınıftım herhalde, sınıfımızda bir arkadaşımız vardı, işte yeni yeni Türkçeyi sökmüştü. Çünkü ilkokulu köyde okumuştum ve Diyarbakır’ın hemen yakınında bir köy, o yüzden yeni öğreniyordu. Böyle çok içine kapanık, böyle konuşmaktan utanan, işte çok sıkılan, hiç derse katılmayan ama aslında o kadar güzel, o yaşta bile şiirler yazan, hani dolu bir çocuktum yani ama dil problemi vardı. Sınıfın en arkasında oturuyordum. Bizim bir Türkçe öğretmenimiz vardı. O da aslen Zazaydı, Dicleliydi. Elinde tespihi vardı, sınıfta dolaşırdı, gelirdi arkada onun kafasına bir tane vurur derdi: ‘Sen hayatta adam olamazsın.’ Dolaşırdı, gelirdi bu, ama yani istisnasız her dersinde bunu yapardı ve o çocuk hiç, asla onun dersinde konuşmazdı.”⁶⁹ (Nalan, nifşa duyem, 30 salî, xwendina navîn, Umut Işığî, hevpeyvîn bi tirkî)

Divê mirov nefkire ku ev şermkirin bi tenê şermkirina zarok a ji zimanê wî yê dayikê ye. Tevahiya dinyaya eleqedarî zimanê wî yê dayikê, di serî de malbata wî, dê û bavê wî jî dikevin ber vê şermkirinê. Jixwe, di vê rewşê de ne hewce ye mirov bibêje ka çawan bandor li tégîhana xwebûnê û ihtîrama bi xwe ya zarok dibê. Mamoste Nihal a niha navsere jî, xwendina xwe ya destpêkê wan salên ku şermkirina ji zimanê dayikê li pêş bû, tamam kiribû. Axaftina wê wekî teswîreke aşkera ya vê rewşê ye:

“Dil olarak zorlanmadım. Çünkü Türkçeyi çok iyi biliyordum. Hatta Kürtçe ve Zazacayı konuşmamak için elimden geleni yapıyordum. Utanıyordum dilimden. İşte o zaman öyleydi. Mesela annem gelsin istemiyordum okula. Babam gelsin istemiyordum. Hatta ilk günü tek başıma okula gittim. Ablama dedim: ‘Sen beni götür, bırak, geri gel. Onlar gelmesinler.’ Veliler toplantısına çağırılmıyordum onları. Ablalarıma ‘Siz gelin,’ diyordum. Çünkü Türkçe bilmiyorlardı ya. Hani çok utanç verici bir şey gibi geliyordu. (...) Memur çocukları, subay çocukları genellikle o kesim. Ben *Ofis*’te oturuyordum. Öyle olunca da küçümsüyorlardı seni. Çok iyi hatırlıyorum. Annemle konuştuğum zaman gülüyorlardı bana.

69 “Xwedê dizane ez di sinifa yekem a dibistana navîn de bûm, di sinifa me de hevalek hebû, hîn nû hîn tirkî bûbû. Lewma wî dibistana seretayî li gund xwendibû û gundekî hema nêzikî Diyarbakirê, ji ber wê hîn nû hîn dibû. Wisa, gelekî bergirtî bû, şerm dikir bipeyive, wisa pir aciz dibû, hîç tevî dersê nedibû, lê belê ew qas jî xweşik, di wî emrî de helbest dinivîsîn, angî zarokekî jîr bû lê pirsgerêka wî ya zimên hebû. Li herî dawîya sinifê rûdinişt. Mamosteyekî me yê tirkî hebû. Ew jî bi eslê xwe zaza bû, ji Pîranê bû. Tezbiha wî di destê wî de li sinifê diçû û dihat. Dihat li piştê derbek li serê wî dida û digot: ‘Tu li dinyayê nabî meriv.’ Digeriya û dihat, wî ev yek bêyî îstîstîsna di dersên xwe hemû de dikir û ew zarok ji binî ve di dursa wî de nedipeyvî.”

Bak o günleri unutmuyorum.”⁷⁰ (Nihal, nifşa duyem, 40 salî, xwendina navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî)

Yek ji peyvên herî zêde hat bikaranîn şermkirin bû û ya din jî “bêdengmayîn” bû. Bi çî awayî be bila be eger xwendekar zimanê xwe yê dayikê li malê hiştin, bi zimanekî bi tevahî nû û ku nas nakin dest bi dibistanê kirin û ew hisa ku zimanê li malê bêqîmet, bêkêr û heta bimehzûr e bi wan re peyda bû, hingê reaksiyona wan a hevpar bûye “bêdengmayîn”. Vê rewşê carinan wekî mînaka Züleyhayê salekê û carinan jî çend mehan dewam kiriye.

Wek me li jorê behsa wê kir, ji bo derxistina holê ya bandora bi vî rengî destpêkirina dibistanê ya li ser serketina li dibistanê lêkolînên demdirêj pêwîst in. Lê belê nîrxandinên subjektîf ên kesên hevpeyvîn bi wan re hatiye kirin meyldar bûn bibêjin ku bandoreke vê rewşê ya neyînî ya li ser jiyana wan a perwerdehiyê çêbûye:

“Okula zaten kendi dilinde konuşamamanın verdiği bir ezikle başlamışsın. Bir sıfır geride başlamışsın. O anlamaya harcadığım enerjiyi, kendi dilimle okuduğumda öğrenmeye harcasaydım çok daha başarılı geçirecektim o süreci. Çünkü sürekli bir anlamaya çalışma vardı. Öğrenmeden çok anlamaya çalışmanın dengesizliği vardı. Ortaokulda okul birincisiydim ama sözel derslerde zayıftım. Sözel derslerde zayıftım derken sözel dersleri saatlerce çalışırdım. Ama sayısalda daha ilgiliydim. Sayısalda rakamlar vardı. Sadece o rakamlarla ilgilenmek daha çok hoşuma giderdi.”⁷¹ (Bermal, nifşa sêyem, 25 salî, perwerdehiya

70 “Di warê zimên de min zehmetî nekişand. Lewma min pir baş bi tirkî dizanî. Heta, ji bo ku bi kurdî û zazakî nepeyivim çî ji destê min dihat, min ew dikir. Min ji zimanê xwe şerm dikir. Hingê wisa bû. Mesela min nedixwest dayika min were dibistanê, min nedixwest bavê min were. Heta, roja pêşî ez bi tena serê xwe çûm dibistanê. Min ji xwişka xwe ya mezin re got: ‘Tu min bibe û vegere. Bila ew neyên.’ Min bang li wan nedikir ji bo civînên dêûbavan. Min ji xwişkên xwe yên mezin re digot: ‘Hûn werin.’ Lewma [wan] bi tirkî nedizanî. Bi min wiha bû ku tiştê gelekî cihê şermê ye. (...) Zarokên memûran, zarokên efseran [bûn] bi piranî ew beş [bûn]. Ez li Ofîsê dimam. Hingê jî tu biçûk diditîn. Pir baş tê bîra min, dema ku ez bi dayika xwe re dipeyivim, bi min dikenyan. Binêre, ez wan rojan ji bir nakim.”

71 “Jixwe te bi şikêstineke ji ber nikarîna peyivîna bi zimanê xwe dest bi dibistanê kiriye. Ango, awayê yekû sifir te dest pê kiriye. Li şûna ku min ew enerjî li fehmkirinê xerc kira, min bi zimanê xwe li fêrbûnê xerc kira min ê ew pêvajoyê gelekî serketî li dû xwe bihişt. Lewma, tim min hewl dida fehm bikim. Bêteraztiyek hebû ji ber ku ez ji fêrbûnê bêhtir ji bo fehmkirinê dixebitîm. Li dibistana navîn ez yekemîn bûm, lê belê dersên min ên bêjeyî ne baş bûn. Dema ez dibêjim ez ne baş bûm di dersên bêjeyî de ya ez dixwazim bibêjim ew e ku ez bi saetan ji bo wan dixebitîm. Lê belê eleqeya min ji dersên hejmarî re bêhtir bû. Di hejmarîyê de hejmar hebûn. Kêfa min bêhtir dihat ku bi tenê bi wan hejmaran re

zanîngehê, Toplu konutlar, hevpeyvîn bi tirkî)

“Başarı noktasında çok ciddi sıkıntı yaşadım ben. İlk yıl okuma yazma öğrenemedim. İkinci yılda, o da ablalarım sayesinde. (...) Salak gibi hissediyordum kendimi. Hiç bir şey öğrenemiyorum, bilmiyorum. Şimdi mesela bunun nedeni buymuş. Çiftillilikten gelen bir şey. Ben kendi dilimde eğitim görsem belki hemen okuma yazmayı sökebilirdim herhalde. Böyle bir etkisi oldu okul başarısı üzerine. Türkçeye hakim olduktan sonra derslerde de zaten ciddi düzelme oldu. Ama ben bunu erken atlatabildim. İlk yılda atlatabildim. Ama birçok öğrenci beşinci sınıfa kadar örneğin hiç Türkçe konuşmuyor. Hep okul başarısı düşük. Türkçeye hakim olmadığınız sürece başarı noktasında çok ciddi sıkıntılara yol açıyor. Bende de zaten bu anlamda büyük bir özgüven kaybı oluştu açıkçası. Yine tutunmaya çalıştık ama herkes tabii başaramayabiliyor.”⁷² (Feride, nifşa sêyem, 30 salî, perwerdehiya zanîngehê, Mala Piştgiyariya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

“Ben üçüncü sınıftan sonra konuşmaya başladım. Belki şimdi kendimi bazı gruplarda, bazı yerlerde ifade edemememde psikolojik alt nedeni olabilir diye düşünüyorum.”⁷³ (Nermin, nifşa duyem, 40 salî, xwendina navîn, Umud Işığı, hevpeyvîn bi tirkî)

Yên li jorê hatin gotin, bêhtir derbarê wan salan de, li ser xwendekarên dibistana seretayî ne ku mirov nû dest bi dibistanê dikin. Ji ber ku hîn pîvanên nîrxandinê yên zarokên di vî emrî de bi pêş neketine, tê gotin ku li hemberî helwestên hevalên xwe û mamosteyên xwe bêhtir nazik in (Değirmencioğlu, 2010a: 124). Ji ber vî jî, mirov dikare ferz bike ku ji bo zarokên di vî emrî de helwesta mamosteyên wan a beramberî kurdî hîn bêhtir bibandor e. Lewma tiştê ku Delal derbarê hevalên xwe yên sinifê de dibêje, nîşan dide ku di xwendina navîn de

eleqedar bibim.”

72 “Herçî serketin bû, min gelek zehmetî kişandin. Sala pêşî min nikarî fêrî xwendin û nivîsandinê bibim. Sala diduyan [ez fêr bûm], ew jî bi saya serê xwişkên min ên mezin. (...) Min xwe weke ehmeqan his dikir. Ez nikarim tiştê fêr bibim, nizanîm. Niha, mesela, sedema vê ev e. Sedema wê duzimanîbûn e. Ez bi zimanê xwe perwerde bibûyama dibe ku ez di cih de li xwendin û nivîsandinê serwext bibûma. Tesîreke wê ya wiha li ser serketina dibistanê çêbû. Piştî ku ez fêrî tirkî bûm, jixwe dersên min jî pir edilîn. Lê min ev yek zû li dû xwe hişt. Sala pêşî min li dû xwe hişt. Lê mesela, gelek xwendekarên dibistanê heta bi sinifa pêncan qet nikarin bi tirkî bipeyivin. Serketina wan a li dibistanê timî kême. Dema hûn baş bi tirkî nizanibin, ev yek di warê serketinê de rê li ber pirsgerêkên cidî vedike. Ya rast, di vî warê de gelek baweriya min bi min kême bû. Dîsa jî me hewl da li ber xwe bidin, lê belê dibe ku ev ji her kesî neyê.”

73 “Min piştî sinifa sisiyan dest bi axaftinê [ya bi tirkî] kir. Niha, ez wisa difikirim, dibe ku ji ber sedema psikolojîk a wê yekê ye ku ez nikarim xwe li nav hin koman, li hin cihan ifade bikim.”

heman naziktî dibe ku nebe. Helbet ev axaftin ne wekî yên beriya niha ye ku behsa wan hatiye kirin; ji beriya demeke kurt e, ji demekê ye ku rewabûn û nixê kurdî li qada fermî zêde bûye, divê mirov vê jî li ber çavan bigire:

“Ben iki dili de biliyordum. O nedenle ilköğretimde o kadar zorluk çekmedim. Ama şöyle bir şey, lisedeyken bizim bir hocamız vardı. Matematik hocası. Arkadan iki erkek çocuğu, onlar süreklî Kürtçe konuşuyordu. Şöyle bir matematik dersi anlatırken durdu ve ‘o dille konuşmayın,’ dedi. Evet, bununla karşılaşmıştım. Onlar ısrarla devam ettiler. Çünkü hani biraz *Bağlar*⁷⁴ kesiminden gelmişlerdi. Cesaretliydim. ‘Çok zorlarsanız polisi çağırırım.’ dedi ve onlar da durdular artık. Tehditte durdular. Öyle bir şeyle karşılaşmıştım. Adam da yabancı değildi. Doğuluydu. Bu beni şaşırtmıştı. Çünkü doğulu bir insan böyle yaparsa... Çünkü onun ana-babasının da anadili Kürtçe. Bunu iyi biliyorduk. Şöyle düşündüm; sen böyle sert bir tepki verirsen, bir yabancının, tepki göstermesi daha kabul edilebilir. Başkası daha şey. Ama sen kendi dilini kabul etmiyorsan, susturuyorsan ve eğitimci bir seviyeye gelmişsen, sen ‘Susun,’ dersin, ‘Polise,’ dersin... Şoka girdim yani. Hiç hoşlaşmadım. O adamı hala da sevmiyorum yani. Bir kere yolda gördüm mü yolumu çeviriyorum. Yani tepki insanlarda bir şey yaratıyor.”⁷⁵ (Delal, nifşasêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngehê, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî)

Wekî li despêkê jî hat gotin, tevî ku tecrûbeya dibistanê ne mijara sereke ya vê xebatê ye jî, ji ber rola ku perwerdehî di mijara pêkhatina helwestên di biwara zimanê dayikê de pê radibe, ew bû yek ji xisûsên ku di hevpeyvînan de me girîngî pê da. Çawan ku encamên li jorê neqilkirî jî nîşan didin, nemaze jî di wê demê de ku giraniya helwesta neyînî ya beranberî kurdî hebû, tecrûbeya dibistanê nexasim jî ji bo zarokên di temenê çûna dibistana seretayî de karîbû bibe sedem

74 Herêmeke Diyarbekirê ye ku bi awayê nisbî beşên civakî yên xizan lê dimînin û siyasîbûna li dor nasnameya kurdî lê xurt e.

75 “Min bi her du zimanan jî dizanî. Ji ber wê yekê min pir zehmetî nekîşand. Lê belê mesele wiha ye, li lîseyê mamosteyekî me hebû. Mamosteyê matematîkê. Li paşiyê, du kurik, ew timî bi kurdî dipeyvîn. Wisa, dema ku wî darsa matematîkê dida sekinî û got: ‘Bi wî zimanî nepeyvîn.’ Erê, ez bi vê re rûbirû bûm. Wan jî bi sirar devam kir. Lewma, ew ji derdora Baxlerê hatibûn. Wêrek bûn. Wî got: ‘Hûn gelekî zorê bidin min, ez ê bang li polês bikim.’ Û wan hingê axaftina xwe sekinand. Bi gefxwarinê sekinandin. Min şahidî li tişteki wisa kiribû. Zilam jî ne xerîb bû. Ji rojhilat bû. Vê yekê ez şaş hiştibûm. Lewma, eger mirovekî ji rojhilatê wê bike... Lewma zimanê dayikê yê dê û bavê wî jî kurdî ye. Me baş bi vê dizanî. Ez wiha fikirim, eger tu nerazîbûneke ev qasî hişk nîşan bidî, hingê mirov dikare bêhtir nerazîbûna yekî xerîb qebûl bike. Yekî din bêhtir wisa ye. Lê belê tu zimanê xwe qebûl nekî, wî bédeng bikî û hatibî asteke perwerdeker, tu rabî bibêjî, bédeng bibin, gilî li polês bikî, ez şok bûm. Kêfa min hîç jê re nehat. Hîna jî kêfa min ji wî zilamî re nayê. Gava di rê de çav pê dikevim, ez rêya xwe diguherim. Ango, nerazîbûn li cem mirovan tişteki çêdike.”

ku ne bi tenê ji zimanê xwe yê dayikê şerm bikin, her wiha ji tevahiya dinyaya zimanê xwe yê dayikê, heta ji dayikên xwe şerm bikin. Mirovên di zarokatiya xwe de bûn xwedî ezmûneke wisa, helwesta wan a derbarê zimanê wan ê dayikê de gelekî neyînî bûye. Heta wê radeyê ku mimkun nebûye zimanê wan ê dayikê di jiyana wan a paşê de zêde cih bigire. Di salên 1990’î de şerm şûna xwe ji tirsê re dihêle; çawan ku di beşa bê de em ê pê dakevin, vê yekê îşaret bi tawmayên bi rengên din dikir. Di van salan de şermkirin kêm bûbe jî tevliheviya ji ber newekhevbûna zimanê malê û zimanê dayikê devam kiriye. Ji bilî vê, zarok ji zimanê xwe yê dayikê yan jî ji nasnameya xwe şerm neke jî, vê carê jî ji tirsê vederbûnê dikarîbû zimanê xwe yê dayikê dîr bikeve. Têkoşîn û pestên siyasî yên li dor zimên û nasnameyê, bi xwe bandorên tevlihev li têgihîştina zimên a zarokan kirine.

E.ZIMAN, NASNAME, TRAWMA

Newekhevbûna zimanê dibistanê û zimanê dayikê yê ku malbat û derdora zarok a nêzik pê dipeyvîn dîke ku ew duçarî zehmetiyên bibe. Wekî ku di hin axaftinên li jorê de tê dîtin, di wan rewşan de ji ber ku zimanê zarokan ê dayikê nayê qebûl kirin an jî bînîrx û komîk tê dîtin, ev zehmetî diwartir dibin. Ev dikare bigihîje wan astên travmatîk ku tesîrê bike li têgihîştina wan a xwebûnê û pê re jî pêvajoyên xwedîbûna nasnameyê; wekî mînak bigihîje wê asta ku zarok ji navê xwe sil bibe û hez bike wî biguhere:

“Çocuğun adı *Serxwebûn* gibi bir şeydi yanlış hatırlamıyorsam. İlkokula gidiyor. Yeni başlamış. Bir gün eve gelmiş işte çocuk; ‘Bundan sonra benim adım Ahmet, bana Ahmet diyeceksiniz.’ Onlar da gülmüşler; ‘Senin adın Ahmet değil.’ falan. ‘Ya arkadaşlarım benimle dalga geçiyorlar. Söylemiyorlar ismimi. Dalga geçiyorlar. Benim adım Ahmet olsun.’ Muhtemelen arkadaşlarının arasında çokça Ahmet ismi vardır yani. Ayşe vardır. Ama *Serxwebûn* ya da benzer isimler yoktur. O yüzden dalga geçiliyor ya da bir sözcüğü yanlış söylediğinde. Dört yaşına kadar Kürtçe konuşan bir çocuk mesela, hani bazen Türkçe sözcükleri karıştırabiliyor. Çocuk diliyle kutik demiş okulda. Arkadaşları dalga geçmiş. Çocuk soğuyor. Soğuma oluyor aslında. Dışlanmak korkusu.”⁷⁶ (Selvi, nifşa sêyem, 28 salî, perwerdehiya zanîngêhê, Mala Piştîgîriya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Di vê hevpeyvînê de, ne bi tenê mînakên békêrmayîna li dibistanê ya agahî û terîfên zarokan hene, yê derbarê dinayaya li derdora wan a beriya ku dest bi dibistanê bikin hene. Her wiha mînakên henekpêkirinê jî hatin parvekirin. Mirov dikare ji vê yekê tê derxe ku ew rewş dibe ji bo ku ew neyên vederkirin, meyla zarokan a terikandina zimanê xwe yê dayikê xurttir bike:

“Öğretmen, ‘M harfiyle başlayan hayvan isimlerini yazın.’ demiş. Çocuk da başlamış; masî yazmış, mişk falan yazmış. İlkokulda. Öğretmen tabi dayak atmış. ‘Bunlar mı yazılır?’ falan. Arkadaşları yine gülmüşler. (...) Hani bu öğrencileri, çocukları Kürtçeden soğutan bir şey aslında.

76 “Ez ne şaş bim, navê kurik tiştêkî weke *Serxwebûn* bû. Diçû dibistana seretayî. Hîn nû dest pê kiriye. Rojêkê hatiye malê zarok, gotiye: ‘Êdî navê min Ahmet e, hûn ê ji min re Ahmet bibêjin.’ Ew jî keniyane [gotine]; ‘Navê te ne Ahmet e.’ filan. ‘Hevalên min henekê xwe bi min dîkin, nikarin navê min bibêjin. Bila navê min Ahmet be.’ İhtimal e ku di nav hevalên wî de gelek kesên bi navê Ahmet hebin. Ayşe hebin. Lê belê *Serxwebûn* û navên mîna wî wê nebin. Ji ber wê henekê xwe pê dîkin, yan jî dema ku peyvekê şaş bi lêv dîke. Mesela, zarokêkî ku heta çar saliya xwe bi kurdî peyivibe carinan peyvên bi tirkî tevlihev dîke. Zarokê ku bi zimanê xwe gotiye kutik [kûçik] hevalên wî henekê xwe pê kirine. Zarok sil dibe. Silbûn destpê dîke ya rast. Tîrsa ji vederbûnê.”

Öğretmen, çevre, alay edilme korkusu. Biz de yaşamışızdır zaman zaman. Belki bu kadar mükemmel Türkçe konuşmamızın nedeni de budur. Zorluyoruz kendimizi çünkü öğretmen bizi takdir etsin. Bizi sevsin. ‘Aferim.’ desin. Biz onunla aynı yere gelelim. Aynı konuma gelelim. Farklılığımız ortadan kalsın.”⁷⁷ (Selvi, nifşa sêyem, 28 salî, perwerdehiya zanîngêhê, Mala Piştîgîriya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Axaftinên nifşên sêyem ên ku temenê wan ê destpêkirina dibistana seretayî rastî salên 1990’î tê, ji ber tevliheviyên hisî yê di têkiliyên wan ên bi kurdî re balkêş bûn. Wekî me li jorê jî got, sedema vê tevliheviya hisî ne şerm bû. Li aliyekî zimanê ku li navê hatin dinyayê û bi awayekî siruştî wan bi kar dianî hebû, lê belê li aliyê din têgihîştina ku ew ziman bi rengekî ji rengan girêdayî rewşeke şidetê ya dijwar e, ji bo zarokan barekî giran e ku hew bikaribûn hilgîrin. Car caran tîrsa ji zimanê xwe û hezkirina ji wî bi hev re pêk hatine, carinan bûye ku zimanê dayikê bi carekê hatiye jibîrkirin!

1.Tirsîn û hezkirin

Wek mînak, Delal dema diçû dibistana seretayî bizdîna wê ji ber kurdî û hezkirina wê ya ji kurdî jî bi pêş ketibû tevî tecrûbekirina wê ya zarokatîyê ya windayî û travmayên di malbata wê de. Kuştina xalê wê yê biçûk, ê ku li gorî wê ji bo kurdî tê dikoşiya, kiribû ku ew hem ji kurdî bibizde hem jî hez bike ji wî zimanê ku li gorî wê xalê wê yê li ber dilê wê şîrîn, pir girîngî pê dida û ji bo vê jiyana xwe ji dest da:

“Küçüktüm. Küçüklük döneminde ailem, aslında annem ağır şeyler yaşamıştı. Onun etkisi biraz vardı bizde. Dayım öldüğünde çok küçüktüm. Altı yaşındaydım galiba. Hani korkmuştum. Ölümünden ürkmüştüm. Çünkü annem ağlıyordu. Bunu hiç bir zaman unutmam: ‘Anne ne oldu?’ ‘Dayın öldü.’ dedi. Avlunun ortasına koymuştular onu. İlk cenaze onu görmüştüm. Çünkü ömrümde hiç tabut görmemiştim. Yeşil sarılı bir örtü. İlk o zaman ölümün ne olduğunu anladım ve hani bazen diyordum, ‘Allahım Kürt müyüz diye böyle şeyler başımıza geliyor?’ Çünkü hani dayımın nasıl mücadele ettiğini biliyordum. Pek

77 “Mamoste gotiye: ‘Navê heywanên bi tîpa M’yê dest pê dîkin, binivîsinin.’ Zarok jî dest pê kiriye; masî nivîsiye, mişk filan nivîsiye. Li dibistana seretayî. Mamoste helbet lê daye. [Gotiye] ‘Ma ev tîna nivîsandin.’ filan. Hevalên wî dîsa keniyane. Ev yek jî tiştêkî wisa ye ku xwendekaran, zarokan ji kurdî sil û sar dîke. Mamoste, derdor û tîrsa ji henekpêkirinê. Ev carinan hatiye serê me jî. Dibe ku sedema wê yekê ku ew ev qas bêqisûr bi tirkî dipeyvîn, ev be. Em zorê didin xwe, lewma, da ku mamoste me teqdîr bike. Bila hez ji me bike. Bila bibêje ‘Aferîn.’ Em jî bi wî re werin heman cihî. Werin heman statuyê. Cihêtiya me ji holê rabe.”

bir şey anlamazdım. Konuştuklarında bizi odadan çıkarmazlardı. En ilgimi çeken bu. Arkadaşlarımla bazen konuştuğumda hani aileleri ‘Siz çocuksunuz.’ diyip odadan çıkarmışlar. Ama benim dayım odada tutuyordu. Önümüzde konuşuyorlardı her şeyi. İlk o zaman ölüm nedir, korktum da sanırım. Bir ürkme geliyordu. Kürt dilinden dolayı başımıza bu kadar şey geldi ve az süre var iki dayımın arasında. Belki de daha farklı olabilirdi. Bilmiyorum aslında ilk o zaman ürkmüştüm. O zamandan sonra ilkokula gidiyorum. Yoğun bir dönemdi. Doksanlardı. Dayımı çok seviyordum. Garip bir şekilde Kürtçeyi de herhalde bir şeyi sevmede sevme ön koşul oluyor. Küçük dayımı çok severdim. Hani hayrandım. Böyle odaya gelince hatırlıyorum, onun kucağına oturuyordum. En çok beni sevsin isterdim. Onunla beraber dili de sevdim. Ama ölümünden sonra korku duydum. Kaybetmenin ne demek olduğunu o zaman anladım. [Kürtçeyi] sevdim. Onun sevdiği şeyi sevmeden dolayı galiba. Bir bilinçle değil. O seviyordu ya, o mücadele ediyordu ya. Ondan dolayı herhalde daha seviyordum, o seviyor Kürtçe konuşmayı. O zaman öğreneceğiz. Çünkü o, onun yaşamı öyle gitti. Öyle bir şey kafaya kazınmıştı yani. Sevgiyle ilgili dili konuşmak da. Belki dayım sevmeseydi biz de sevmeydik. Dayım olmasaydı belki de daha farklı olurdu. Öldükten sonra bir an [korktum]. Çünkü dayımın başına gelen... Korkmuştum. Elbisesini yıkadık, onu hatırlıyorum. Kanını görmüştüm. Küçüktüm, korktum herhalde. Ölmesine, kaybetmesine. Sonradan biraz büyüyünce yavaş yavaş... ‘O sevmişse bir şey vardır.’ diye öyle. Çünkü onu çok seviyordum.”⁷⁸ (Delal, nifşa sêyem, 23 salî,

78 “Ez biçûk bûm. Di biçûkatiya min de bûyerên giran hatibûn serê malbata min, a rastî serê dayika min. Tesîra wê hinekî li ser me hebû. Dema xalê min mir, ez gelekî biçûk bûm. Ez dibêjim qey ez şeş salî bûm. Ez tirsîyabûm. Ji mirinê bizdiyabûm. Lewma dayika min digiriya. Ez qet vê yekê ji bir nakim: ‘Dayê çi bû?’ Wê got: ‘Xalê te mir.’ Ew li nivê hewşê danîbûn. Cenazeyê min pêşî dît, ê wî bû. Lewma min berê qet darbest nedîtîbûn. Poşîyê keskezer. Cara pêşî hingê min fehm kir ka mirin çi ye û min carinan digot: ‘Xwedawo, ma ji ber ku em kurd in tiştên wiha tên serê me?’ Lewma min dîzanî ka xalê min çawan tê dikoşîya. Min tiştêkî zêde fehm nedikir. Dema diaxivîn em ji odayê dernedixistin. Ya ku herî zêde bala min dikişîne ev e. Dema ez carinan bi hevalên xwe re diaxivim, malbatên wan gotine: ‘Hûn zarok in.’ Û ew derxistine. Lê belê xalê min [ez] li odayê dihiştim. Li ber me behsa her tiştî dikirin. Cara pêşî hingê ka mirin çi ye, ez dibêjim qey ez tirsîyam jî. Ez dibizdiyam. Ji ber zimanê kurdî ev qas tişt hatin serê me û di navbera du xalên min de hindik wext heye. Dibe ku bi awayekî din jî bibûya. Nizanim, bi rastî ez pêşî hingê bizdiyabûm. Piştî hingê ez diçim dibistana seretayî. Dewreke mişt û tijî bû. Salên notî bûn. Min gelekî hez ji xalê xwe dikir. Bi awayekî ecêb ji kurdî jî, ez dibêjim qey di hezkirina ji tiştêkî de, hezkirin dibe şertê pêşîn. Min gelekî hez ji xalê xwe yê biçûk dikir. Ez heyrana wî bûm. Tê bîra min wiha dihate odayê, ez li hembêza wî rûdiniştim. Min dixwest herî zêde hez ji min bike. Bi wî re min hez ji zimên jî kir. Lê belê piştî mirina wî tirsîyam. Hingê ez cara pêşî pê hisiyam ka jidestdan çi ye. Min hez [ji kurdî] kir. Ez dibêjim qey, ji ber hezkirina ji tiştê ku wî jê hez dikir. Ne bi bîreweriyekê. Ma ne wî jê hez dikir, ma ne ew tê dikoşîya. Ji ber vê bawer dikim bêhtir min hez dikir, ew hez dike ji peyivîna bi kurdî. Hingê em ê hîn bibin. Lewma ew, jiyana wî di ber de çû. Tiştêkî wisa di serê min de çêbûbû. Eleqedarî hezkirinê, peyivîna bi [wî] zimanî. Dibe ku eger xalê min hez jê

perwerdehiya zanîngehê, Şehîtlîk, hevpeyvîn bi tirkî)

Dema ku min guh dida tiştên Delalê digotin, zehmet bû ez biryarê bidim ka tirs an hezkirina ku tim şûna hev digirin, diyarker bû. Gava behsa hesteke xwe û faktorên li pişt dikir, mijar diquliband ser hesteke xwe ya din û faktorên li pişt wê. Wexta min paşê guhdarî li dengê tomarkirî kir, mimkun bû ku ez bi bihevrebûna van hestên dijberî hev bi awayekî zelaltir bihisim. Di dawiyê de ez gihîştim wê baweriyê ku her du hest jî di asteke bi qasî hev de bandor lê kiribin, her duyan bi hev re di heman demê de cihê xwe yê di dinyaya hestan a Delalê de girtibe.

2. Jibîrkirin û vegeîna li ya jibîrkirî

Bawer li derdoreke kurdîxêv hatiye dinyayê û gava gihîştibû çaxê çûna dibistanê mîna gelek malên li Pasûrê, bi sîlehan mala wan hatibû gulebarankirin. Di şertên gelekî zehmet de koçî Diyarbekirê bûbû û li wir dest bi dibistanê kiribû. Bawer jî hem eleqedarî navê xwe, hem eleqedarî zimanê xwe yê dayikê, hem jî eleqedarî nasnameya xwe ya di warê hestan de zarokatîyeke pir bikompleks û travmatîk li dû xwe hiştibû:

“Şimdi bizim böyle durumumuzun olmasının (Kürtçeyi konuşamamasını kast ediyor) sebebi de şey yani beş-altı yaşında ben direk Diyarbakır’a geldim. (...) Tek bir aileyiz. Ben sürekli okula gidip geliyorum. Türkçeyi güzel konuşuyorum ama hani günlük konuşmamın içerisinde Kürtçe kelimeler kullandığım zaman bile okulda şey yapıyorlardı. Ters ters bakıyorlardı. Hatta hiç unutmam bir arkadaşım sordu: ‘Bawer ne demek?’ Ben de ‘Kürtçe,’ dedim, ‘inanç demek, inanmak demek.’ diye. Hoca da şey yaptı. İtiraz etti. ‘Yok yok,’ dedi, ‘o Arapçadır. Arapçadır yani.’ (...) Ondan sonra şey yani Kürtçe konuşmadım ben. Yaklaşık bir ortaokula kadar şey yoktu, Kürtçeyle ilgili bir bağım yoktu. Ya şimdi şöyle bir durum vardı. Zaten hani köyden gelmişsiniz merkeze. Oranın da çok karışık olduğu bir dönem. Doksanlı yıllar. Yani şey yapmadım. Çok sorgulayamadım. Çünkü evde de çok şey konuşulmuyordu o zaman. Hani Kürtçe konuşuyordum desem yalan olur. Hatırlamıyorum çünkü. (...) Daha çok korktuğum için. Şimdi şöyle bir durum var. Hani görüyorsunuz zaten bu dili konuştuğu, Kürtçeyi konuştuğu için başına birçok şey gelen insanı görüyorsunuz. Biraz o korkuyu yaşadığım için

nekira, me yê jî hez jê nekira. Eger ne ji xalê min bûya dibe ku rewş cihê bûya. Piştî ku mir keliyekê [tirsîyam]. Lewma tiştê hatî serê xalê min... Ez tirsîyabûm. Tê bîra min, me cil û bergên wî şuştin. Min xwîna wî dîtîbû. Ez biçûk bûm, ez dibêjim qey ez tirsîyam. Ji ber mirîna wî, ji ber bibinketina wî. Paşê, piştî ku ez hinekî mezin bûm, [min got] ‘Eger wî hez jê kiribe sedemek heye.’ Lewma min gelekî jê hez dikir.”

konuşamadım. Belki söyleyemedim. Asıl ondan dolayı. Çünkü anne de, baba da zaten bizzat bunun içinde yer alıp, hani evi taranan kişiler arasında zaten. Babam anlatıyor zaten şeyi anlatıyor: ‘Biz kahvedeyken içindiyken böyle olay oldu. Eczane yandı.’ Hani ben çocuktum, sürekli askerler bizim bahçeye geliyordu. Anneannemgîlin bahçesine falan geldiler. Hani ‘Kürtçe konuşmayın. Türkçe konuşun.’ İşte sürekli bir taciz modundaydılar. Dürbünle sürekli izliyordular. İnsanlar korkuyordu.”⁷⁹ (Bawer, nifşa sêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngehê, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî).

Dema ku Bawer ev digotin, dayika wî kete navberê û xwest derbarê wê demê de ku Bawer behsa wê dikir fikrên xwe bibêje. Tiştên wê gotin hem şopên xistina ber lêpîrsînê ya jîdil a para wê ya di jibîrkirina kurdî ya Bawer de hem jî giraniya travmaya derbarê kurdbûnê de ya çaxê Bawer dest bi dibistanê kiribû, ronî dikir:

“Asıl ben bununla ilgili bariz bir şey anlatayım. Biz buraya geldiğimizde Bawer dört, dört buçuk yaş dönemleri işte. Sonra bir gün çok ateşlendi. Çocuk dışarıya çıkamıyor. Sürekli panzerler, şunlar bunlar. Hatta gidip kola şişelerini, kutularını panzerlerin üzerine atıyordu. Nerdeyse tarayacaklardı falan. Hastalandı. Ateşlendi ve gece sayıklıyor, ‘Niye biz Kürdüz?’ dedi. ‘Niye bizi öldürmeye çalışıyorlar,’ falan diye böyle sayıklıyordu, ‘biz kötü müyüz?’ falan diye. Ben kendimce acaba yani o dönemde kızım mesela birebir orda yaşamadı ama Bawer o süreçte onları görüp, acaba diyorum hani orayı kapatmak mı, biz onu hiç fark etmedik ya da biz mi kapattık?”⁸⁰ (Ferda, nifşa duyem, 45 salî, xwendina

79 “Niha sedema rewşa me ya niha [qesta wî nikarîna peyivîna bi kurdî ye] jî, filan, yanî, 5-6 salî ez yek ser hatim Diyarbekirê. (...) em malbatak bi tenê ne. Ez her diçim dibistanê û tîm. Ez baş bi tirkî dipeyivim, lê belê gava ku di nav axaftina xwe ya rojane de jî min gotinên bi kurdî bi kar dianîn, li dibistanê tişt dikirin. Xêl xêl li min dinihêrîn. Heta, ez hîç jî bir nakim, hevlekî min pîrsî ka mehneya Bawer çi ye. Min jî got bi kurdî bawerî ye, bawer kirin e. Mamoste ewk kir. Li ber rabû. Got, na na, bi erebî ye. Ango bi erebî ye. (...) Piştî, ewk bû, ez bi kurdî nepeyivim. Heta qederê [dema çûna] dibistana navîn ewk nebû, girêdaneke min a eleqedarî kurdî nebû. Niha rewşeke wisa hebû. Jixwe tu ji gund hatiyî navendê. Demê ku ew der jî gelekî tevlihev e. Salên notî. Ango min ewk nekîr. Min pîr zêde nikarî vê yekê pîrîyarî bikim. Lewma hingê li malê jî zêde tişt nedihatî axaftin. Ez niha bibêjim, ez bi kurdî diaxivim, wê bibe derew. Lewma nayê bîra min. (...) Bêhtir ji ber ku ditirsiyam. Niha rewşeke wisa heye. Tu wî mirovî dibînî jixwe, yê ku ji ber bi vî zimanî diaxive, bi kurdî diaxive gelek tişt hatine serê wî. Ji ber ku ew tîrsa min hebû, ez neaxivim. Dibe ku min nekarî bibêjim. Esas ji ber vê yekê. Lewma dê û bav jî bi xwe di nav vê de cihê xwe girtibûn, ew ji wan kesan bûn ku sîleh berî mala wan dabûn. Bavê min behs dike, behsa ewkê dike; ‘Gava em li qehwexaneyê bûn, li hundirê wê bûn ev bûyer bû. Dermanxane şewitî.’ Ez zarok bûm, esker tim dihatin baxçeyê me. Hatî baxçeyê dapîra min filan. [Ji bo ku bibêjin] bi kurdî neaxivin. Bi tirkî biaxivin. Tim di rewşeke tacîzkirinê de bûn. Bi durbînê tim çavên xwe digerdin. Xelk ditirsiya.”

80 “Ka ez derbarê vê yekê de tiştêkî aşkera bibêjim. Dema em hatin vir, Bawer çar sal, çar sal û nîv e. Rojekê gelekî ta girt. Kurik nikare derkeve derve. Tim panzer û filan û bêvan.

navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Gelek wext di ser rewşa şidetê ya salên go’î re û di ser travmayên Bawer ên li jor behsa wan hate kirin re derbas bûbû. Lê gava ku mezin bû li Stenbolê dest bi xwendina zanîngehê kir, vê carê wekî ciwanekî kurd ê ji Diyarbekirê yê bi navê Bawer ji ber ku bi kurdî nizanibû şikestibû. Ji ber tîrsa xwe ya zaroktiyê yan jî ji ber helwesta parêzkar a malbata xwe wî kurdî ji bir kiribû (!), ji jiyana wî derketibû. Ew vê carê kurdî mîna parçeyekî xwe, girîngî pê dida ku pê di nasnameya xwe digihîşt, lewma jî wî hewce didî ku ji bo hînbûna zimanê kurdî biçe kursê:

“[Kürtçe konuşmayı] isterdim. Niye isterdim? Çünkü hakikaten dil senin kimliğin bir kere. Bunu en çok nerede fark ettim. Burada pek fark edemeyebilirsiniz ama Ankara’ya gittiğinizde o ortamda sizin gibi birçok insan var ve size ilk sordukları şey nereli olduğunuz. Diyarbakırlısın. Diyarbakırlı olduğun zaman senle direk Kürtçe konuşmaya başlar. Çünkü o bir rahatlık göstergesidir ve senle direk bir şeyler paylaşmak ister. Buna cevap verememeniz çok kötü. Annemiz, babamız çok iyi biliyor. Etrafta konuşan çok arkadaşınız var. (...) E tabi kimliğin senin. Şimdi Diyarbakır kültürlerin, medeniyetlerin beşiği olan bir yer. Yani sen kendi kimliğinle övünürken, hani şeyimle övünürken. Bu dili bilmemem, anadilimi bilmemem senin eksinliğindir.”⁸¹ (Bawer, nifşa sêyem, 23 salî, perwerdehiya zanîngehê, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî).

Axaftinên li jorê yê nifşên Sêyem ên ciwanan in ku salên 1990’î di çaxê çûna dibistana seretayî de bûn. Ev nifş dema zarok bûn, ji zimanê xwe yê dayikê û ji nasnameya xwe ditirsyan, jê direvyan. Mirov dikare van axaftinên li jorê mîna çîroka vegera li zimanê dayikê û nasnameyê ya bi tesîra hişmendiyên siyasî yê bi

Heta, diçû şûşe û qotiyên kolayê diavêtin ser panzeran. Hindik mabû lê bireşînin, filan. Nexweş ket. Ta girt û bi şev jî ji pestan xeber dida, got, ‘Çima em kurd in? Çima dixwazin me bikujin?’ filan û bi vî awayî ji pestan xeber dida. [Digot,] ‘Ma em xerab in?’ filan. Min li gorî xwe [digot,] gelo, mesela keça min wê demê yekser li wir nejiya, lê belê Bawer hingê ew dîtî û ez dibêjim, gelo [dixwaze ser] wê bigire, em qet bi wê nehisiyan an jî gelo me [ser wê] girt?”

81 “Min hez dikir [bikaribim bi kurdî bipeyivim]. Çima min dixwest? Lewma ziman bi rastî jî zimanê te ye. Ez li herî zêde bi vê hisiyam. Dibe ku hûn li vir pê nehîsin, lê eger hûn biçin Enqereyê, li wir gelek mirovên wekî te hene û tiştê pêşî ji mirov dipîrsin, tu xelkê ku yî ye. Tu Diyarbekirî yî. Dema tu ji Diyarbekirê yî, yekser dest pê dike bi te re bi kurdî dipeyive. Lewma ew nîşana rihetiyekê ye û hez dike tiştinan bi te re parve bike. Dema ku tu nikarî lêvegerî, ev tiştêkî gelekî xerab e. Dê û bavên te pîr baş dizanin. Li derdorê gelek hevalên te hene ku pê dipeyivin. (...) helbet nasnameya te ye. Niha, Diyarbekir çihê e warê çandan û şaristaniyan e. Gava tu bi nasnameya xwe pesnê xwe didî, bi ewka xwe pesnê xwe didî. Nezanîna bi vî zimanî, nezanîna bi zimanê xwe yê dayikê, kêmasiya te ye.”

pêş dikevin, binirxîne. Tîrsa ji zimanê xwe yê dayikê, xwe jê dana alî li paş hatibe hiştin jî, çavdêriyên mamosteyên zarokxaneyan, dilxwazên rêxistinên civakî yên ku bi zarokên li wan taxan re, ku para bêhtir beşên xizan ên bajêr li wan dimînin, an jî wezîfedarên civakî û mamosteyên Malên Piştgiriye yên Perwerdehiyê yên bi ser şaredariyên qedemeyên jêr nîşan didin ku meyla dûrbûna ji zimanê dayikê û jibîrkirina wê, dewam dike. Di axaftinên derbarê rewşa rojane de, dihat dîtî ku ji şidetê û pîrsgirêkan behskirina kurdî çendî bandora wê kêmbûnê jî, dewam dike. Lê wê ne şaş be em bibêjin ku ya roja îro bêhtir li pêş, gîhiştina di hiyerarşiya di navbera zimanan de ye.

F.TÊGHIŞTINÊN DERBARÊ ZIMANAN DE Û HIYERARŞÎ

Gava ku ji bo hevpeyvîneke bi wezîfedarên zarokxaneyê bi ser birêveberiya cihkî re me da rê, yek ji mijarên em li serê peyivîn jî têgihîştina zarokan a li ser wan kesan bû dikarin bi kurdî dipeyivin. Wezîfedar gotibû, zarok tirkî mîna zimanekî girîngtir dibînin, ew bi piranî difikirin ku kesên cil û kincên wan xweşik in, bi tirkî dipeyivin. Mijarên din jî li dû vê mijarê hatin. Dema mesele bû weşanên bi kurdî yên li bajêr, min xwest çavdêriyê xwe ya li Xana Hesên Paşa parve bikim. Du jinên ciwan ên gelekî poşte û bi kincên modern, li qata zemînê yê xanê, li ber dezgehekê ku li serê pirtûkên zarokan hebûn rawestiyabûn, jî kurikê li cem wan ê 6-7 salî bi kurdî dipirsîn ka ew kîjan pirtûkê dixwaze û digotinê, ew dikare rahêje pirtûka bi dilê xwe. Wexta min ev çavdêriya xwe ji wezîfedarên zarokxaneyê re digot, bi teqlên ku min bêyî hemdê xwe kirine, diyar e min nîşan dabû ne tenê lîstikên zarokê biçûk a li pirtûkên kurdî û pirtûka wî bijartiyê ez ecêbmayî hiştibûm, lê her wiha poştêbûn û bûna bikincên modern a wan jinên ciwan ên kurdîaxêv jî ez şaşmayî hiştibûm. Ji ber wê jî gava yekê ji wezîfedaran got, “Tu jî hîn peyivîna bi kurdî ya kesên poşte û bi cil û bergên modern wekî tiştê ecêb dibîni”, wê hingê min hest bi xwe kir ku mîna ez di ser guneh de hatibim girtin. Xebera wê bû. Hin hukm û darazên derbarê wê yekê de ka kî dikare bi kurdî bipeyive, bi min re jî hebûn.

Wek li jorê bi minasebetên cihê, gelek caran hat gotin, helbet kurdî êdî mirov nikare bide ber salên berê ku êdî zimanekî xuya ye ku tê bihîstin û di nava civakê de rêz jê re tê girtin. Nemaze jî ji bo hewayê întelektuel û siyasî ya bajêr ev rewşeke pir darîçav e. Wiha diyar e ku ev rewş hîn bi qasî ku zarokên diçin dibistana seretayî pê hest bikin, xwe nade der. Jixwe hem hevpeyvînen min bi zarokan re kirine, hem jî çavdêriyên ku wezîfedarên bi zarokan re dixebitin ragihandin, dike mirov bifikire ku li cem zarokan têgihîştineke hiyerarşiyê ya berbiçav a di navbera zimanan de heye. Mirov dikare wiha bifikire ku yek ji faktorên hiyerarşiya di navbera zimanan de, foksîyon û bikêriya zimên e. Wekî mînak, zarok nikarin lê bifikirin ku kurdiya na(-be ku bi-)be zimanê dibistanê, bibe zimanê pirtûkan.

“Benim bir yeğenim var, şimdi yedinci sınıfa gidiyor. İşte dördüncü sınıfta falandı sanırım, biz, işte Zazakîden bahsettiğimiz zaman hep reddederdi, ‘Öğren.’ dediğimizde ‘ı!’ diyip kestirip atardı ama birgün geldi bize, eşim bu Kurdî Der’in yaptığı o resimli kitapçıklar getirmişti

oğlum için. Bu da gördü, baktı, işte okudu. 'Aa, teyze,' dedi, 'burda şeyler var, burda hani isimler falan yazıyor.' Dedim: 'Evet, yazıyor, işte onlar Kurmancî, Zazakîsini de çıkaracaklar.' (...) Sonra bu böyle çevirdi, baktı, bir yerde köpek resmi gördü, baktı, altında kutik yazıyordu. 'Ayy!' dedi, 'kutik köpek demek mi, benim babaannem hep kızınca bana kutik diyor.' Sonra bu gitti, aradan bir ay falan geçti, okullar tatil oldu, geldi, bir avuç bozuk para getirmiş; 'Teyze,' dedi, 'bunu alıyorsun, kumbaramda biriktirdim, bana o kitaplardan al.' dedi."⁸² (Nalan, nifşa duyem, 30 salî, xwendina navîn, Umut Işığî, hevpeyvîn bi tirkî)

Yek ji wan sedeman ku di reda kurdî ya zarokan de xwedî rol in ew e ku zarok ji televizyonê û ji dinyaya derve herî zêde dûçarî tirkî dibin:

"Aileler açısından hani bir duyarlılık gelişti ve aileler çocuklarıyla Kürtçe konuşmayı tercih ediyorlar ama belli bir süre sonra, egemen dil Türkçe, ondan sonra televizyondaki bütün filmler, çizgi filmler Türkçe olduğu için bir süre sonra çocuklar [Kürtçeyi] reddediyor. Mesela Neriman'ın oğlu vardı, Ajer. Resmen reddediyor, bildiği halde anlamazlıktan geliyor. Benim böyle yeğenlerim var, biliyorum, mesela kızkardeşimin kızı, çok iyi biliyor ama hani böyle, eğer 'Kürtçeyi aa ben anlamıyorum, bu ne demek', onun için sanki hani bir ayrıcalık. Mesela anneler ne doğru dürüst Türkçe biliyor, ne doğru dürüst Kürtçe biliyor. Babalar da öyle ama (...) çocuklarla Türkçe konuşmayı tercih ediyorlar. Bir süre sonra çocukların da bilinçaltına şöyle bir şey yerleşiyor, ya bütün bu, tırnak içinde politik şeye rağmen, hani çocuklar burada taş atan çocuklar, politik çocuklar, çok farklı. Evet, politikler, çok iyi slogan atıyorlar işte ama dil konusuna gelince (...) yani hep öyle ötekinin dili, yoksulun dili. İşte eğitimin dili değil. Kitap dili değil, hikaye dili değil, öykü dili değil, şiir dili değil."⁸³ (Nermin,

82 "Xwarzayekî min heye, niha diçe sinifa heftan. Wiha, ez dibêjim qey di sinifa çaran filan de bû, gava me behsa zazakî dikir timî red dikir, gava me digot, hîn bibe, digot, êq û ji ber xwe dikir. Lê belê rojekê hate cem me, mêrê min ew pirtûkên bi resm ên Kurdî Derê anîbûn malê ji bo kurê min. Vî jî ew dîtî, li wan nêrî û xwend. Wî got: 'Hek xaltîkê li vir tişt hene, li vir nav, ew, dinivîsin.' Min jî got: 'Erê dinivîse, ha ew bi kurmancî ne, wê zazakiya wê jî çap bikin.' (...) Piştê vî [pelên wê] qulibandî, nêrî, li cihekî resmê kûçikê dît, nêrî li bin kutik dinivîse. 'Hek ma mehneya kutik kûçik e, dapîra min tim ku diqehire ji min re dibêje kutik.' Piştê ev çû, mehek filan di wê navê re bihurî, dibistan ketin betlaneyê, ev hat di destê xwe de kulmek pereyên hûr anîne, got: 'Xaltîkê rahêje van, min di peredanka xwe de berhev kirin, ji min re ji wan pirtûkan bikire.'"

83 "Ji aliyê malbatan ve pêjkerî û hişmendiyek bi pêş ket û malbat tercîh dikin bi zarokên xwe re bi kurdî bipeyvîn, lê piştî demekê, ma ne zimanê serdest tirkî ye, ji ber ku tevahiya film, filmên kartûn ên di televizyonê de bi tirkî ne, piştî bi demekê zarok [kurdî] red dikin. Wek nimûne, kurê Nerimanê hebû, Ajer. Bi awayekî qethî red dike, tevî ku [bi kurdî] dizane xwe li nefehmkirinê datîne. Xwarza û birazayên min ên wisa hene, ez dizanim, mesela keça xwişka min ew pir baş [bi kurdî] dizane, lê belê eger [bibêje] 'lê ez ji kurdî fehm n, kim, mehneya wê çi ye' ji bo wê wekî îmtiyazekê ye. Weke mînak, dayik

Li malên ku ez ji bo hevpeyvînê çûme wan, gav ez bi zarokan re peyivim, ji bo ku têgihîştinên wan ên derbarê kesên kurdîxêw û tirkîxêw de fêr bibim, min pirsên wekî "tirkîxêw/kurdîxêw kincên çawan li xwe dikin" yan jî "gelo tirkîxêw/kurdîxêw xizan in" ji wan kirin. Hin ji wan pirsên ku ji wan hatine kirin û bersivên wan dane li jêr in:

- Gelo tirkîxêw an kurdîxêw xizantir in?
- Kurdîxêw xizantir in.
- Tirkîxêw kincên çawan li xwe dikin?
- Kincên xweşik li xwe dikin. Porên wan jî xweşik û şehkirî ne. Şalên kot û qutikan li xwe dikin. Cil û bergên wan xweşik in.
- Kurdîxêw kincên çawan li xwe dikin?
- Dang (dehmen)ên dirêj li xwe dikin. Porên wan berhevkerî ne. Serên xwe digirin. Porên wan ne şehkirî ne.
- Yên ku bi îngilîzî dipeyvîn?
- Ew gelekî bedew in.

nifşa duyem, 40 salî, xwendina navîn, Umut Işığî, hevpeyvîn bi tirkî)

Bêguman ev têgihîştin, bi zarokan ne sînardar e. Di binehişê bajêr de îhtîmal e ku şopên hukmên qalibî hebin, wekî ku çawan wezîfedara zarokxaneyê dema min behsa çavdêriyên xwe yê li pirtûkfiroşiyê dikir, ez di ser guneh de girtim:

"Bunu girdiğim arabada da yapıyorum. Kürtçe konuşuyorum. O gün biraz moralim bozuksa, biraz kötüysem, ne biliyim giyim olarak vasatsam Kürtçe konuşunca yakıştıyorum bana. Hiç o konuda sıkıntı yok. Ama ben yüksek öçekler varsa, biraz iddali bir ruj varsa yüzümde, Kürtçe konuştuğumda herkes dönüp bana bir daha bakıyor. Sanki uzaydan gelmişim gibi."⁸⁴ (Selvi, nifşa sêyem, 28 salî, perwerdehiya zanîngehê,

ne baş bi tirkî dizanin, ne jî baş bi kurdî. Bav jî wisa ye lê (...) tercîh dikin bi zarokan re bi tirkî bipeyvîn. Piştî bi demekê, tiştêkî wisa di binehişê zarokan de bi cih dibe, tevî wê qaşo tiştê siyasî, ew zarok hene, li vir ew zarokên keviran diavêjin, zarokên siyasî, pir cihê ye. Erê, siyasî ne, pir baş sloganên dibêjin, lê herçî mijara zimên e (...) ew tim zimanê yê din e, yê xizanan e. Ne zimanê perwerdehiyê ye. Ne zimanê pirtûkan, çîrokan, pexşan û helbestan e."

84 "Ez wê li wesaîta ku lê siwar dibim jî dikim. Bi kurdî dipeyvîm. Eger wê rojê morala min hinekî xerab be, mirovekî hinekî xerab bim, çi zanim, cilên min jî ketûber bin, hingê dema bi kurdî dipeyvîm li min tînin. Di wê meseleyê de pirsgirêk nîn e. Lê kapokên

Mala Piştîgiriya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Di wan deman de ku mirovan kêmtir bi tirkî dizanî û ji bo sûdwergirtina ji xizmetên li nexweşxane, şaredarî û saziyên wekî wan tirkî diyarker bû, nifşên duyem ên duzimanî îmtiyazên zanîna bi tirkî dîtine; ji bo hinan ji wan zanîna bi tirkî hîn jî nîşaneke statuyê ye. Ji bo nimûne, xizmên Nerminê yên temenê wan ji navseretiyê bihurî, zanîna bi tirkî hîn jî mîna nîşaneke statuyê dibînin:

“Biz diyoruz ki ‘Kürtçe konuş, çocuklar Kürtçe öğrensinler.’ Ama o ısrarla Türkçe konuşmaya devam etti. [Türkçe konuşmak] bir statü çünkü. Babamın yengesi için de öyleydi. Benim Şırnak’tan arkadaşım gelmişti. Yengemle Kürtçe konuşuyordu. Yengem birden döndü, kızdı, dedi; ‘Oğlum ben Türkçe biliyorum sen niye benimle Kürtçe konuşuyorsun.’”

⁸⁵ (Nermin, nifşa duyem, 40 salî, xwendina navîn, Umut Işığî, hevpeyvîn bi tirkî)

Çavdêriyên Bermalê yên li gundên ku di çarçoveya bipêşketina gundewariyê de li wan maye jî îşaret bi paralelbûnên di navbera fonksiyon û prestîja zimên de, dike. Ji ber ku Bermalê çavdêriyên xwe yên li ser gundên li wan maye bi têgihîştin û helwestên zarokatiya xwe re jî li ber hev digirt û wisa dinirxand jî, bêhtir girîng bû:

“(…) Ben Kürtçe konuştukça bana Türkçe bir dönüş vardı. (...) Ben de ilk başta anlaşılmadığımı düşünerek, hani o şive farklılığından kaynaklı anlaşılmadığımı düşünüyordum yani. O yüzden biraz daha zaman geçerse bu kırılır diye düşünüyordum. Fakat zaman ilerledikçe baktım yok. Kadın da, erkek de, çocuk da bu dili kullanıyor. Türkçede çok zorlanıyor anlatmak istediğini, anlatamıyor yani. Bana bir isteğini aktaracak, bunu Türkçe söylüyor ve anlatmakta zorlanınca yanındakine Kürtçe söylüyor, sen ona şöyle diyor. Ben anladığımı söylüyorum yine de bunu şey yapmıyor yani duymuyor sanki. Ama sonrası gözlemlerim hani yok, Türkçe konuşmayı bir ayrıcalık olarak görme. Çünkü geçmiş yaşantı, özellikle 90’lı yıllarda bütün bölge Kürt olmasına rağmen işte köyden şehre gittikleri zaman gittikleri tüm dükkanlarda Türkçe

hinekî bilind hebin, rûjeke xwe hinekî dide der hebe li ser lêvên min, dema ez bi kurdî dipeyivim her kes careke din berê xwe dide min û li min dinêre. Wekî ku ez ji fezayê hatibim.”

⁸⁵ “Em dibêjin, ‘Bi kurdî bipeyive da ku zarok hînî kurdî bibin.’ Wê bi israr peyivîna bi tirkî dewam kir. Lewma [peyivîna bi tirkî] statuyek e. Ji bo jinbira bavê min jî wisa bû. Ji Şirnexê hevalê min hatibû. Bi jinbira [bavê min] re bi kurdî dipeyivî. Jinbira min bi carekê berê xwe dayê, hêrsa wê rabû û got, ‘law, ez bi tirkî dizanim tu çima bi kurdî bi min re dipeyivî.’”

konuşmak zorundaymışlar. Hastaneye giderken Türkçe konuşmak zorundalar. Alışverişte her yerde bir Türkçe konuşma şeyi var ve bir yerde ona bağladım. Herhalde bunun verdiği bir eziklikle. Kendimden de yola çıktığımda, ben de sonuçta şeydir, Türkçe konuştuğumda kendimi farklı hissedirdim. Ben Türkçeyi biliyorum yani. Birine işte köyden gelirlerdi, doktora götürücez, diyelim ki onları, ben orda Türkçe konuşurdum. O bana bir saygı gösterirdi aslında. O saygı bana ayrı bir hava verirdi. Biraz ordaki durumun da benzer bir durum olduğunu düşünüyorum.” ⁸⁶ (Bermal, nifşa sêyem, 25 salî, perwerdehiya zanîngehê, Toplu konutlar, hevpeyvîn bi tirkî)

Beriya ez dawiyê li mijara hiyerarşiya di navbera zimanan de bînim, ez hez dikim bibêjim ku mimkun e mirov şopên vê têgihîştinê di helwestan de bibîne ku li ser wê yekê ne ka kîjan ziman dikarin werin hînkirin. Eleqeya hînbûna kurdî ya wan kesan ku zimanê wan ê dayikê tirkî ye, wek tê zanîn rewşeke nû ye. Mamosteyên ku li wan gundên hanê yên ku li wan kurdî tê xebirdan bi salan xebitîne, ji bilî du sê gotinan hînî kurdî nebûn, ev rewş hêja ye mirov li serê bifikire.

“Benim öğretmenlerim, ikisi de tek kelime Kürtçe bilmiyordu. Ve çok enterasan, [köyde] uzun yıllar kaldılar. ‘Çavan î, baş î?’ cümlesi dışında hiç bir şey öğrenmediler. İnsani olarak hakikatten çok hümanist yaklaşımları vardı. Şimdi üzerine düşünüp, o çocuk akıyla düşünmüyorsunuz ama ısrarla niye kendini bunun dışında tuttular? Hakikaten onların da mı çok aşağı gördüğü bir dildi, öğrenmek istemediler?” ⁸⁷ (Selvi, nifşa

⁸⁶ “(...) Ez çî qas bi kurdî bipeyivim jî bi tirkî li min vedigerandin. (...) Di destpêkê de min bawer dikir nayê fehmkirin, ango min digot qey ji ber newekhevbûna devokan nayê fehmkirin. Ji ber wê jî ez difikirim ku hinek dem bibihure, ev ê jî nemîne. Lê belê çî qas dem derbas jî bû, min nêrî tune, jin jî, mêr jî zarok jî vî zimanî bi kar tînin. Bi tirkî pir zehmetiyê dikişîne, ango nikare tiştê ku dixwaze bibêje. Wê tiştêkî xwe ji min re bibêje, vê bi tirkî dike, dema ku zehmetiyê dikişîne, bi kurdî ji yê li cem xwe re dibêje û dibêje tu ji wê re bibêje. Ez dibêjim, ez fehm dikim, ew dîsa jî vê ewk nake ango wekî ku nebihîstibe. Lê piştê min dît, na, peyivîna bi tirkî weke îmtiyazekê [tê] dîtin. Lewma jiyana bihurî, nexasim jî salên 1990’î tevî ku herêma hemû kurd e jî, dema ku ji gund diçûn bajêr li hemû dikanên diçûnê neçar bûn bi tirkî bipeyivîn. Dema diçûn nexweşxaneyê neçar in bi tirkî bipeyivîn. Ji bo kirîna tişt miştan, li her deverî çika peyivîna bi tirkî heye, min jî ev bi vê ve girê da. Ez dibêjim qey bi şikestinekê vê yekê rê li ber vekir. Dema ez li xwe jî binêrim, ez jî, di encamê de ewk e, dema ez bi tirkî dipeyivim min xwe cihê his dikir. Ez bi tirkî dizanim ha. Ji bo kesekî, mesela ji gund dihatin, em dibêjin em ê wan bibin doktor, ez li wir bi tirkî dipeyivim. Ya rast wî ji min re rêz digirt. Vê rêzgirîne dikir ku ez bi çavekî din li xwe binêrim. Ez difikirim ku rewşa li wê derê jî rewşeke wisa bû ku dişibe vê.”

⁸⁷ “Mamosteyên min her duyan jî, bi yek gotinê jî bi kurdî nedizanî. Û pir balkêş e, [li gund] gelek sal man. Ji bilî hevoka ‘Çawan î, baş î?’ tu tiştî din hîn nebûn. Wekî insan, bi rastî jî xwedî helwestên pir humanîst bûn. Îro dema lê difikirim, dema mirov zarok e bikare bihizire, lê wan ji bo çî bi israr xwe li derveyî vê hiştin? Gelo bi rastî wan jî ev ziman pir biçûk didît, [ji ber wê] fêr nebûn?”

sêyem, 28 salî, perwerdehiya zanîngehê, Mala Piştgiriya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Li vir çavdêriyeke meydanî jî dikare wek anektodeke biçûk were parvekirin. Çavdêriyên li meydanî hiştin ku ew întîba peyda bibe ku di navbera zaravayên kurdî kurmançî û zazakî de jî cihêtiyek heye. Zimanê dayikê yê hin malbatên hevpeyvîn bi wan re hatine kirin, zaravayê kurdî zazakî bû. Tevahiya ferdên van malbatan miheqeq tevî zazakiyê fêrî kurmançî jî bûbûn. Lê belê, ya rast di nava yên ku bi kurmançî dizanin de, yên ku bi zazakî jî dizanin îstîsna bûn. Zimanê dayikê yê keseke li gundê Xweylînê pê re hevpeyvîn hat kirin kurmançî bû. Tevî ku ji mêj ve bi bûkîti hatibû Xweylînê û li gund her kes bi zazakî dipeyive jî ew fêrî zaravayê zazakî nebûbû. Wekî din, dema bi me re dipeyivî jî wê bi serfirazî behsa vê yekê kiribû. Dibe ku gelek sedem hebin ji bo wê yekê ku yên kurmançîaxêv fêrî zazakî nabin û li hemberî vê, zazakîaxêv fêrî zaravayê kurmançî dibin. Di nava van sedeman de ya herî raveker wisa diyar e bi fonksiyona zimên re eleqedar e. Zaravayê kurmançî zimanê navenda bajêr û bazarê ye, li hemberî vê, zazakî jî ji berê ve bêhtir her zaravayê li gundan li kar bû. Ji ber ku zimanê bazarê bû, dibe ku kurmançî di warê fonksiyonê de bêhtir bikêr bûbe. Li aliyê din wê baş be ez li vir bibêjim ku kesên hevpeyvîn bi wan re hatiye kirin, ên ku zimanê wan ê dayikê zazakî bû, gotin ku zazakîaxêv di fêrbûna zimên de jêhatîtir in an jî zazakî zimanek e ku li gorî kurmançî fêrbûna wî zehmettir e.

Em vê anektodê weke mijareke ku ji mînaqeseyê re pêşiya wê vekirî ye li ber şênîyên kurmançîaxêv û zazakîaxêv ên Diyarbekirê deynin. Eger em mijara xwe bi kurtî rave bikin, em dikarin bibêjin ku çavdêrî û axaftinên li jorê yên ku îşaret bi rola helwestên qedexeker ên eleqedarî bikaranîna zimanê dayikê û guhastina zimên a ji nîşkekê bi nîşka din dikin, tecrûbeyên dibistanê, helwestên mamosteyan, têgîhiştinên li ser fonksiyona zimên û hiyerarşiya di navbera zimanan de ne. Helwesta fermî ya neyînî ya eleqedarî kurdî ya di warê civakî de jî bûye xwedî par di pêkhatina helwestên neyînî yên li astên cihê de. Li ser vê mijarê mirov dikare nexasim jî perwerdehiyê derxe pêş. Lê belê, mirov dikare bibêje ku bi demê re hişmendiyên siyasî yên derbarê kurdî û nasnameya kurd de bi pêş ketin û ev yek jî helwesta neyînî ya di nava civakê de vediguherîne. Ev veguherîn halê hazir dibe ku bi tenê bi wan mezinên re sînardar be ku ew rojeva siyasî dişopînin. Lewma zarok bi xwe hîn di pencereya hiyerarşik a helwesta fermî ya li ser zimanan re dinêrin.

Di pêkhatina helwestên derbarê zimanê dayikê de faktorên li jorê behsa wan hate kirin hemû girîng in, lê ji bo şîrovekirina şewazên bikaranîna kurdî ya di nava jiyana rojane de û ji bo şîrovekirina asta guhastina wî ya ber bi nîşên nû ve, di çarçoveyêke din de ku fonksiyona zimên û beşekê ji xisûsên din ên behsa wan hat kirin jî li xwe digire, pêdivî bi lêkolînê heye. Ev çarçove wê li vir mîna ekonomî-polîtîka zimên were binavkirin. Ew, têkiliya di navbera bikaranîna zimên û pêwendiyên civakî û aborî de îfade dike. Hevpeyvînan û çavdêriyên li bajêr ên li tevahiya xebata li qadê hatin kirin a derbarê mijara asta guhastina zimên a ji nîşkekê bi nîşka din, ji bilî qedexe û zextan, îşaret bi girîngiya têkiliya di navbera zimên û gihîştina derfetên civakî-aborî de ya ku ji van qedexe û pestan bi temamî ne serbixwe ne, dikirin.

G.ÇARÇOVEYA CIVAKÎ-ABORÎ: EKONOMÎ-POLÎTÎKA ZIMÊN

1.Sê tax, du meyl

Di beşa rêbazê ya lêkolînê de hatibû gotin ku di hilbijartina malbatan de yên ku ew ê hevpeyvîn bi wan re bê kirin, girîngî pê hatiye dayîn ku malbat xwediyê avahiyên cihê yên civakî-aborî bin û ji deverên cihê bin ku li gorî qenaetê xwedî taybetên civakî-aborî û çînî yên cihêreng in. Wisa hatibû texmînkirin ku bi vî awayî em ê bikaribin bibin xwedî ramanekê ya li ser wê yekê ka gelo têkilieyeke mehnedar heye di navbera avahiyên civakî-aborî/çînî yên malbatan û helwest, tevgerên wan ên eleqedarî ziman ên di jiyana wan de. Em dikarin bibêjin ku hevpeyvîn û çavdêriyan ev pêşbînî piştrast kir. Bêguman giştîkirin timî birîsk in. Jixwe gotina fikra xwe ya li gorî wan encaman ku bi rêya hevpeyvînên berfireh bi komeke nisbî ya biçûk re û xwe naspêre mînakdayînên fireh, dikare bêhtir birîsk be. Lê belê tevî qebûla ne mimkunbûna giştîkirina encamên ku xwe di hevpeyvînên berfireh de dane der jî, ev encam hêja ne ku li vir em behsa wan bikin.

Eger em têkiliya watedar a ku behsa wê hatiye kirin, bi hevpeyvîn û çavdêriyan re rave bikin yên li du taxên di warê avahiya civakî-aborî de dişibin hev, Ben û Sen û Hasirliyê û bi yên li Diclekentê. Di serî de em bibêjin ku taxên Ben û Sen û Hasirliyê, li gorî Diclekentê taxên gelekî xizan in. Diclekent ne ew tax e ku çînen herî dewlemend lê dimînin, lê belê mirov dikare bibêje ew taxek e ku jora çînen navîn lê dimîne. Diclekent li nav sînorên navçeya bajêr Peyasê ye ku van deh salên dawiyê bi pêş ketiye. Di warê aborî de asta şênîyên Diclekentê ya dahatê nêzî hev e, lê belê li hemberî vê di warê çandê de mirov dikare bibêje ku heterojen e. Jixwe li sîteyên parastî yên dîwarên wan bi tîlên rêsayî hatine bilindkirin, ku temenê wan ji deh salan nabihure, ew kesên ku milkên xwe yên li gund beriya bi çend salan firotine û tevî civariyeke aborî ya zehf hatine li bajêr bi cih bûne û malbatên bajarî yên çînen navîn bi hev re dijîn. Malbatên li navendên berê diman, piştî ku wan rewşa xwe ya aborî baş kir hatin vir ku jinên wan bermalî, mîrên wan jî hîn li Sûrîçî û Baxlera esnaf in û malbatên ku hem jin hem mîrên wan kar dikin, ango ew karê doktorî, mamostetî û mihendisiyê dikin, cîranên hev in. Di navbera van sîteyan de dikanên mezin ên kirîn û firotinê û market hene; parkên fireh û deverên heşînayî hene. Li hemberî vê, taxên Hasirli-Ben û Senê nêzî navendên herî kevn ên bajêr in, di kolanên wan ên teng re du wesayît di ber hev re nikarin derbas bibin, xaniyên wan yên bihewş ên bi hev ve rêz dibin; park, deverên heşînayiyê li wan nîn in, dikanên mezin

ên kirîn û firotinê li wan nîn in. Li dikanên biçûk ên li kolanên wan berhemên wiha tînin firotin ku navên wan dişibin markayên li piyasa, lê li deverên din mirov rastî wan nayê. Li tevahiya malbatên ez li taxa Hasirliyê bi wan re peyvîm, beşeke mezin a salê weke karkerê çandiniyê yên demî dixebitin. Di nava van de xwendekarên xwendina navîn ên ku ez birim malên xwe jî hebûn. Mîrên nifşên yekem û duyem ên ku ez li Ben û Senê bi wan re peyvîm, demeke dirêj li bajarên cihê wekî karkerê/hosteyê avahiyan/însaatê, karkerê çandiniyê xebitibûn. Hin ji wan hîn jî bi vî awayî kar dikin. Hin jê li navenda kevn a bajêr mîna dikandar dixebitîn. Ji kesên min bi wan re hevpeyvîn kirin, bi tenê jin û mîrekî jî nifşa duyem xwediyê dîplomaya xwendina navîn bûn. Li her du taxan aliyekî din ê hevpar ê malbatên ez bi wan re peyvîm hebû, ew jî serpehatiya koçberbûna wan a ji gund û hîn jî hebûna têkiliyên wan ên bi gund re bû. Du malbatên ez li taxa Ben û Senê bi wan re peyvîm û xizmên hev bûn, ji ber ku hatibû şewitandin û valakirin têkiliya wan demekê bi gund re qut bûbû; beriya demeke kurt, piştî ku qedexeya vegera li gund betal bûbû û bi saya xizmên wan ên vegeriyan gund, têkiliya wan a bi gund re ji nû ve hat danîn.

Qismek ji nifşên duyem û sêyem ên ez li Diclekentê bi wan re axivîm, li zanîngehê perwerde bûbûn. Yên ku lîsansa xwe ya bilind jî kiribûn hebûn. Di warê pîşeyî de jî bêhtir mamostetî, mihendisî, doktorî, pisporê xizmetên civakî dikirin ku bi tenê ew bi perwerdehiya zanîngehê dikarin bi dest werin anîn.

Min di warê civakî-aborî/çînî de behsa cihêtiyên di navbera Diclekentê li aliyekî û li aliyê din taxên Ben û Sen-Hasirliyê de kir. Zimanê nava malê yê malbatên li van deveran jî bi awayekî darîçav cihê bûn. Hem li Ben û Senê hem jî li Hasirliyê li ser daxwaza kesên ku hevpeyvîn bi wan re hate kirin me hevpeyvîn bi kurdî kirin. Ev encameke xwezayî ya wê yekê bû ku zimanê wan ê rojane kurdî bû. Bêguman li van taxan beşa mezin a nifşên duyem duzimanî bû û çawan beriya niha jî îşaret pê hat kirin, bi zarokên xwe re jî bi tirkî diaxivîn. Lê ev rewş wê yekê naguhere ku zimanê hevpar ê li malên ku nifşên yekem jî li wan dimînin kurdî be. Nifşên sêyem bi hev re bi tirkîya ku li dibistanê fêrî bûne bipeyivin jî malbatên ku wan bi nifşên duyem û sêyem re, tenê bi kurdî dipeyivin jî hebûn.

Li hemberî vê li Diclekentê ji bilî nifşên yekem, me hevpeyvîn bi piranî bi tirkî kirin. Li malbatên ez çûm serdana wan bi nifşên yekem re bi kurdî dihat axaftin û kurdiya dihat axaftin jî bi tenê ev bû. Zimanê malan bi bingehtî tirkî bû. Nifşên

duyem bi hev re û bi zarokên xwe re bi tirkî diaxivîn. Nifşên sêyem beravajî duzimanîbûna zarokên li Hasirli-Ben û Senê bi piranî yekzimanî bûn. Qismekî ji wan bi tenê hinekî ji kurdî fehm dikir. Em bi kurtî bibêjin, nifşên sêyem ên li Hasirli-Ben û Senê bi tirkî bipeyivîn jî hem ji kurdî fehm dikirin hem jî pê dipeyivîn; zimanê malan ê rojane jî kurdî bû. Li Diclekentê bi xwe zimanê malan ê rojane tirkî bû; nifşên sêyem mimkun bû ku hinekî ji kurdî fehm bikin, lê nikarîbûn pê bipeyivîn.

Malbatên li Hasirli-Ben û Senê û yên li Diclekentê ne, bi tenê bi rewşa civakî-aborî/çînî û zimanê li malê tê axaftin ji hev cihê dibûn. Xisûseke sêyem a ew ji hev cihê dikirin jî fêrbûna kurdî/tirkî ya nifşên sêyem û bi giştî jî helwest û tevgerên wan ên derbarê fêrbûna kurdî/tirkî de bûn. Li Hasirli-Ben û Senê malbatên xizan ên ku zimanê wan ê nava malê jixwe kurdî bû, hez dikirin zarokan wan hînî tirkî bibin. Weke mînak, li beşa di navbera nifşan de bikaranîna zimên, min behsa Devran ê li Ben û Senê ku min pê re hevpeyvîn kir, wî gotibû, ew ê bi kurê xwe re heta ku biçê dibistanê bi tirkî bipeyive. Wek sedem jî wî gotibû, wekî kesekî dema dest bi dibistanê kiribû bi tirkî nizanîbû, ew bi pirsgirêkan re rû bi rû mabû û naxwaze ku kurê wî jî bi heman pirsgirêkan re rû bi rû bimîne. Lê belê yekane sedema ku dê û bavên dixwest zarokên wan fêrî tirkî bibin ne ew bû ku difikirîn bi vî rengî wê bibin asteng li pêşîya vederkirinên li dibistanê. Li Hasirliyê Saliha ku ez bi kurdî pê re peyvîm, gotibû, ew hez dike her çar zarokên wê yên li dibistana seretayî fêrî tirkî bibin, lewma ew dixwaze zarokên wê bixwînin. Mêrê wê li şaredariyê wek karkerên nekadro dixebitî. Wê dixwest zarokên wê di şert û mercên ji yên wê baştir de bijîn û difikirî ku bi tenê bi xwendinê û bidestveanîna pişeyekî baş dikarin vê yekê pêk bînin:

“Em dixwazin gede bixwînin. Doktor bibin. Eylem pir baş dixwîne. Okul,⁸⁸ bi kurmancî vebe, em jî gedên xwe bişînin mektebê kurmancî. Bes niha tirkî ye. Ê em çî bikin, mecbûr em bişînin.” (Saliha, nifşa duyem, nexwende ye, Hasirli, hevpeyvîn bi kurdî)

Dapîra wan a ku bi vê malbatê re dima hîç bi tirkî nizanîbû. Hevalê mamoste yê ji Eğitim Senê bi min re bûbû alîkar ku ez xwendekarên li dibistana navîn a li Deriyê Mêrdînê nas bikim; ew bi min re hat vê malê jî. Dema em çûn mala wan, vê dapîrê got qey em wezîfedarên xizmeta tenduristiyê ne. Çavên wê baş nedidîtin û nexweş bû. Heta me bi serê wê xist ku em ne wezîfedarên xizmeta

88 Dibistan.

tenduristiyê ne, pir dem derbas bû. Piştê jî dema me pirsên eleqedarî zimên jê kirin, wê bi giştî got, ew nexweş e, bi nexweşiya şekir ketiye yan jî zarokên wê yên diçin berhevkirina bindeqan nexweş vedigerin û bi vî şeklî bersiva pirsan da. Dema ez bi dayika zarokan re peyvîm, mijara herî girîng ew bû ku hewl dide bi mûçeyê mêrê xwe yê karkeriyê yê ne misoger zarokên xwe bide xwendin û her yek ji wan bibe xwedî pişeyekî baş. Ji bo pîrejînê jî meseleya herî girîng pirsgirêkên wê yên tenduristiyê û nexweşketina zarokên wê yên ku diçin berhevkirina bindeqan bû. Ji ber vê yekê, di hevpeyvîna bi kurdî de, bi tenê bi hevokên kurt bersiv dan pirsên me yên di biwara zimên de. Min beriya niha gotibû ku min zehmetiyeke bi heman rengî li gundê Xweylîne kişandibû ku xizmên malbatên ez li Ben û Senê bi wan re peyvîm, lê diman.

Li Diclekentê jî serpehatiyên li ser malên ku gule li wan hatibûn reşandin, ên ku ji ber zorê hatibûn terikandin û derbarê windakiriyên di bin çavan de hebûn. Me ji bilî yên bi nifşa yekem re, hevpeyvîn bi tirkî kirin. Di van hevpeyvînan de me dût û dirêj behsa girîngiya zimanê dayikê û pêdiviya peyvîna bi kurdî kir. Nifşên duyem duzimanî bûn û di jiyana xwe ya rojane de bi tirkî dipeyivîn. Wan daxuyand ku ew difikirin ziman pir girîng e û parçeyekî jênegêr ê nasnameyê ye, êdî hewl didin di jiyana xwe de bêhtir bi kurdî bipeyivîn û ji bo ku zarokên wan jî hînî kurdî bibin xwe diêşînin. Mesela, mamoste Nihal a ku dema diçû dibistana seretayî ji zimanê xwe şerm dikir, got, ji ber ku wê kurdî hînî zarokên xwe nekiriye îro poşman e û ji ber vê yekê bi xwe re hêrs dibe û diqehire. Wekî jî mînakên li jêrê dixuye, yên ku difikirin tevî zarokên xwe biçin kursên kurdî jî hebûn, ên ku hewl didan li malê timî bi kurdî biaxivin jî û yên ku ji bo ku zarokên wan bi kurdî fêr bibin wan dişînin kreşê ku kurdî lê tê axaftin jî, hebûn.

Zimanê wan ê dayikê ji bo şênîyên Ben û Sen-Hasirliyê parçeyekî xwezayî yê jiyana wan bû, ne tiştêkî wisa neasayî bû ku mirov li serê bipeyive, ew xwezayî bû. Tirkî bi xwe navgîneke mecbûrî bû ku wê alîkar be ji bo ku zarokên wan baş perwerde bibin, bibin xwedî pişeyekî baş û derfetên jiyaneke baş bi dest ve bînin. Ji ber vê jî tu bersiva zêde peyda nekiribûn ku bidin pirsên me yên biisrar ên li ser zimên. Li hemberî vê, malbatên li Diclekentê yên ku li wan bi tirkî tê xebardan, wan ziman wekî parçeyekî jênegêr ê nasnameyê îfade dikir û bi sedemên siyasî yan jî çandî wan digot ew li rêyan digerin da ku kurdî ji nû ve bixin nav jiyana xwe.

Bêguman nabe mirov xizaniya malbatên li Hasirli-Ben û Senê bi tenê bi peyivîna wan a bi kurdî ve girê bide, her wiha nabe ku derfetên civakî-aborî yên malbatên li Diclekentê jî bi peyivîna wan a bi tirkî ve were girêdan. Tevî vê yekê jî, ji bo yên li Diclekentê hebûna girêdana di navbera derbûna kurdî ji jiyana wan û pêvajoyên perwerdebûn û xwedîpîşebûnê de miheqeq bû. Girêdana ku malbatên li Ben û Sen-Hasirliyê datanî di navbera mercên jiyane yên baştir ên ku ji bo zarokên xwe hêvî dikin û perwerdehiyê de jî (tevî ku perwerdehî çî qas diçe bêhtir ticarî dibe, di warê tevgera civakî de êdî çî qas diçe kêmîr hêviyan bi miorvan re çêdike jî) bi tevahî ne xeyalî bû. Heta niha behsa jihevcihêbûna Hasirli-Ben û Senê û Diclekentê hat kirin. Di vê çarçoveyê de dema mirov bi awirê cihê ku tirkî/kurdî di jiyana wan de digire û derfetên civakî-aborî yên ku ziman pêşkêş/waed dike dinêre, mirov dikare bibêje ku mîmkun e mirov her duyan bişîbîne hev. Li Diclekentê di navbera perwerdehî, pîşeyekî baş, (tevî hin faktorên din) gihîştina mercên baştir ên di warê madî de û ji jiyana rojane derketina kurdî, girêdanek hebû. Li Hasirli-Ben û Senê jî wiha dihat qebûl kirin ku di navbera zêdebûna tirkî ya li jiyane û di perwerdebûna nîfşên sêyem, xwedîpîşebûna wan, hebûna derfetên çêtir ên aborî de girêdanek bi vî rengî wê hebe. Bi gotinên din, serpehatiyên bihurî yên nîfşên duyem ên li Diclekentê weke sêwirandina siberojê, ya nîfşên duyem ên li Ben û Senê-Hasirliyê ya di rewşa heyî de ya ku ji bo zarokên xwe (nîfşa sêyem) lê difikirin, dihat teswîr kirin.

2. “Zimanê ku bi kêr tê”

Mamoste, wezîfedarên li Malên Piştigiriya Perwerdehiyê, yên li saziyên dilxwaziyê yên ku desteka perwerdehiyê didan zarokan, ên li zarokxaneyan dixebitîn, ên ku ez bi wan re peyivîm wan got ku malbatan di destpêkê de qismî bi dudilî li hewldanên xizmetdana destekê ya ji bo zarokên xizan nêriye. Axaftinan şopên wê sêwirandina dahatûyê ya behs kirî, derbarê wê dudiliyê de dida der. Yek ji mamosteyên li Mala Piştigiriya Perwerdehiyê dixebitî, difikirî ku malbatan dahatûyek ji vî zimanî re û avantajê wê ya aborî nedidît, ji ber vê yekê jî ne bi dilê wan bû:

“İşlerine yarayan dil bu (Türkçe) ama. Bir kere en büyük handikabımız bu. İstedğimiz kadar çabalayalım. Anadilinde eğitime geçilmediği sürece bu böyle devam edecek ve [Kürtçe] unutulmaya yüz tutacaktır. Hani bizde o bilinç olsa bile biz de eğitimimizi Türkçe aldık sonuçta. O çocuk okula başladığı anda Kürtçeyle ilişkisi bitecek bunu biliyor, iş olanağı yok. Kürtçeyi nerde kullanacağını bilmiyor. Aile de çok istekli

ama bir alan yok yani yaratabileceği, olanak oluşturabileceği bir durum yok. Önünü göremiyor. Türkçe daha çok işlerine yarıyor.”⁸⁹ (Zelal, 30 salî, perwerdehiya zanîngehê, Mala Piştigiriya Perwerdehiyê, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Ez li Diclekentê bi Ferdayê û kurê wê yê derçûyê zanîngehê re li mala wê peyivim. Ferda heta berî bi demeke kurt li rêxistineke civakî kar kiribû ku ew li deverên xizan ên bajêr eleqedarî tenduristiya dê û zarokan xizmet dikir. Ferdayê daxwaza dayikên ku zimanê wan ê rojane ne tirkî ye û dixwazin zarokên wan fêrî tirkî bibin nirxand. Nirxandina wê û ya li jorê hev digirin. Ferdayê li aliyekî çavdêriyên xwe yên dayikên wê xizmeta wan dikir şirove dikir, li aliyê din jî bi helwesta xwe ya li hemberî zarokên xwe peralelbûnek datanî:

“Kadınlarla konuştuğunuzda mesela diyor ki; yarın öbür gün bu okula gidecek ve Türkçe öğrenmesi gerekiyor. Çünkü bilmediği bir dilin okuluna gittiğinde çocuk okulu sevmiyor ve çok da başarılı olmuyor. Dolayısıyla da, hani bu bir asimilasyon mu, belki asimilasyondur, zorla Türkçe öğretilecek. Belki başka bir alternatifi yok. Kendi dilinde bir yere gidiyor olması ya da ne bileyim ben şeyi de söylüyorum. Kendi çocuğum için ne istiyorsam ben bir başka çocuk için de bunu isteyeyim. Çünkü başka bir alternatifimiz yok. İlla ki bu dili öğrenmek için bu dilin okuluna gidecek. Ama kendi anadilinde bir okul olursa o tercih edilir. Onda da başarılı olunur. Ama sistemsal bir şey. Sistemin öngörmesi ya da kabulüyle olabilecek bir şeydir. Ben o yüzden, ne anneleri ne de çocukları kendi adıma diyorum, çünkü ben kendi çocuğuma ne istiyorsam o çocuklar için de onu isterim. Ben yaşadım, yani benim çocuğumun bunu yaşamasın diyor. E bunun yolu da Türkçeden geçiyor maalesef ki ya da okuldan geçiyor. Yoksa babası gibi hamal olacak ya da inşaat işçisi olacak ya da başka bir şey olacak. O onlar için önemli.”⁹⁰

89 “Lê, zimanê ku bi kêrî wan tê ev (tirkî) e. Astengiya li pêşiya me ya herî mezin ev e. Em gelekî jî hewl bidin. Heta ku perwerdehiya bi zimanê dayikê pêk neyê ev ê wisa dewam bike û [kurdî] dê ber bi jîrbûnê ve biçê. Bi me re ev bîrewerî hebe jî, axir em jî bi tirkî perwerde bûn. Dema ku wê zarok dest bi dibistanê kir tîkiliya wî ya bi kurdî re wê nemîne, bi vê dizane, derfetên kar nîn in. Nizane ka wê kurdî li ku bi kar bîne. Malbat jî pir dixwaze lê warek, ango rewşeke ku biafirîne, derfetan çêke nîn e. Pêşiya xwe nabîne. Tirkî bêhtir bi kêrî wan tê.”

90 “Dema mirov bi jinan re dipeyive, mesela dibêjin, sibe du sibe ev ê biçê dibistanê û divê hînî tirkî bibe. Lewma dema diçe dibistaneke bi zimanê wê nizane, hingê zarok hez ji dibistanê nake û zêde jî serkeftî nabe. Ji ber vê jî, gelo ev asimilasyonek e, dibe ku asimilasyon be, bi zorê wê tirkî fêrî [zarok] bikin. Dibe ku tu alternatîfa din nebe. Bi zimanê xwe biçê devereke yan jî çî zanim, ez çikê jî dibêjim. Ez ji zaroka xwe re çî bixwazim, ez ê ji zarokeke din re jî bixwazim. Lewma tu alternatîfeke me ya din nîn e. Ileh ji bo ku fêrî vî zimanî bibe wê biçê dibistana vî zimanî. Lê belê eger bi zimanê dayikê yê mirov dibistanek hebe, ew ê bê tercîhkirin. Li wir jî mirov dikare serkeftî be. Lê belê ev tiştêkî sîstemî ye. Ev dikare biqewime eger sîstem pêş bibîne yan jî qebûl bike. Ji ber

(Ferda, nifşa duyem, 45 salî, xwendina navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Roniya Hêviyê (Umut Işığ) li taxa Saraykapi ya Sûrçiyê li kolaneke teng piştgiriya perwerdehiyê dide zarokên li taxê. Avahiya civakî-aborî ya taxê dişibe ya Hasirli-Ben û Senê. Çavdêriyên xebatkarên Roniya Hêviyê (Umut Işığiyê) jî bi nirxandinên li jorê re li hev bûn. Dema hatiye damezirandin, ji ber ku li Saraykapiyê cih peyda nebûye, demekê li Diclekentê cihek kirê kirine û dest bi xizmetê kirine, lê xwe li vir demkî hesabandine. Dema ku hatine Saraykapiya ku ji destpêkê ve dixwestin cihekê lê kirê bikin, hêviya wan ew bûye ku bêhtir malbat daxwaza perwerdehiya bi kurdî bikin, lê belê tiştê pê re rû bi rû man, ne weke hêviya wan bûye:

“Ya, biraz hani Diyarbakır’da dengeler değişti. Mesela biz Diclekent’te de üç yıl çalıştık dil üzerine. Çocuk Kürtçe bilmiyor, annesi çocuğun elinden tutuyor, getiriyor ve çocuğun Kürtçe öğrenmesini istiyor ama burda tam farklı. Burda da onun derdi çocuğun Türkçe öğrenmesi. Kendini ifade etmenin, başarılı olmanın, herşeyin tek yolunun Türkçe olduğunu düşünüyor ve çocuğun kendini Türkçe ifade ederse hayatta başarılı olabileceğini düşünüyor.”⁹¹ (Nermin, nifşa duyem, 40 salî, xwendina navîn, Umut Işığ, hevpeyvîn bi tirkî)

Em dikarin xwe bispêrin nirxandinên çavdêrî û hevpeyvînên ku li vir behsa wan hatine kirin û hin şîroveyan bikin. Beriya her tiştî girîng e em li vir derxin pêş ku helwesta li jorê ya behskirî ya çînên xizan, nabe ku mîna eleqedarnebûna li kurdî yan jî asîmîlasyona bi dilxwazî were şîrovekirin. Wek sedem jî ez hez dikim nirxandina Skutnabb-Kangas (2013: 430) a di beşa yekem de bi bîr bixim, ev nirxandin li ser zorkirina li kesekî bû da ku di navbera şertên jiyânê yê madî û zimanê xwe yê dayikê de hilbijêre. Helwesta çînên xizan bi awayekî aşkera nîşandereke girîng e, ne di çarçoveya asîmîlasyona bi dilxwazî de lê di wê çarçoveyê de ku nabe ku mirov ji avahiya civakî-aborî û statuyên çînî bi awayekî qut li ser mijara zimên bipeyive.

vê yekê ez ne dayikan û ne zarokan, ez li ser navê xwe dibêjim, lewma ez ji zaroka xwe re çi dixwazim, ji bo wan zarokan jî wê dixwazim. Hat serê min, bila neyê sêrê zaroka min. Erê, mixabin rêya wê jî di tirkî re derbas dibe yan jî di dibistanê re derbas dibe. Naxwe wê weke bavê xwe bibe hemal, karkerekî îmşatan an jî tiştêkî din. Ev yek ji bo wan girîng e.”⁹¹ “Hinekî li Diyarbekirê taraz (dengke) guherîn. Mesela em li Diclekentê sê salan li ser zimên xebitîn. Zarok bi kurdî nizane, dayika wî bi destê wî digire tîne û dixwaze zarok hînê kurdî bibe. Lê belê li vir rewş bi tevahî guhartî ye. Li vir jî derdê dê ew e ku zarok hînê tirkî bibe. Ew wiha difikire ku rêya xweifadêkirinê, serkeftinê, yekane rêya her tiştî tirkî ye û ew difikire ku zarok xwe bi tirkî ifade bike wê di jiyânê de bikaribe serkeftî be.”

Bi daxwaza perwerdehiya bi zimanê dayikê boykot û beşdariya boykotê

Wek di serî de jî hat diyarkirin, Şaxê Eğitim Sen'ê yê Diyarbekirê hefteya pêşî ya sala dibistanê ya 2013-2014'an bi daxwaza perwerdehiya bi zimanê dayikê, boykoteke yek hefteyî pêk anîbû. Tevlîbûna boykotê ya li taxên xizan jî, ku tevlîbûna çalakiyên siyasî yê bi rengên din xurt e, bi qasî asta ku dihat hêvîkirin, pêk nehatibû. Li gorî nirxandinên li ser encama derketiye holê, dirêjbûna qewlê boykotê, tekrarkirina pir a çalakiyên wiha û faktorên wekî van sedemên beşdariya kêma dihatin nîşandan. Ez wisa bawer dikim ku çavdêriyên li jorê jî dikarin wekî faktorekê bîna nirxandin. Di nav wan sedeman de, ku dikin malbat zarokên xwe bişînin dibistanê, mihtemel e hem şewitandina gundan an jî koçberiya bi darê zorê, xizanî û dabînekirina pêdiviyên bingehîn, ji zimên bêhtir xwedî bandorên berbiçav ên diwartir in û hem jî girêdana ku malbatên xizan di navbera sêwirandina jiyaneke bi derfetên baş ên aborî û dibistanê de datînin, bandor kiribin. Nirxandinên mamosteyên ez bi wan re peyivim jî, bi wî awayî bûn ku wê baweriyê piştrast dikin:

“Durumu iyi olan aileler çocuklarını özel okullara göndermeye devam ediyorlar. Hiçbirinin bir boykotu bir şeyi yok. Yani, hani, ne bekleniyorsa Bağlar’daki ailelerimizden, Sur’daki ailelerimizden... E, bu ailelerin yaşadıkları zaten ortada. Çok kötü yaşam koşulları var. Ve haklı olarak her anne-babanın evladına istediği gibi hepimizin istediği gibi, evlatlarının kendinden daha iyi olmalarını istiyorlar. Bu yüzden birçok çekinceleri var haklı olarak. (...) Mesela ben inatla [Kürtçe] öğrensin, diyorum ama okula gidecek, Türkçe devam edecek. Ben bunu biliyorum.”

- Malbatên ku rewşa wan baş e, zarokên xwe dişînin dibistanên taybet. Yek ji wan jî tu boykotê, tu tiştî nake. Ango, çî hêvî hebe ji malbatên me yê li Baxleran li Sûrê tê kirin... Ê jixwe ya hatiye serê van malbatan tê zanîn. Mercên wan ên jiyânê pir xerab in. Û bi awayekî heq, wek ku her dê û bav dixwaze, wek ku em hemû dixwazin, dixwazin ku zarokên wan ji wan baştir

bin. Ji ber vê yekê jî bi awayekî heq, gelek fikareyên wan hene. (...) Mesela, ez bi israr dibêjim bila [kurdî] fêr bibe, lê ew ê biçe dibistanê wê bi tirkî dewam bike. Ez bi vê dizanim.

Li vir mirov dikare bibêje, baş e, madem malbatên li Diclekentê di mijara fêrbûna kurdî ya zarokên xwe de pêjnkerî dixuyan, çima ew di asteke bilindtir de tevî boykotê nebûn? Bêguman ne mimkun e mirov bersivê bide pirsê ku tevahiya faktorên mihtemel bihewîne. Lê belê mimkun e mirov xwe bispêre çavdêriyan û şîrove bike. Di vê çarçoveyê de mirov dikare îdîa bike ku Diclekent li gorî taxên din bêhtir xwediyê avahiyeke heterojen e û beşdariya kampanya û çalakiyên bi vî awayî pêk were jî dibe ku ev beşdarî wekî li taxê din darîçav nebe. Lê belê ya ji vê jî girîngtir ew e ku daxwaza malbatên li vir a fêrbûna kurdî ya zarokên wan, dibe ku çawan em ê li jêrê jî jê behs bikin, ne bi mehneya ku ew dixwazin di hemû jiyana xwe de bi kurdî bipeyivin an jî zarokên wan bi kurdî perwerde bibin. Yek ji faktorên ku nabe mirov xwe li dîtina wê daneyne ew e ku malbatên li Diclekentê xemxur bûn li dijî bandora neyînî ya ku difikirin eger zarokên wan hefteyekê dûr dibistanê bin, li wan bibe. Di dema boykotê de ez bi hin nîşên duyem yê çîna navîn re peyivîm, wan got, ew hez dikin li gorî biryara boykotê tev bigerin, lê zarokên wan bi kelecane li benda vebûna dibistanê bûn û dil nahêle wan neşînin dibistanê, lewma zarokên wan hingê wê pir xemgîn bibin û ji ber vê jî ew e nikaribin guh bidin banga boykotê.

Li gorî çavdêriyên ku behsa wan hat kirin, mirov dikare bibêje beşên civakî yê bajêr ên ku bi awayekî nisbî xwediyê wê avantajê ne ku li ser pêdiviyên çandî/întelektuel bifikirin û daxwazan bikin, girêdana di navbera zimên û çandê de bêhtir datanîn. Em hinekî din pê de biçin em dikarin wiha şîrove bikin; ew beşên ku di şertên qedexekirina bikaranîna kurdî ya li derveyî malê de bi mieyîdeyên cazayî û îdarî, bi pêvajoyên weke perwerdehî, bajarbûnî, bidestxistina pişeyekî ku zimanê mala wan bû tirkî û pê re dîrketina ji zimanê dayikê, bi bandora hewayaya siyasî, çandî ya bajêr û bi demê re bipêşketina hişmendiya bo zimên a dixwazin li zimanê xwe yê dayikê vegehin. Bandora qedexekirinên kurdî û/yan jî avantajên tirkî, kirin ku mirov salên 1970 û 1980'yî ji zimanên xwe yê dayikê dûr bikevin. Ev kes salên 2000'î ji nû ve hewl didin ku kurdî li jiyana xwe zêde bikin. Nexasim jî ew nîşên duyem ên ku di pêvajoya perwerdehî/bidestveanîna pişeyekî de ji kurdî dûr ketin, niha hewl didin bi zarokên xwe re bi kurdî bipeyivin. Di beşên berî niha de, li ser wê yekê nixandî hatibûn kirin ku bi bandora perwerdehiyê ya li ser bikaranîna zimên jî nîşên duyem ên ku kurdî êdî ne zimanê wan ê jiyana rojane ye, di mijara veguhastina zimanê dayikê

ya ber bi zarokên xwe ve, bi rola xwe ya pirê ranebûne. Heke em vê yekê jî bi bîr binin, hingê em dikarin bibêjin ku zehmet e ku mirov ji bo her du beşên civakî jî şîroveyeke erênî bike.

Beşên civakî yê xizan li aliyekî hewl didin ji heqê pirsgirêkên xwe yê li pêş derkevin ku wan bêhtir bi dijwarî hest pê dikin, li aliyê din ji bo perwerdehiyeke baş mecbûrî dibînin ku zarokên wan fêrî tirkî bibin. Ji ber van sedeman ne karekî realîst e mirov li bendê be ku ew xemê bixwin ji ber ku kurdî wê ji jiyana rojane ya zarokên wan derkeve. Eger mercên heyî dewam bikin, dibe ku pêvajoya guherandina zimên a hatiye serê nîşên duyem ên çîna navîn ên îro, siberojê were serê zarokên çîna xizan jî. Li aliyê din, hin nîşên duyem ên çîna navîn diyar kir ku ew hez dikin zarokên wan hînî kurdî bibin; ji ber ku kurdî ji jiyana wan a rojane derketiye, zehmet e ku ew daxwaza wan di mercên heyî de û niha rê li ber encameke realîst veke. Di hevpeyvînan de me behsa wan de û bavên kiribû ku bi pêjnkeriya xwe ya siyasî ya derbarê zimanê dayikê de, bi awayekî biryardar hewl didan ku di jiyana xwe ya rojane de pêk binin. Lê belê, ji bo wan jî, alternatîfên dibistanan diyar in ku dikarin zarokên xwe bişînin wan. Jixwe, qismek ji malbatên çîna navîn ên ku dixwazin zarokên wan fêrî kurdî bibin, vê yekê dikin ne bi helwesta ku kurdî wê di jiyana zarokê de fonksiyonel be, lê belê bi helwesteke folklorîk a ku em dikarin jê re "goşeyê şerqê" bibêjin. Nexasim jî di wan rewşan de ku zimanê serdest ê malê her tirkî ye, zehmet e ku kursên ziman encamê bidin. Wekî din divê em derxin pêş ku li seriyê din ê helwestên malbatan ên di biwara fêrbûna zarokan a zimanê wan a dayikê de, ew helwest jî hene ku dixwazin zarok fêrî kurdî bibin, di jiyana xwe de bi giranî bi kurdî bipeyivin û ji bo vê jî bi awayekî gelekî hevîrtî û biryardar dikevin nav hewldanan. Mirov dikare bibêje ku helwesta giştî bi xwe, di navbera van her du helwestan de ye.

3. "Bazara Ziman"

Eleqedarî çarçoveya civakî-aborî, mirov divê bi kurtî bibêje ku warên nû yê îstîxdamê derdikevin holê ku kurdî li wan dikare weke avantajekê were dîtin û di vê çarçoveyê de nixê kurdî zêde dibe. Di warê gihîştina derfetên civakî-aborî de, ji damezirandina Komara Tirkiyeyê û bi vir ve dewletê kurdî veguherandibû dezavantajekê. Êdî warên ku kurdî weke avatajekê li wan xuya dike derdikevin holê û mirov dikare bibêje ku ew hîn nû kat bide jî li fêrbûna kurdî bandorê dike.

Bersiva ji bo daxwazên perwerdehiya bi zimanê dayikê hatiye dayîn halê hazir di asta pir jêr de ye, ango kurdî li dibistanan weke darsa hilbijarî tê pêşkêşkirin. Lê belê, dîsa jî ev rastiyek e ku kurdî di warê perwerdehiyê de êdî weada îstîxdamê dike. Eleqeya ji bo beşên lîsansê û lîsansa bilind ên zimanê kurdî ya li zanîngehan jî gelekî zêde ye. Tê gotin ku hem eleqeya ji beş û dersên kurdî yê zanîngehan re hem jî eleqeya ji kursan re ku saziyên mîna Kurdî Derê yê ku fêrî kurdî dikin û sertîfikayan didin jî li gorî salên bihurî gelekî zêde bûye.⁹² Ji bilî qada perwerdehiyê zanîna kurdî ya profesyonel êdî li holên dadgehan jî dikare bi kêr were. Li saziyên birêveberiya cihî yê ku di pratîkê de bi du zimanan xizmetê dikin, zanîna kurdî ne mecbûrî be jî, pêwîst tê dîtin. Ev qadên îstîxdamê ne ku bi awayekî aşkera diyar in. Îhtîmala hebûna qadên ku aşkera û fermî nehatiye ragîhandin jî zêde ye. Weke mînak, di serî de qada tenduristiyê, tê gotin ku van salên dawiyê li bajêr (ihtîmal e li seranserî herêmê jî) li saziyên dewletê yê xizmeta xelkê dikin, di nava xebatkaran de hejmara yê bi kurdî dizanin bi awayekî darîçav zêde dibe. Li ber destê me daneyekê ku vê yekê piştrast bike nîn e, lê nabe ku em xwe lê ker jî bikin.

Ji bilî van qadên îstîxdamê yê mihtemel ên li sazî û dezgehên dewletê, mirov dikare behsa têkiliyên aborî yê bi Birêveberiya Herêma Kurdistanê ya li Iraqê re jî bike ku tîr bipêşxistin. Mihendisên ciwan ku di mercên baş de di sektorên weke petrolê û însaetê de li îstîxdamê digerin, ji bo ku bi vî mirada xwe şad bibin, wek gava pêşî zimanê xwe yê dayikê yê ku digotin “ez tê digihim, lê nikarim pê bipeyivim” ji nû ve fêr dibin. Di guhastina zimên a ber bi nîşên nû ve, di bûna zimanê zindî yê navbera nîşan de betalbûna qedexeyan tesîrdar e, lê belê gihîştina derfetên civakî-aborî yê li jor behskirî, darîçavbûna daîmîbûna bikaranîna zimên a di siberojê de jî xwedî bandor in.

Kurdî êdî derfetên îstîxdamê û yê din waed dike, bi vî re jî bêhtir rûmet pê tê dayîn. Li vîr divê mirov bi kurtî cih bide nerazîbûna jî vî rewşê ya wan kesan ku ji mîj ve tevî talûkeya cezayên cur bi cur jî, ji bo bikaranîna zimanê dayikê tê koşiyane. Gelek wezîfedarên li rêxistinên cihê yê civaka sîvîl an jî li saziyên xizmetkirinê yê ser bi birêveberiyên cihî, ji ber ku xebatên xwe bi du zimanan

92 Hemî behs jê hat kirin, mirov dikare bibêje ku ne bi tenê li Diyarbekirê, bi awayekî giştî zêdebûna eleqeyê ya ji bo van kursan çêbûye. Mesela kursên ku li Stenbolê jî aliyê zanîngehên Bîlgî, Koç, Sabancı û Bogaziçiyê ve û li Enqereyê jî ji aliyê Zanîngeha Bilkentê û Kurd Derê ve hatine vekirin, ji bo wan jî eleqe heye.

kirine bi pîrsgirêkên cur bi cur re rû bi rû mane. Yekî ji wan xebatkaran ev rewş bi rengê “bazara zimên çêbiye” şîrove kiribû:

“Baktîgîmîzda biz şey diyoruz; bazara zimên çêbiye. Hani niha bazara kurdî jî çêbiye. Şimdiye kadar Kürtçe bilmeyen, önemsemeyen bazı insanlar, çok kimlik derdinde olmayan bazı insanlar, Kürtçe kurslara gidiyor. Çünkü Kürtçenin artık para getirdiğini düşünüyorlar. (...) Son iki-üç yılda Kürtçenin gerçekten, yani şimdi anadilde eğitim meselesi çok tartışılıyor. (...) Artık genç kızlar, bazı bizim üniversitede akademisyen olan bazı Diyarbakırlı olup daha önce Kürtçeyle ilgilenmeyen insanlarımıza da acayip gelmiyor bu durum. İlgileniyorlar. Kürtçe öğreniyorlar. Çünkü yarın öbür gün işlerine yarayacak. (...) Onu iyi öğrenmesi bir şey kaybettirmeyecek. Hatta kazandıracak. Eskiden yabancı bir ek dil bilmek kazanç getiriyordu ya, şimdi ikinci yabancı dil Kürtçe.”⁹³ (Mamoste, Mala Piştîgiriye ya Perwerdehiyê.)

Heta bi beriya demeke kurt zimanê kurdî qedexê bû û ji ber wê ceza li mirovan dihat birîn. Niha gelek mirov hewl didin fêrî kurdî bibin. Ya rast, mirov dikare vî hem weke encama betalbûna qedexeyan hem jî weke encama zêdebûna nîrxê kurdî ya di nava civakê de jî bibîne. Ji ber vî jî dibe ku ev yek weke nîşaneyekê normalbûnê ya ku mirov jê razî bin, were dîtin. Li aliyê din, nerazîbûna ku li jorê behsa wê hat kirin jî, ne ku nayê fehmkirin. Lewma diyar e ku nerazîbûn bêhtir ji fêrbûna zimanê dayikê, fêrbûna wî wekî zimanekî biyanî ye ku mimkun e karê madî bîne. Wekî din mirov dikare bibêje, siyasetên demdirêj ên pest û pêkutiyê, girêdana di navbera ziman û nasnameyê de gelekî hestiyar kiriye.

Li ser vî mijarê, herî dawî em bibêjin ku hem îstîxdam/dahata aborî hem jî di nava hewayaya siyasî, çandî ya heyî ya bajêr de zanîna bi kurdî, baş peyivîna bi kurdî ya di asta civakî-aborî û ya siyasî de dikare bibe sedema statuyê; piştî vî em dikarin derbasî nîrxandina li ser wan encaman bibin ku di çarçoveya zayenda civakî de mirov dikare bi wan dakeve.

93 “Dema em berê xwe didinê em dibêjin bazara zimên çêbûye. Ango niha bazara zimên çêbûye. Hin mirovên ku heta niha bi kurdî nizanîbûn, girîngî pê nedidan, hin mirovên ku nasname zêde ji wan re ne xem bû, diçin kursên kurdî. Lewma difikirin ku kurdî êdî pere dike. (...) Di van du sê salên dawiyê de kurdî bi rastî jî, ango niha mijara perwerdehiya bi zimanê dayikê gelekî tê nîqaşkirin. (...) Êdî keçên ciwan, hinek ji wan ên ku diyarbekirî ne li zanîngehê akademîsyen in, berê serê xwe ji kurdî nedîşandin jî êdî vî rewşê ecêb nabînin. Eleqedar dibin. Fêrî kurdî dibin, lewma sibeh dusibeh wê bi kêr wan were. (...) Fêrbûna baş [a kurdî] wê tiştêkî ji wê/wî kêr neke. Heta wê lê zêde bike. Berê, zanîna bi zimanekî duyem ê biyanî kar dianî, ha niha kurdî ew zimanê duyem ê biyanî ye.”

H.ZAYENDA CIVAKÎ Û ZIMANÊ DAYIKÊ

“Köyü de Kürtçeyi de sevmiyorum.”⁹⁴

(Halise, 18 salî, Karabahçe)

Di îdeolojî û pratîkên neteweperwer de wezîfeya “diyarkirina sînoren çanda neteweyî, parastina wê û zindîhiştina wê ya bi rêya guhastina wê ya ber bi nifşên nû ve”, hewaleyî jinan tê kirin. Ev yek xwe dispêre rewşa dayikîyê ya jinan a ku li gorî rola wan a zayenda civakî li nava malê wan ji bo hilberandina ji nû ve bi cih dike ku hem di warê biyolojîk de hem jî di warê çandî de jî wekhev tê dîtin (Yuval-Davis ve Anthias, 1989). Di destpêka sedsala 20’an de, di gelek têkoşînên li dijî mêhtingeriyê û yên avakirinên neteweyî yên modernker de rolên zayenda civakî yên jinan, wezîfeyên wan û cihê wan ê di nava malbatê de, di nava dilê van pêvajoyan de hat bicihkirin. Li pişt perdeya vê yekê jî ev diyarde hebû.⁹⁵ Malbat û qada nava malê li aliyekî wekî yek ji mekanên girîng hat nixandin ji bo civakîkirina sêwirandin û verastkirinên nû yên siyasî; ji bo tebakirina civakan a ji bo rejîmên nû yên disîplînê.⁹⁶ Di heman demê de ji bo civakên di bin zor û zextê de jî her bû mekanê sereke yê hevgerîtin, berxwedan û dewamkirina hebûna xwe ya çandî.

Dema em di biwara mijara xwe de lê binihêrin, ji bo zimanên di bin tehdeyê de yên ku li warê gelemperiyê tînin qedexekirin, astengkirin, bêguman yek ji mekanên sereke yên zindîhiştin û guhastina nifşên nû, warê nava malê ye. Ev rewş di muhleta qedexekirina xwe de ji bo kurdî jî lêbû. Dema ku yekser ceza li bikaranîna kurdî dihat birîn, bikaranîna kurdî jî, para bêhtir bi warê nava malê re sînordar ma.

Di vê demê de helbet ne bi tenê jin bi kurdî peyivîn. Lê belê ji ber ku warê nava malê bi jinê re tê wekhevkirin û ji ber tîkiliya di navbera dayikê û zarokan de ew qenaet peyda bû ku bi saya serê dayikan mimkun bû kurdî tevî qedexeyan jî were parastin û li nifşên nû jî were guhastin. Di metnên îdeolojîk, siyasî yên tevgera kurd a siyasî de, mirov zêde rastî şopên vê qenaetê nayê. Lewma ev

⁹⁴ “Ez ne ji gund ne jî ji kurdî hez dikim.”

⁹⁵ Ji bo berhevkirineke rexneyî ya ji perspektîfa postkolonyal a femînîst, li pêvajoyên ku behsa wan hatiye kirin, Bnr L. Abu-Lughod, 1998.

⁹⁶ Ji bo gotara pir baş a Nûkhet Sirman, ku li tîkiliya di navbera li şûna rejîma împeratoriye avakirina desthilata dewleta netewe û veguherîna modela malbatê de heye, dikole ku Bnr Sirman, 2002.

metn jinan ne bi rola wan a guhastina çandê ya di qada şexsî de bi bîr tîne, lê belê bi rola wan a çalak û damezirîner a di jiyana civakî û siyasî de bi bîr tîne. Ne ji bo parastina çandê mana li malê, lê ji bo avakirina nû ya civakî û siyasî bangê li wan dike dakevin warên giştî û gelemperî.⁹⁷ Lê mirov nikare bibêje ku vê helwesta di asta îdeolojîk de karîbû di asta populer de pêşiyê li wê qenaetê bigire ku di navbera zimanê dayikê û dayikan de pêwendî heye. Ya rast ev qenaet hinekî jî rast e.⁹⁸ Lewma ji ber şertên newekhev ên zayenda civakî jin bêhtir bi qada nava malê sînordar dimînin; keç li gorî kuran kêmtir diçin dibistanê.⁹⁹ Li aliyê din mêr bi dinyaya derve re dikarin bêhtir tîkiliyan deynin. Ji ber rewşên îcbarî yên weke eskerî û karkirina li bajarên din mêr bêhtir dûçarî tirkî dibin. Ji ber vê jî di jiyana rojane de qet nebe zimanê jinên ku di pêvajoyên dirêj ên perwerdehiyê re derbasnebûyî li gorî ya mêran bêhtir kurdî maye û mirov dikare di vê rewşê bigihe. Wekî din, di mînaqeseyên teorîk de me gotibû, di perwerdehiyê de tunehesibandina zimanê dayikê rê vedike li ber helwestên neyînî yên beranberî zimanê dayikê û şermkirina jê. Ev yek di beşên eleqedar de bi encamên lêkolînê jî hat piştrastkirin. Dema ku mirov xisûsên bi vî rengî jî li ber çavan bigire, hingê mirov dikare bifikire ku jinên li dibistanê yan jî di çarçoveyê de din de pêrgî zimanê serdest nebûne, li gorî mêrên pêrgî zimanê serdest bûne beranberî zimanê xwe yê dayikê xwedî helwesteke erênîtir bûne. Lê belê, tîgîhiştina li vê rewşê, weke rastiyeke timî lê be, ya ku dibêje, dayikan kurdî zindî hiştiye, veguhastiye nifşên nû, divê bikeve ber lêpîrsînê.

Mirov, eger teza ku dibêje kurdî heta roja me ya îro bi saya serê jinan hat parastin bi tevahî rast qebûl bike jî, nabe ku mirov ji bîr bike ku li pişt vê rewşê rastiya tîkiliyên newekhev ên zayenda civakî heye. Lewma, li gorî ku astengiyên li warê

⁹⁷ Ji bo meqaleyê ku ev metn di çarçoveya zayenda civakî de tînin analîzkirin Bnr Çağlayan, 2013.

⁹⁸ Dibe ku eleqeya hewldan û kampanyayên ji bo şandina dibistanê ya keçên kurd û fêrkirina dayikan a tirkî ya tevahiya dîroka Komara Tirkiyeyê, bi vê para rastiye re hebe. Ji bo vî aliyê mijarê ku li derveyî çarçoveya vê lêkolînê ye, Bnr Avar, 1986; Yüksel, 2012; Yeşil, 2003; Akşit, 2005; Akşit, 2009; Akşit, 2010a

⁹⁹ Dema ku em axaftinên li ser tecrûbeyên dibistanê bi bîr binin, di wan de hatibû gotin ku çî qas dema perwerdehiyê dirêj be ew qas jî bêhtir tirkî wekî zimanê rojane tê bikaranîn. Hingê mirov dikare wisa bihesibîne ku kurikên bi awayekî giştî ji keçan dirêjtir perwerde dibin, di jiyana xwe ya rojane de bêhtir tirkî bi kar tînin. Lê li vir divê mirov xwe li pêşniyaza Derince ker neke, ew dibêje ku perwerdehî dikare bibe guhêrbarek ku dikare li ser helwestên zimên ên keç û kuran bandorên cihê bike (Derince, 2012: 34). Em bi vê pêşniyaza Derince û xalên ku xwe dispêrinê, em di vê beşê de bi wan dadikevin.

gîştî û gelemperiyê bi tevahî ji holê ranebûne, hingê ev pirs girîng e; gelo divê ji niha û pê ve parastina kurdî di berdêla parastina têkiliyên newekhev ên zayenda civakî de minkun be ku dikin jin li gorî mêran kêmtir dûçarî tirkî bibin. Em vî aliyê meseleyê yê eleqedarî pir tebeqebûna têkoşîna wekhevî û edaletê li vir kurt dibirin¹⁰⁰ û vedigerin encamên lêkolînê. Li gorî encamên lêkolîna me, ev teza navbirî di şert û mercên heyî de êdî pir nederbasdar e.

Beriya her tiştî ji bo ku kesek dûçarî zimanê serdest bibe, ne lazim e ji malê derkeve yan jî biçê dibistanê. Lewma zimanê serdest û îdeolojiya ku hildigire, bi xêra teknolojiyên medya û ragihandinê, ji mêj ve ketine nava malan. Li jor, di beşa meylên nîşan a li ser bikaranîna zimên de me gotibû, li malên ku li wan bi giranî bi kurdî tê axaftin, zarokên ku bi aksana Pepe bi tirkî dipeyvîn hebûn. Çi keç û çi kur, zarok hîn beriya biçin dibistanê ji filmên kartûn (xêxefilm) fêrî tirkî dibin. Bi dayika xwe re bi kurdî dipeyvîn jî dibe ku zimanê wan ê rojane tirkî be, têkiliyên wan ên bi hemsalên wan re bi tirkî bin.

Jixwe dîsadîsa di heman beşê de me gotibû, îro û nexasim jî li bajaran dê û bavên ji nîşên duyem ên duzimanî, bi nîşên beriya xwe re pevragihana wan bi zimanê wan ê dayikê ye, bi nîşên ji xwe biçûktir û bi zarokên xwe re bi tirkî dipeyvîn. Dema em vî li ber çavan bigirin, hingê mehneya vî yekê ew e ku çawan me di biwara rola pirê ya nîşên duyem de jî behsa wê kir, dê û bavên ku bi dê û bavên xwe re têkiliya xwe bi zimanê dayikê datanîn, zimanê xwe yê dayikê neguhastine zarokên xwe.

Helbet nabe mirov vî rewşê ji bo tevahiya dê û bavên gîştî bike. Wekî din, ew îhtîmal zêde ye ku yên hîn jî bi kurdî dipeyvîn bi piranî dayik bin. Lê belê, gelo bi kurdî peyvîna dayikan a hîn dewam dike, di şertên heyî de wê têrê bike ku ji nîşekê ber bi nîşî dîn ve guherandina zimên asteng bike? Wekî din, divê weke rewşeke hêjayî nîqaşê were nirxandin ku di vî mijarê de gelekî rola dayikan û wezîfeyên wan li pêş tîrê girtin, lê belê pêdivî pê nayê dîtin ku li ser bavên gotinek were kirin.

1. Zimanê dayikê, zimanê bav

Di wê panelê¹⁰¹ de, encamên lêkolînê li beşdarên hatibûn pêşkêşkirin ku tê de

100 Ji bo nîqaşê ku bi vî aliyê wê bi mijarê dadikeve Bnr Çağlayan, 2012: 111-120.

101 Wekî ku di beşa rêbazê de jî behsa wê hatibû kirin, encamên lêkolînê, 22'yê Sibata

kesên hevpeyvîn û hevdîtin bi wan re hatibûn kirin jî hebûn, mamoste Sorgul peyvî. Wê bi temamî bi awireke bi vî rengî nêrî û got, heta niha di parastina zimanê dayikê de bal li ser rola dayikan hatiye kişandin, lê bya esas divê rola bavên bibe mijara lêpîrsînê. Sedema wê jî eleqedar bû bi wê yekê re ku bav di nava malbatê de figurê otorîteyê ye.¹⁰² Beşdarên din jî bi gîştî avêtin piştî vî hizirê. Li gorî wê, dayik li nava malê bi kurdî dipeyvîn, lê peyvîna bi tirkî ya bavên bi roleke ku hiyerarşiya zimên xurt dikir, radibû. Ev hiyerarşiya zimên bi tesîra siyasetên yekser an jî neyekser ên dewletê dike ku zarok li dijî zimanê dayikê bibin xwedî helwestên neyînî. Hal we ye ku eger bav bi zimanê dayikê dipeyve, di hiyerarşiya zimên a li dinyaya têgihîştinê ya zarok de dikaribû tesîrek bike ku bi kêrî zimanê dayikê were. Mamoste Sorgul bi gotinên Büşra Ersanlı îdîa dikir ku li dijî zimanê serdest ê ku di çarçoveya navgînbûna ji bo desthilatdariya bavkanî de, ku zimanê “bav” e (Ersanlı, 2010a: 311-12), zimanê bav ê ku li nava malê figurê otorîteyê ye wê tewazûnekê biafirîne û wê bal dikişand ser wezîfeyên bavên.

2. “Zimanê malê, cilê malê”

Di vî çarçoveyê de mirov dikare behsa bandora jihevcihêkirina qada şexsî û ya gelemperî jî bike. Rexneya femînîst jihevcihêkirina qada şexsî û ya gelemperî kire ber lêpîrsînê û nîşan da ku cudakirina van her du qadan çêkirî ye. Vî rexneyê her wiha deşîfre kir ku ev cudakirin hiyerarşiyekê dihevine ku hem bandorê li têgihîştinê me hem jî li helwestên me dike (Çakır, 2009). Lê deşîfribûna wê helbet nekir ku têgihîştina dibêje qada gelemperî ji ya şexsî girîngtir e bi tevahî ji holê rabe. Qada gelemperî û tiştên bi ser vî qadê ve para bêhtir hîn jî ji qada şexsî û tiştên bi ser wê ve mutebertir tîrê dîtin. Eger em di çarçoveya mijara xwe de nêzî vî pirsîrêkê bibin, hingê mimkun e mirov bigihîje vî encamê; avakirina hiyerarşik a cudakirina qada şexsî/gelemperî xwedî tesîreke wiha ye ku hiyerarşiya nirxan a di navbera zimanê qada şexsî û yê qada gelemperî de ya dewletê afirandiye xurt dike.

Li panela ku encamên lêkolînê tevî beşdarên hatin mînaqêşkirin, ku li jorê

2014'an bi panelekê hatin aşkerakirin û ji bo nîqaşê beşdarên hatin pêşkêşkirin. Kesên ku di çarçoveya lêkolînê de hevpeyvîn bi wan re hatibûn kirin jî hatin vexwendin, bi vî awayî mimkun bû ku ew jî fikirên xwe yên li ser encamên lêkolînê bibêjin û di pêkanîna rengê dawî yê rapora lêkolîna de cih bigirin.

102 Ji bo nirxandîneke îronîk a berawirdiya “Zimanê Dayikê”, “Zimanê Bav” a bi çarçoveya veguherandina navgîneke desthilatdariyê ya bavkanî ya zimanê serdest ê li ser zimanên din ên dayikê, Bnr Ersanlı, 2010a: 311-12

behsa wê hate kirin, beşdareke jin peyivî, ji peyva “ev dili/zimanê malê” îlham girt û ew şiband “ev kıyafeti/ cilê malê”; ev yek balkêş bû. Beşdarê piştî vê teşbîhê wiha dewam kir;

“Ev kıyafeti genellikle özensizdir. Önemszenmez. Oysa evden dışarıya çıkarken herkes ne giydiğine özen gösterir. Üzerindeki düzgün olmasını önemser. Evin diliyle dışarının diline de böyle yaklaşıyor.”¹⁰³

Eger em nîrxandinên beşdara dawî û mamoste Sorgul jî li ber çavan bigirin, em dikarin bibêjin ku di mercên îro yê heyî de mijara guhastina zimanê dayikê bi nîfşên nû, divê ji gotina erka/rola dayikan û wê de were mînaqêşkirin. Gava mirov bi awira nîfşên ciwan ên di bin kontrola bavkaniyê de li meseleyê binêre, hingê karekî aqilane ye mirov careke din amaja bi vê pediviyê bike. Çawan ku di beşa mînaqêşyên teorîk de behsa wê hatibû kirin, li ser mijara helwesta beranberî zimên, me etf bi navê Baker (1992) û Gardner (1985) jî biribû û me gotibû, ev helwest dibe weke serfiraziya bi zimanê xwe erênî be û wekî şermkirina ji zimanê xwe yan jî fikirîna çorbûna zimanekî, têkilîdanîna wî bi paşvemayîna re dibe neyînî be jî. Di hevpeyvînan de em pêrgî helwestên wiha hatibûn ku dibe wekî neyînî werin nîrxandin. Di beşa perwerdehiyê de me behsa helwest û tevgeran kir ên mîna şermkirina ji zimanê xwe ya li dibistanê ya kesên ku me hevpeyvîna bi wan re kiribû, nexasim jî yê di 40 saliya xwe de. Em dikarin li vir behsa helwestên neyînî yê wekî têkilîdanîna zimên a bi paşvemayîna re bikin. Wekî ku ew ê li jêrê jî diyar bibe, ev helwesta neyînî a li cem jinên ciwan eleqedarî newekheviya zayenda civakî xwe dide der.

Di hevpeyvînan de, li cem jinên ciwan ên ku li navenda bajêr dimînin, xwendina xwe ya navîn an jî bilind kirine, yê kar dikan û/yan jî li derveyî malê xwedî jiyaneke civakî ne, me tu helwestên neyînî yê li dijî kurdî nedît. Berevajî vê, li gorî asta eleqeya wan a siyasî, helwestên erênî yê beranberî kurdî derketin pêş. Li hemberî vê, axaftinên jinên ciwan ên li gundan wekî xwedana der a helwesteke neyînî ya li dijî kurdî bûn.

3. Gund, bavkanîti, kurdî

Gundê Xweylîne çawan ku berê jî jê hat behskirin, ji wan gundan e ku piştî hat valakirin, berî bi çend salan şênî lê vegeriyan. Herçî ciwan in para bêhtir li

103 “Cilê malê bi piranî serobero ye. Pûte pê nayê dayîn. Lê belê dema ji malê derdikeve, her kes pûte pê dide ka çi cil û bergan li xwe bike. Pê girîng e ku cilên lê tekûz bin. Helwesta li dijî zimanê malê û zimanê derve jî bi vî awayî ye.”

deverên ku koçî wan bûne, mabûn. Ên li gund vegeriyan mer û jin in ku dikarin jî nîfşên duyem werin hesibandin. Ji ber wê jî çavdêriyên di biwara jinên ciwan ên li gund de, bi gundê Karabahçeyê sînardar in. Li Karabahçeyê ji bilî dibistanê, li tevahiya deveran, li malan, lîstikên zarokan, têkiliyên cîrantiyê tevahî bi kurdî diyar bûn. Wekî ku berî niha behsa wê hat kirin, hevpeyvîna jî bi kurdî hatin kirin. Lê jinên ciwan gava ku bi dê û bavên wan re û xwişk û birayên wan ên ji wan temenbiçûktir re hevpeyvîna dihat kirin, bédeng çay û qehwe dianîn, an jî dema ku karê wan diqediya li deverê hinekî dûr dîsa bédeng rûdiniştin û guh didan tiştên tên axaftin. Bi van jinên ciwan re paşê me hevpeyvîna kirin û em pê hisiyana ku ne bi tenê bi me re bi hemsalên xwe re jî bi tirkî dipeyvîn.

Yek ji jinên ciwan ên ku me hevpeyvîna pê re kir, got, ew û dotmamên wê bi hev re bi tirkî dipeyvîn û ew ji axaftina bi kurdî hez nake. Ew ji gund û karên ku neçar bû li gund bike jî, hîç ne razî bû. Ji bo wê, kurdî zimanek bû ku bi van karan re bûbû yek. Di panelê de ku encamên lêkolîna lê hatin pêşkêşkirin, me ev çavdêrî jî parve kir. Li ser vê, beşdarek peyivî û tesbîteke ku tiştên hatine gotin piştrast bike, kir. Beşdarê li gundê behsa wê tê kirin mamostetî dikir û difikirî ku sedema herî girîng a wê yekê ku jinên ciwan hez ji gund nakin, adetê “berdêlê” yê berbelav e.

Sedema heznekirina wan a ji gund û jiyana li gund, çi karên giran ên li gund, çi bêyî ku li fikra wan were pirsîn bi berdêlê yan jî bi awayên wekî wê zewicandina wan û çi jî her du bi hev re bin, xisûsa balkêş ev bû ku jinên ciwan jiyana li gund û kurdî, ku li gorî wan zimanê gund bû, bi rengêkî ji rengan yek didît. Çi qas hez ji gund nekirana ew qas jî li dijî kurdî xwedî helwestên neyînî bûn. Di têgihîştina kurdî de, wekî ku yek be bi wan neyînîtiyên li gund û bi jiyana li gund re, ne zehmet e mirov texmîn bike ku hiyerarşiya zimên û deximandinên eleqedarî kurdan û kurdîtiyê yê ku dewletê bi navgînên cihê afirandine bi rola xwe rabûne, lê belê zehmet e ku asta wan were tesbîtkirin.¹⁰⁴ Wekî encam, muhtemel e ku ev helwesta neyînî li tevgerên jinên ciwan ên bikaranîna kurdî û pê re jî guhastina wî ber bi nîfşên nû ve bandorê bike.

Derince di rapora analîz a bi navê Zayenda civakî, Perwerdehî û Zimanê Dayikê

104 Derince (2012) li ser mijarê balê dikişîne ser wê rolê ku kampanyayên weke “haydî kızılar okula (heydê keçino biçin dibistanê)” yan jî “baba beni okula gönder (bavo min bişîne dibistanê)” bi awayekî nepenî di ber mirov re diavêjin.

(2012) de behsa çavdêriyekê dike ku vê teza me ya li jorê piştrast dike. Ji bo xebata bi navê Dil Yarasî [Birîna Zimên]yê (Coşkun, Derince û Uçarlar, 2010) çar kom hatine diyarkirin da ku hevpeyvîn bi wan re werin kirin. Yek ji van koman jî mamosteyên kurd bûn ku ew bi kurdî dizanin. Derince dibêje, ji bo peyda kirina mamosteyên mêr ên kurdîaxêw wan zehmetî nekişandiye lê ji bo wan peyda kirina mamosteyên jin ên bi kurdî dizanin, zehmet bûye. Li gorî Derince, balkêş e ku mêrên perwerdehîbûyî yên ku li qada dewletê dixebitin karîbûne duzimanîbûna xwe dewam bikin, lê jin tenê bi tirkî yekzimanî bûne. Derince bi zehmetiyeke bi heman awayî ya di nav xwendekaran de jî rû bi rû dibe. Ji ber vê jî ew vê rewşê wiha şîrove dike, li gorî kuran keçên kurd ên ku diçin dibistanê bêhtir ji kurdî dûr dikevin. Derince îdîa dike ku ev rewş dikare girêdayî du sedemên sereke be, yek jê ferzkirina ji derve û ya din jî zexta ji hundir ve. Li gorî wî, siyaset û pêkanînen yekzimanî yên serdest, tecrûbeyên dibistanê, temsîlên medyayê û berhêlikirinên ku nabe mirov ji van siyaset û pêkanînan cihê bifkire, ferzkirina ji derve pêk tînin. Herçî zexta ji hundir e, cudakariya ku keç li nava malê pê re rû bi rû dibin û kontrola bavkanî ye. Derince vê rewşê li ber peyva “textlîd” a teorîsyenê rexneya postkolonyal a Homi Bhabha analîz dike (2012: 33-34). Di çarçoveya vê lêkolîne de, tevgerên wekî şermkirina ji zimanê xwe yan jî bi carekê jibîrkirina wî yên ku li beşên cur bi cur hatin parvekirin, li cem kuran jî xuya bûn. Ji ber vê çawan ku Derince jî pêdivî bi îşaretkirina wê dît, nabe mirov bifkire ku bi tenê keç “textlîd” serdestiyê dikin. Lê belê keçên ku perwerdehiya xwe dewam dikin, di demeke kurt de bi tirkî yekzimanî dibin. Em dikarin bibêjin di vê yekê de çawan ku me bi mînak jina ciwan a li Karabahçeyê bal kişand ser wê yekê, ku wekhevdişîna zimên, gund, gerdûna ew ziman lê tê axaftin hwd. û rolên zayenda civakî yên newekhev bi rola xwe rabûne.

4. Rêzefilmên televizyonê, îmajê bajêr û tirkî

Li aliyekî kurdî bi gund, bi tîkiliyên bavkaniyê re tê yekkirin, pê re jî li aliyê din, tirkî bi bajêr û bi erênîtiyên li bajêr barkirî re tê yekkirin. Şopên hiyerarşîya bi polîtîkayên zimên ên dewletê yên bi salan hatine afirandin, mirov dikare li vir jî bibîne. Lê li ser vê mijarê, divê mirov televizyon û rêzefilmên televizyonê derêxe pêş. Jina ciwan a ku di hevpeyvînê de got ew hez ji gund nake, dixwest li bajêr bijî. Daxwaza jiyana li bajêr helbet ne tiştêkî xweserî jinên ciwan e. Ji mijara zimên serbixwe jî ciwan hez dikin ne li gundan lê li bajaran bijîn. Bermal ji ber wezîfeya xwe ya li navenda bipêşketinê, demeke dirêj li gundan xebitîbû.

Li gorî wê ev rewş ji bo hemû ciwanan xwe dide der, lê belê li nav jinên ciwan xwe bêhtir dide der. Herçî tîgihîştina bajêr e, li cem jinên ciwan ên li gund, rêzefilmên televizyonê ew bi gewde dikirin. Bi gotinên din, fikirên li ser bajêr xwe dispartin sêwirandineke ku îlhama xwe ji rêzefilmên televizyonê digire. Tirkî bi xwe di nava wê gerdûna sêwirandî de ku televizyonê ew pêşkêş dikir, zimanê tiştên bi dilê mirov bû.

Di vê çarçoveyê de mimkun e mirov bandora rolên zayenda civakî di diyarkirina helwestên jin û mêrên ciwan de bibîne. Jinên ciwan li nava gund jî bi awayekî jî azadiya tevgerê bêparhiştî, wexta xwe di nava malê de dibihurînin û dema ne mecbûr in kar bikin, li televizyonê temaşe dikin. Mêrên ciwan hem li nava gund serbesttir in hem jî tîkiliya wan bi bajêr re heye. Lê bajarê ku tîkiliya wan pê re heye, ne ew diyarê xeyalî yê harîqeyan e ku di rêzefilmên televizyonê de tîkiliya pêşkêşkirin. Tevî hemû newekhevî, nakokî û vederkeriya xwe bajar rastî ne. Mêrên ciwan gava bi bajêr re pêwendiyê datînin, para bêhtir ew e ku ji bo li bazara kedê karên li herî jêr bikin. Ji bo wan tirkî bi piranî zimanê vê tîkiliya mecbûrî û zehmet e. Ji ber vê jî tîgihîştina mêrên ciwan a li bajêr hem ji ya jinên ciwan dikare cihê be hem jî helwesta wan a beranberî tirkî jî dibe ku ne bi qasî ya jinên ciwan erênî be.

Di civîna nirxandinê ya li ser encamên lêkolînê de çavdêriyeke din hat parvekirin ku eleqedarî ihtîmala bandora pêrgîhevbûnên bi rastî yên bi bajêr re û bi wan tiştan re be ku bajar li ser helwestên zimên pêşkêş dike. Mamoste Sorgul li dibistaneke navîn kar dike ku para bêhtir keçên ji gundan tîkiliya li pansiyonên qîşleyî dimînin û diçin vê dibistanê. Li gorî mamoste Sorgul, keçên ji gund nû hatine xwe ji peyvîna bi kurdî vedidin, lê dema jiyana xwe ya li bajêr dewam dikin, li sinifên pêş dev ji vê helwesta xwe berdidin.

Helbet ne mimkun e, bi hevpeyvîn û çavdêriyên li vir parvekirî yên hejmara wan sînardar û nirxandinên ku li ser wan hatine kirin mirov bigihîje encamên xwedî îdîa yên derbarê helwestên zimên û zayenda civakî de. Me got, rola dayikan a di parastina zimên û guhastina wî ya bi nîşên nû li pêş tê girtin û mirov dikare vê yekê bixe ber lêpîrsînê. Lê belê mirov dikare xisûseke din li vê zêde bike. Çawan ku me di beşên eleqedarî ekonomî-polîtîka zimên û perwerdehiyê de jî diyar kiribû, nabe ku mirov xwe li wan newekheviyên daneyne ku xwe dispêrin zayenda çînî û civakî (di heman demê de li meylariyên cinsî, nasnameya cinsiyetê, mezheb

û yên wekî wan) ji bo nirxandina bandorên zextên li ser zimanê dayikê û/yan jî bipêşxistina rojev û daxwazên edalet û wekheviyên eleqedarî zimanê dayikê. Lewma newekhevî wek ku li vir jî careke din diyar bû, bi piranî bi hev re di nava têkiliyên tevlihev de ne. Hin encamên vê yên ku di nava hev û din de ne jî hene, yên weke bandora newekheviya zayenda civakî ya li ser helwesta zimên û ji nifşekê bi nifşa din ve guherandina zimên.

BEŞA SÊYEM:

MEYLÊN LÊVEGERÊ, ZEHEMETÎ Û SÎNORDARÎBÛN

“Sürekli bir şeyi dile getirme var: Biz çocuklarımızla niye Kürtçe konuşmuyoruz.”¹ (Bermal, nifşa sêyem)

Dema ku Bermal bi zarokatiya xwe qiyas kir, wisa aşkera kir ku li gundan malbat ji xwe pirs û pirsyarî dikin bê ka çima zarokên xwe hînî kurdî nekirine. Ev ne bi tenê rewşeke xwesarî wan e. Hem têkoşîna tevgera siyasî ya kurd a ji bo naskirina nasnameya kurd û di serî de perwerdehî, bikaranîna zimanê kurdî ya di warê gelemperiyê de sînordar be jî encamên ku ev têkoşîn derdixê holê û hem jî bi van bûyeran ve girêdayî qonax bi qonax betalbûna qedexeyên li ser kurdî, êdî hêdî hêdî “normal”bûna peyivîna bi kurdî, wisa diyar e ku bi awayekî gîştî pêjnkeriyekê derbarê kurdî de afirandiyê. Axaftinên derbarê daxilkirina kurdî ya jiyana rojane de, hewayaya siyasî ya li ser vê mijarê bi awayekî aşkera dida der:

“Son bir kaç yıldır kendi arkadaşlarımızın arasında bütün iletişimimiz, kendi aramızdaki, hani o resmi bürokrasi ortamı olmadığı süre içinde biz Kürtçe konuşuyoruz. Daha çok kendimizi ifade edebiliyoruz. (...)”

¹ “Tîm tiştêkî ku tê gotin heye: Em çima bi zarokên xwe re bi kurdî napeyivin.”

Ya ne deşti, aslında biraz kendimizi tanımakla ötekileştirildiğimizi anladığımızda, farkındalık yarattı bizde. Bizi de, hani böyle bir şeyi, hani biz nerdeyiz ne yapıyoruz, kimiz kendimizi sorgulamaya başladığımızda, aslında kendi dilimizi kendi benliğimizi artık özgürce konuşmamız gerektiğini düşündük. Düşünüyoruz da daha doğrusu. (...) Hatta kendi aramızda da konuşup oğlumla birlikte bir dil kursuna gitmeyi daha da çok geliştirmeyi...”² (Ferda, nifşa duyem, 45 salî, xwendina navîn, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî/kurdî)

Lê divê mirov li vir diyar bike ku ev hişmendî û mijara ku ev hişmendî di nav jiyane de çi qas encamên berbiçav derdixê holê, mijarên ji hev cihê ne. Beriya her tiştî, ji bo zimanekî ku ji jiyana rojane bi tevahî yan jî bi piranî derketiye, ji bo ku ji nû ve bibe zimanê di jiyane de tê bikaranîn, daxwaz girîng e, lê dibe ku têrê neke. Jixwe ji bo ku ev ziman bibe zimanê pevragehanê ya bi nifşên sêyem re, yê ku ji vî zimanî fehm dikin lê nikarin pê bipeyivin, bi awayekî ji dil were xwestin û ifadekirin jî ne hêsan e (Crystal, 2010: 128). Heta ev yek ne bi tenê ji bo hewldan û daxwazên di asta şexsî de wisa ye. Wek ku zimanzan Teresa McCarty di analîza xwe de ya li ser encamên xebatên sazîyê yê ji bo xurtkirina zimanê gelên xwecihî yê Amerîkayê amaje pê dike, piştî ku meyla guherandina zimên derket holê, hewldanên sazîyê yê eleqedarî vê mijarê jî gelekî zehmet e ku encamê derxin holê (McCarty, 2013: 187-205).

Mirov dikare mesafeya di navbera pratîka rojane û daxwazê de, di hevpeyvînan de jî ferq bike. Lewma hin nifşên duyem ên duzimanî tercîh kir ku hevpeyvîne bi kurdî yan jî bi kurdî/tirkî bikin, wan got, ew bi zarokên xwe re bi kurdî dipeyivin û bi rasthatinên cihê hewce dîtîna îşaret bi hişmendîya xwe ya taybet a li ser vê mijarê bikin. Di navbera van hevpeyvînan de yan jî piştî ku hevpeyvîn bi dawî bûn, min carinan şahidî kir li wê yekê ku ev nifşên duyem bi zarokên xwe bi tirkî dipeyivin. Bi ya min, ev cihêtiya di navbera tiştê tê gotin û yê tê kirin de nabe wekî gotina wan tiştan a ku li gorî wan bi dilê wê kesê ye ku bûye mêvana wan, ji wan derbarê zimanê wan ê dayikê de pirsan dike yan jî weke hevneqirtineke besît were nirxandin. Ev rewş bêhtir eleqedarî dûriya di navbera daxwazê û

2 “Van çend salên dawiyê tevahiya pevragehana me ya di nav hevalan de, yanê di nava xwe de, di wê mideta nebûna rewşa burokrasiya fermî de, em bi kurdî dipeyivin. Em dikarin xwe bêhtir ifade bikin. (...) Erê, ma çi guherî, ya rast dema ku me hinekî xwe nas kir me fehm kir ku em kirine yê din, vê yekê jî pêhisyanek li cem me peyde kir. Vê kir ku em tiştêkî ji xwe pirs bikin, em êdî xwe pirsyarî bikin, em li ku ne, çi dikin, em kî ne, hingê em lê fikirin ku divê em zimanê xwe, xwebûna xwe bi awayekî azad bipeyivin. Ya rastî em difikirin. (...) Heta em di nava xwe de jî peyvîn da ku tevî kurê xwe biçin kurseke zimên û bêhtir bi pêş bixin...”

pratîka rojane de xuya bû. Xemxuriya eleqedarî kurdî dikir ew bifikirin ku divê ew kurdiya jê dîr ketine ji nû ve li jiyana xwe zêde bikin. Lê belê ji bo ku ev ne bi tenê bibe “goşeyekî şerqê ya malê” û bibe xwedî fonksiyoneke ji vê û wêde, ji daxwaz û niyetan û wêde, gelek pirsgerêk û asteng hebûn ku diviyane bîn çareserkin; û wiha diyar bû ku ne hêsan bû ev hemû bi carekê li paş werin hiştin.

Herçî astengî ne, beriya her tiştî divê mirov balê bikişîne ser pêkanînên qedexeyê ku fonksiyona kurdî sînardar dikin û pê re jî bipêşketina wî û nîrxê wî yê civakî sînardar dikin. Ev astengiyên herî aşkera ne. Li hemberî vê, dema ku mirov ji bo tunekirina van astengiyên ku behsa wan hatiye kirin di warê siyasî de têdikoşe, divê mirov ji bîr neke ku di asta civakî de astengiyên din jî hene. Weke mînak, nifşên duyem êdî bi vî zimanî bi awayekî rewan napeyivin. Yê ku piştî dibistanê di jiyana xwe ya rojane de bi tirkî dipeyivin, roja îro bi hişmendîya zêdebûyî hewl didin bi kurdî bipeyivin, lê belê tevî vê jî piştî bi demekê li tirkî vedigerin. Lewma hem herikîna wan a fikrê bi tirkî ye hem jî kurdiya wan a ku têra diyalogên kurt û besît dike, têra diyalogên dirêjtir nake, ji ber van sedeman zehmetiyê dikişînin da ku bikaribin peyvîna bi kurdî devam bikin. Di rewşeke wiha de diyalog bi tenê bi hesteke wezîfeyê ya bîyardar didomin:

“İki dilliyiz. Yani hem Türkçe hem Kürtçe. Şimdi Kürtçeyi daha yoğun bir hale getirmeye çalışıyoruz. Açıkçası zorlanıyoruz, tıkanıyoruz. Diyelim ki o gün oturduk sohbet ettik. Bir saate baktık. Dedim, ‘Sıdar biz iki saattir Kürtçe konuştuk. Farkında mısınız? Hiç araya Türkçe koymadık.’ ‘Abla ilerliyoruz.’ dedi. Ama Türkçe de hâlâ devam ediyor.”³ (Bermal, nifşa sêyem, 25 salî, perwerdehiya zanîngehê, Toplu konutlar, hevpeyvîn bi tirkî)

Rewşa zehmetiya axaftina bi kurdî, ji bilî hevokên kurt û besît, yek ji faktorên sereke ye ku zehmet dike ku hewldanên dê û bavên jî bo fêrkirina kurdî ya zarokên wan bi ser bikevin.

“Komşum diyor ki, ‘Çocuğum iki yaşına iki buçuk yaşına, yani konuşmayı öğrenene kadar ben onunla Kurmancî konuşuyorum, sıkıntı yok, ama ben de sonradan öğrenen biriyim, bu yüzden çocuk belli bir yaşa gelip hani benimle sohbet etme aşamasına geldiği zaman,’ diyor, ‘ben de zorlanıyorum. Tüm kelimeleri unutuyorum, orda ne söyleyeceğimi

3 “Em duzimanî ne. Ango hem tirkî hem kurdî. Niha em hewl didin kurdî zêdetir bikin. A rast ev yek zorê li me dike, em asê dibin. Mesela, em wê rojê rûniştin û dipeyivin. Me li saetê nêrî. Min got, Sıdar, ev bûn du saet em bi kurdî dipeyivin. Ma haya te jê heye? Me hîç tirkî nexist navberê. Wê got, xwişkê em bi pêş dikevin. Lê tirkî jî hîn devam dike.”

unutuyorum. Hani konuşmayı bölüp çocuğa, bekle ben bir sözlükten bakayım, diyemiyorum.’ Hakikaten fark ettim de yani bu bizim için de bir sıkıntı ama şu da var mesela, ben Zazakîmi çok ilerlettim çocuğumla konuştuğum zaman, yani daha akıcı konuşmaya başladım.”⁴ (Nalan, nifşa duyem, 30 salî, xwendina navîn, Umut Işıği, hevpeyvîn bi tirkî)

Hewldana peyvîna bi kurdî ya bi nifşên sêyem re bi vî awayî, ji bo nifşên duyem bandora erênî dike ya ku Nalanê behsa wê kir; ev jî kurdiya wan rewantir dike, lê belê ka nifşên sêyem wê di çi radeyê de li vî zimanî wek zimanê dayikê bibin xwedî, ev yek girêdayî hin faktorên din e. Hewldana dê û bavan û bersiva ku ew ê zarok bidin, yek ji van faktorên e.

Li cem zarokan, em wê meyla redkirina peyvîna bi kurdî dibînin. Nifşên duyem ên ku zarokên wan red dikin bi kurdî bipeyivin, meyldar in ku berxwedana zarokên xwe bi tesîra derdorê ve girê bidin. Dê û bavên ku ez bi wan re peyivîm, gotin, ji ber ku zarokên wan bi tirkî nizanin di wexta danûstendinên bi hevalan re zehmetiyê dikîşin, di xwe de dimînin an jî êrîşkar dibin. Wan her wiha got, zarokê ku kurdî pê re tê peyivandin, dema ku ji malê derdikeve derve, yan jî diçe zarokxaneyê pê dihise ku zimanê piraniyê tirkî ye û red dike bi kurdî bipeyive. Van helwestên zarokan zarar daye biryardariya dê û bavan a derbarê axaftina bi kurdî ya bi zarokan re.

“Babaanneyle dede mesela Türkçe konuşmaya çalışıyor. Konuşmıyor[lar] ama mesela inatla Türkçe iletişim kuruyorlar. Hani benim dememe rağmen, ‘Anne-baba Kürtçe konuşun onlarla.’ Ama daha önceki torunlarla hep Türkçe kurdukları için, ailede hiç Kürtçe bilen çocuk yok. İşte ilk benimkiler başlamış. Ama benim büyük kızım da üç yaşına geldiğinde tepki ile yaklaşmaya başladı. ‘Benimle Kürtçe konuşmayın.’ diye bağırdı. [Çünkü] bu iletişimini azaltıyor çocukların. Gerginleştiriyor çocukları. Birçok arkadaşımın çocuklarında da görüyorum. Mesela genelde çocuklar Kürtçe bilmiyor ve oyun oynamıyorlar Kürtçe. Sadece Kürtçe bilen çocuklar Türkçe bilenlerle bir araya geldiğinde çok büyük bir sıkıntı yaşıyorlar ve agresifleşiyorlar, içe kapanıyorlar. Öz güven problemine neden oluyor bu da. O yüzden çocuklarda, televizyonun etkisi çok büyük, parkların etkisi çok büyük.

4 “Cîrana min dibêje, ‘Heta ku zaroka min dibe du salî, du sal û nivî ez pê re bi kurmançî dipeyivim, mesele nîn e lê belê ez jî paşê fêr bûme, ji ber vê jî dema zarok gihîşt temenekî diyar û hat wê qonaxa ku bi min re sohbetê bike,’ [cîrana min] dibêje ‘hingê ev yek zorê dide min jî. Ez peyvan hemûyan ji bîr dikim, ez ji bîr dikim ku ez ê li wir çi bibêjim. Ez nikarim axaftinê qut bikim û ji zarok re bibêjim ka sebir bike ez li ferhengê binêrim.’ Bi rastî ez pê hisiyam, ev ji bo me jî pirsgirêkek e, lê niha, mesela, min zazakiya xwe dema bi zaroka xwe re peyivîm gelekî bi pêş xist, angû êdî ez rewantir peyivîm.”

İletişim dili hep Türkçe. Çalışan anne-babaların tuttuğu ablalar, evde bakıcı olarak onların Türkçe konuşmayı tercih edişi, bunların hepsi çocukta böyle bir şeye neden oluyor, yabancılaşmaya götürüyor çocuğu. Gidebileceği Kürtçe bir kreşi yok mesela. Anne oraya teslim edecek, yok. Onun gibi orda o dili konuşacak çocuklar yok.”⁵ (Zelal, nifşa duyem, 35 salî, perwerdehiya zanîngehê, Diclekent, hevpeyvîn bi tirkî)

“Benim kızım dört yaşına kadar evdeydi. Nenesiyle Zazakî konuşurdu. Bizimle Zazakî konuşurdu. Ben hiç sıkıntısını yaşamazdım. Normal kendi dilimmiş gibi konuşurdu. Dört yaşından sonra kreşe başladı. İlk birkaç gün ciddi sıkıntısını yaşamadık. Sonra geldi eve, baktık ki yavaş yavaş Zazaca bizimle konuşmuyor. Kürtçe bir şey soruyorum bana Türkçe cevap vermeye başlıyor. En son sordum böyle, ‘Kızım sen niye böyle oldun? Sen ne biçim konuşuyorsun?’ ‘Ben sizin dilinizi konuşmuyorum artık.’ dedi. ‘Ben orda konuşuyorum, benimle dalga geçiyorlar ve diyorlar ki sen ne biçim konuşuyorsun. Ben onlar gibi konuşacam artık.’ Dört yaşındayken bunu söyledi. Ondan sonra konuşmadı.”⁶ (Axîn, nifşa duyem, 30 salî, xwendina navîn, beşa têkiliya bi gel re ya şaredariyê, hevpeyvîn bi tirkî)

Nalanê jî wekî Axînê ciwaniya xwe wan salên ku tevgera kurd li bajêr xurt bû, bihurandiyê û tesîra hişmendiyên ku zêde dibin ên derbarê zimanê dayikê de li wê jî bûye. Weke ku li jor behsa wê hat kirin, Nalan jî ji wan kesan e ku hewl

5 “Dapîr û bapîr mesela hewl didin bi tirkî bipeyivin. Nikarin bipeyivin, lê belê bi ısrar bi tirkî pêwendiyê datînin. Çendî ku ez ji wan re dibêjim ‘Dayê, bavo bi wan re bi kurdî bipeyivin’ jî. Lê belê ji ber ku bi neviyên beriya wan re timî bi tirkî [pewendî] danîne, di nav malbatê de kesekî ku bi kurdî dizane nîn e. Va ye, pêşî yê min dest pê kirin. Lê belê keça min a mezin jî piştî ku bû sê salî êdî nerazîbûn nîşan da. Bi qîrîn got, ‘Bi min re bi kurdî nepeyivin.’ [Lewma] ev yek pevrâgîhana zarokan kêmbû dike. Zarokan tengezar dike. Ez vê yekê li cem zarokên gelek hevalên xwe jî dibînim. Mesela zarok bi piranî bi kurdî nizanin û nikarin bi kurdî bilîzin. Zarokên ku bi tîne bi kurdî dizanin gava tîne cem ên bi tirkî dizanin pir zehmetiyê dikîşin, êrîşkar dibin û di xwe de dimînin. Ev jî rê ve dike li ber pirsgirêka baweriya bi xwe. Ji ber vê yekê tesîra televizyonê, ya parkan li ser zarokan pir zêde ye. Zimanê pevrâgîhanê timî tirkî ye. Dê û bavên ku dixebitin, ji bo ku li zarokên wan binêrin keçan digirin kar, zimanê ku ew wekî zaroknêr tercîh dikin jî tirkî ye, ev hemû bi hev re bi zarok re dibin sedema tiştêkî bi vî rengî. Zarokê ber bi silbûnê ve dibe. Weke mînak zarokxaneyêke bi kurdî ya ku bikaribe biçê nîn e. Dayik wê zarokê bispêre wir mesela, nîn e. Zarokên weke wê ku bi wî zimanî bipeyivin nîn in.”

6 “Keça min heta bi çar saliya xwe li malê bû. Bi dapîra xwe re bi zazakî dipeyivî. Bi me re bi zazakî dipeyivî. Hiç min zehmetiya wê nekişand. Normal, weke ku zimanê wê be, dipeyivî. Piştî çar saliya xwe dest bi zarokxaneyê kir. Rojên pêşî pirsgirêkeke cidî çênebû. Piştî hat malê, me berê xwe dayê bi zazakî bi me re napeyive. Ez tiştêkî bi kurdî jê dipirsim, ew bi tirkî li min vedigerîne. Herî dawî min pirsî, ‘Keça min, tu çima wisa bûyî? Tu çawan dipeyivî?’ Wê got, ‘Ez bi zimanê we napeyivim êdî. Ez li wir dipeyivim, henekê xwe bi min dikin û dibêjin, tu çawan dipeyivî. Ez ê êdî weke wan bipeyivim.’ Çar salî ev got. Piştî hew peyivî.”

daye bi lawê xwe re bi kurdî bipeyive. Lê belê zimanê wî yê serdest tirkî bû û vê yekê zor lê dikir. Wê dîtibû ku lawê wê di pevragihana bi hevsalên xwe re zehmetiyê dikişîne; ji ber vê jî ji bo ku zarok fêrî tirkî bibe, ew êdî bi tirkî pê re peyiviye û mêre wê jî her bi kurdî pê re peyiviye. Weke di mînakên din de, li vir jî encam bûye ew ku zarok peyivîna bi kurdî red bike:

“Benim oğlum Türkçe anlamadığı için onlara ayak uyduramıyor ve hırçınlaşıyordu. Sonra dedik, bu böyle olmaz. Kalktık birimiz dedik Türkçe, ‘Ben Türkçe konuşayım,’ eşime dedim, ‘sen ısrarla Zazakî devam et.’ Ben Türkçe konuşmaya başlar başlamaz Zazakîyi bıraktı. Şimdi çok iyi anlıyor ama telaffuzda sıkıntı yaşıyor. Ama Türkçe kendini çok iyi ifade ediyor. (...) Öğretmen arkadaşlarım diyor ki, ‘Biz bir dönemde çocuklara okumayı yazmayı öğretiyoruz.’ Yani bu kadar kolay bir dil ama Kurmancî o kadar zor. Ben en azından şunu düşünüyorum, bir kulak dolgunluğu olsun ilerde çocuk merak eder, çalışır, eder, kendi kendine dil öğrenir, ama bu kulak dolgunluğu olmayınca olmuyor.”⁷ (Nalan, nîfşa duyem, 30 salî, xwendina navîn, Umut Işığı, hevpeyvîn bi tirkî)

Wekî di beşa destpêkê de jî behsa wê hat kirin, a rast ji zarokan tê ku di heman demê de fêrî gelek zimanan bibin. Ji ber wê jî aşkera ye ku pîrsgirêka herî girîng ne ew pîrs e ka mirov hêsantir hînî kîjan zimanî dibe. Zarokên ku di nava malê de fêrî zimanê xwe yê dayikê dibin, piştî 3, 4 saliya xwe fêrî zimanekî din dibin û dibin duzimanî; mimkun bû ku ev zarok bi awayekî bêqisûr fêrî her du zimanan jî bibin. Lê belê axaftinên li jor ku hemû jî yên dê û bavên xwende û perwerdehîbûyî ne, dibêjin ku zarokên tirkî fêrî dibin kurdî red dikin. Wisa dixuye ku mirov dikare li vir vê tesbîtê bike ku ev rewş eleqedarî têgihîştinên zimên û fonksiyonên zimên e ku di beşên bihurî de me behsa wan kiribû. Faktoreke din a ku mirov dikare pê dakeve ew e, ka zimanê ku dê û bav hewl didin li malê neqlî zarokê bikin çi qas tê bikaranîn, dê û bav çi qas hosteyê wî zimanî ne. Ne hostebûna bi wî zimanê dayikê yê ku dê û bav hewl didin bi zarokên xwe re li malê pê bipeyivin, nahêle ku hewldanên wan daimî û hevgerî bin. Lê belê wekî ku Değirmecioğlu jî (2010a: 115) nîşan dide, di wê pêwendiyê de ya ku zarok bi

7 “Kurê min ji ber ku ji tirkî fehm nake, nagihîje wan û har dibe. Piştî me got, ev wisa nabe. Em rabûn, me got, bila yek ji me bi tirkî bipeyive, ‘Ez bi tirkî bipeyivim,’ min ji mêre xwe re got, ‘tu bi ısrar bi zazakî devam bike.’ Min çawan dest bi tirkî kir, wî dev ji zazakî berda. Niha pîrs baş têdigihe lê di bilêvkirinê de pîrsgirêkên wî hene. Lê belê bi tirkî xwe baş ifade dike. (...) Hevalên min ên mamoste dibêjin, ‘Em di dewrekê de xwendin û nivîsandinê fêrî zarokan dikin.’ Ango, ev zimanekî ev qas hêsan e, lê belê kurmancî jî ew qas zehmet e. Ez dibêjin, qet nebe bila bielime bihîstinê, dibe ku sibe dusibe zarok meraq bike, bixebite û bi xwe fêrî ziman bibe, lê heger bihîstina wî zimanî jê re nebûbe adet, ev nabe.”

zimên re datînin birêkûpêkî, daîmîbûn û hevgerîtin xwedî cihekî girîng in.

Malbatên ku zarok li wan peyivîna bi kurdî red dikin, ne malbatên li Ben û Senê ne. Bi gotineke din, ne ew malbat in ku di jiyana xwe ya rojane de bi kurdî dipeyivin. Dê û bavên ku jiyana wan a rojane êdî bûye tirkî, çawan ku ji axaftina Zelalê jî diyar dibe, zorê didin xwe û heta dê û bavên xwe jî, hewl didin ku bi zarokên xwe re bi kurdî dipeyivin. Dê û bavên ku kurdî zimanê wan ê dayikê ye, lê ji ber perwerdehî, jiyana wan a pîşeyî û pêvajoyên wekî van kurdiya wan êdî kêr bûye, di jiyana xwe ya rojane de bi tirkî dipeyivin û bi pîranî bi tirkî difikirin, zorê didin xwe û bi zarokên xwe re bi kurdî dipeyivin. Dema ku vê dikin, bi ihtîmaleke zêde ku bi hev re, bi zarokên xwe yên mezin re ku beriya ev pêjnkerî bi wan re peyda bibe hatin dinyayê û bi mêvanên tîn malê re bi tirkî bipeyivin. Jixwe çavdêriyên me jî îşaret bi vê yekê dikirin. Di rewşeke bi vî rengî de zarokên bi tirkî nizanin, ên ku ji wan tê xwestin bi tenê bi kurdî bipeyivin, a rast dibe ku ne lazim be ji malê jî derkevin û biçin zarokxaneyê da ku bi awayekî vederkirî hest bi xwe nekin.

Ji ber ku kurdiya dê û bavên tîra xwe ne rewan û dewlemend e, dibe ku rê li ber rijî û serkiya pevragihana wan a bi zarokan re veke. Di rewşên wiha de sedema nepeyivîna baş a zarokan ne ji ber man û gêjbûna di navbera du zimanan de ye; ew ihtîmal bêhtir e ku sedem bi kurdiyeke kêr peyivîna dê û bavên a bi zarokan re be. Di rewşeke bi vî awayî de zarok pê dihise ku zimanê televîzyonê, derdorê û pîranîyê tirkî ye, hingê jî mirov dikare fehm bike ka çima zarok vî zimanî hem bikêrtir hem jî binirxtir dibîne.

Di hevpeyvînan de em her wiha rastî wan mînakên jî hatin ku nîşan didin dema zarok di nava malê de fêrî zimanê xwe yê dayikê dibin, di heman demê de bi awayekî serketî gelek zimanan fêrî dibin û yek ji van zimanan di warên cihê yên jiyana xwe de bi kar tînin. Ji van mînakên a herî balkêş a rast mînakeke e ku berî lêkolînê min şahidî lê kiribû. Züleyha ya ku berî niha ez carinan li mala wê ya li Swîsreyê bûm mêvan, di dema lêkolînê de hat Diyarbekirê. Hingê min hevpeyvîn bi wê re jî kir û jê xwest behsa wan tecrûbeyên pîrzimanîbûnê bike ku min li malbata wê şahidî li wan kiribû. Ev axaftina Züleyhayê dibe dirêj were hesibandin ku hem mînakeke guhertî ye hem jî îşaret bi şert û mercên pêkahtina pîrzimanîbûnê dike. Ji ber van her du sedeman bêtir ku bikevim navberê min axaftina wê bi temamî li jêrê nivîsî.

Mînaeke pirzimanîbûnê

"Biz bütün kardeşler Kürtçe dilliyile büyüdük. Yani diyebilirim ki son bir-iki çocuk dışında okula başlamadan önce hiç birimiz Türkçe bilmiyorduk. Yani işte anneler, halalar, teyzeler, dedeler hepimiz yaygın olarak Kürtçe konuşulduğu için ben Türkçeyi ilkokulda öğrendim. Sonra tabi, kardeşlerimin arasında bizimle evlenen aileye giren gelinler oldu damatlar oldu. (...) Aileye girdikten sonra bizimle beraber Kürtçe öğrendiler. Türkçeyi de konuşuyorlardı tabi, memurlardı. Ama bizimle beraber Kürtçeyi de öğrendiler. (...) Gelinlerden birisi sadece çocuklarıyla işte Türkçe konuştu. Baba Kürtçe konuştu ve bizler Kürtçe konuştuk. O yüzden çocuklar her iki dili de öğrendiler. Tabi sokağa ya da işte okul öncesi programa dahil olan çocuklar [için] Almanca da girdi işin içine. Çocuklar gençler kendi aralarında Almanca konuşuyor. Bizlerle, aileyle aile büyükleriyle Kürtçe konuşuyor. Anneleri hangi dille konuşuyorsa anneleriyle o dili konuşuyor. Yani üç dili de çocuklar rahatlıkla konuşuyorlar. (...)

Çok farklı bir psikolojisi var çocukların. Her zaman oyun oynarlar. İsteklerini kabul ettirme açısından. Şimdi hangi dil onlara kolay geliyorsa, hangi dili daha yaygın işitiyorsa o dile yönelme oluyor. Bizim kendi çocuklarımızda kendi tecrübelerimizde de gördük onu. Yani işte Türkçenin biraz daha yaygın konuşulduğu bir dönemde bir bakıyorsun Türkçeye yöneliyor. (...) Herkes Türkçe konuştuğundan [çocuklar] Kürtçeyi reddediyorlar nerdeyse. Sonra ailenin diğer taraf fertleri Kürtçeyi tekrar kararlılıkla o dilde kaldığı zaman çocuklar tekrar pes ediyor ve o dili tekrar kabulleniyor. Yani o dillerde geçiş dönemidir. Almancada da biz yaşadık bunu. Yani çocuklarımız işte Almancayı öğrendiği zaman biz Kürtçe birşey sorduğumuzda bize Almanca cevap vermeye başladılar. O dili anlamadığımızı söyledik. Üstelik hepimizin meslek anlamında Almancayı kullanmamıza rağmen ve bunu bilmelerine rağmen ısrar etmediler tekrar bizimle kendi dilimizde Kürtçeyle konuştular yani. Eğer aile ortamında o dili bulamazsa yani konuşulmazsa çocuk okul dilini eve taşıyor. Çünkü ona göre okuma diliyse bütün hakim olan dildir. Yaygın dildir, işlevsel dildir diye, ama diğer dilin de işlevsel olduğunu gördüğü zaman o dili kullanıyor. İşlevsel nedir? İşte aile fertleri arasındaki eğer kominikasyon diliyse onu kullanmaya başlıyor. Değilse onu gördüğünde sadece kurslarla, sırf öğrenmek için ya da bir modadır diye o dili hiç bir çocuk öğrenmez. Yani dil böyle birşeydir. (...)

Sanırsam bizdekilerin de o avantajı oldu. Aile büyüklerinin bir arada oluşumuz kalabalık bir aileyiz. İşte daha dede nene yaşıyor. Hala amcalar hep kendi aramızda kardeşlerle kendi aramızda anadilimizle konuştuğumuz için bir nevi çocuklar için işlevsel dil şeyine giriyor. Yani birden fazla insan bu dili konuşuyor onların etrafındaki, o zaman demek ki bu dil de bizim dilimizdir diye kabullendiler. (...)

Evin dışındaki dil Almanca. Sade evin dışı değil, yani okulda Alman olanlarla Almanca, Kürt olanlar Kürtçe, işte hiç Kürtçe bilmiyenle de Türkçe. Yani sadece aile ortamı ile değil, gelen arkadaşlarımız oluyor. Kürtçe bilen,

bilmeyen. Onlarla da o ayrımı koyuyor. Yani çok rahatlıkla, şimdiki en küçük çocuk üç yaşında, kimin Kürtçe, kimin Türkçe konuştuğunu ya da Almanca, ona göre ayırıyor. (...) Bir de artı olarak görüyor çocuklar okulda bunu. Hani 'Kaç dil biliyorsunuz?' sorusuna kendi hanesine artı olarak koyuyor. Diyor ki, 'Ben Kürtçe biliyorum', diyor 'Ben Türkçe biliyorum.' Bir de övünerek söylüyor. İki dil daha bildiğini söylüyor bu onlara belki de ailenin onlara verdiği öz güvendir bilemiyorum ama, yani utandıkları bir dil değil. (...)

Yurtdışına gittiğim zaman çocuğum tam ana okula başlayacak dönemdi ve tek kelime Almanca bilmiyordu. Hiç dil bilmeden okula başladı. Yani işte 'Onunla Almanca konuş ki dili çabuk gelişsin' diyenler oldu. Ben kendi dilimle konuştum, çünkü kendi dilimde kendimi ifade edebiliyorum. Kendi dilimde çocuğumu yetiştirebiliyorum. Sonra bir şey vardı, okul psikoloğuyla bir görüşme durumum vardı. Çocuğumla görüşmüştü, beni de çağırdı. Beni tebrik etti. Yani evde kendi dilimle çocuğumla konuştuğum için. Bütün yabancıların özellikle orda, Avrupada'ki yabancıların en büyük hatalarının bu olduğunu. Kendini iyi ifade edemediğin bir dille biriyle konuştuğun zaman o dili veremezsin. O çocuk da kendini hiçbir zaman o ülkeye ait hissetmiyor. Ne senin kültüründe kalmış oluyor, çünkü kopuk bir dil konuşuyorsun, ne de bulunduğu ülkeye ait olmuş oluyor. Böyle bozuk bir dil aynı zamanda bozuk bir kültüre benziyor. Okul psikoloğu şeymiş, yani bütün ailelere öyle öneriyormuş (...)

Bizimle aynı dönem kreşe giden, büyüyen çocuklarla anne baba arasındaki diyalogun çok kopuk olduğunu gördüm sonra. Diyim işte çocukken çok rahat 'Otur kalk yap, ye' diyebilirsin, ama belli bir yaş büyüdükçe kelime hazinesi daha çok genişliyor. Çocuklarınla dünyayı belki tartışacaksın, işte dünya görüşünü tartışacaksın. Bir konuyu derin tartışacaksın. O zaman işte o dil büyük bir sorun ve çoğu gençlerin anne-babalarıyla hiç bir şekilde kominikasyon kurmadıklarını gördüm. Geliyor mesela direk böyle hızlı hızlı mutfağa giriyor 14, 15 yaşındaki çocuk, sadece 'Ekmek ver' diyor ya da 'Şu yemeği'. Anne soruyo 'Nereye gidiceksin' anlatamıyo. Anne-babasına nereye gideceğini, niçin gideceğini anlatamıyor. Yani detaylı anlatamıyor. 'Tamam şuraya gidiyorum' diyor ama 'Niçin gidiyorsun, nedir' ya da bir olay olmuş, o olayı anlatamıyor çocuk o dilde. Anne-baba Almancayı bilmiyor, hakim değil. Çocuk da Kürtçe ya da işte Türkçeye hakim değil. Korkunç bir kopukluk başlıyor. (Züleyha, nifşa duyem, 45 salî, perwerdehiya zanîngehê, Swisre, hevpeyvîn bi tirkî /kurdî)

- "Em xwişk û bira hemû bi zimanê kurdî mezin bûn. Ez dikarim bibêjim ku ji bilî her du zarokên dawiyê, dema me dest bi dibistanê kir kesî ji me bi tirkî nizanibû. Ango dê, metik, xaltik, bapîr hemû bi kurdî dipeyivîn, ez li dibistana seretayî hînî tirkî bûm. Piştê ji nava xwişk û birayên min ên zewicîn çêbûn û bûk û zava li mala me zêde bûn. Piştî ku bûn ji malê, bi me re fêrî kurdî bûn. Helbet bi tirkî jî dipeyivîn, memûr bûn. Yek ji bûkan bi zarokên xwe re bi tenê bi tirkî peyivî. Bav bi kurdî peyivî û em jî bi kurdî peyivîn. Lê belê bi me re fêrî

kurdî bûn. Ji ber wê jî zarok fêrî her du zimanan bûn. [Ji bo] zarokên ku derketin derve, ketin nav kolanan an jî çûn bernameyên beriya dibistanê, elmanî jî li meseleyê zêde bû. Zarok û ciwan di nauberaxwe de bi elmanî dipeyivîn. Bi me re, bi mezinên malê re bi kurdî dipeyivîn. Dayika wan bi kîjan zimanî bipeyive, pê re bi wî zimanî dipeyivîn. (...)

Psîkolojiyê gelekî cihê ya zarokan heye. Tim dilîzin. Ji aliyê dana qebûlkirina daxwazên xwe ve. Niha, kîjan ziman ji bo wan hêsan be, kîjan zimanî bêhtir bibihîze meyla zarokê ber bi wî zimanî ve ye. Bi zarokên me bi xwe re, di tecrûbeyên xwe de jî me ev dît. Ango, mesela di demekê de ku tirkî hinekî bêhtir tê axaftin mirov dinêre zarok berê xwe dide tirkî. (...) dema her kes bi tirkî dipeyive [zarok] hema bibêje kurdî red dikin. Dûre êndamên malbatê yê aliyê din bi biryardarî jî nû ve bi kurdî dipeyivîn, hingê zarok jî nû ve çîz dikin û wî zimanî jî nû ve qebûl dikin. Ango ew jî bo zimanan dema boranê ye. Me ev di elmanî de jî dît. Ango, gava zarokên me fêrî elmanî bûn, dema me bi kurdî tiştek ji wan pirsî wan dest pê kir û bi elmanî li me veşerand. Me ji wan re got em ji wî zimanî fehm nakin. Bi ser de jî, tevî ku em hemû di warê pişeyî de elmanî bi kar tînin û ew jî bi vê dizanin, li ser ya xwe neman û jî nû ve bi me re bi zimanê me, bi kurdî peyivîn. Eger li malê wî zimanî nebîne, anga bi wî zimanî neyê peyivandin hingê zarok zimanê dibistanê tîne malê. Lewma li gorî wê eger zimanê xwendinê be, zimanê bi tevahî serdest ew e. Zimanê berbelav e, zimanê bikêr e, lê dema dibîne ku zimanê din jî bikêr e, hingê wî zimanî bi kar tîne.

Bikêr çî ye, eger di nava ferdên wê malbatê de zimanê pevragihanê be, hingê dest bi bikaranîna wî dike. Eger ne wisan be, eger wî bi tenê li kursan bibîne, bi tenê jî bo ku fêr bibe, yan jî jî ber ku modeyek e, tu zarok fêrî wî zimanî nabe. Ango ziman tiştekî wisan e. (...)

Bi zena min, ev avantaja yê me çêbû. Mezinên malê li cem hev in, em malbateke qelebalix in. Ango bapîr û dapîr hîn sax in. Metik, ap, xwişk û bira em di nava xwe de bi zimanê xwe yê dayikê dipeyivîn, ji ber vê yekê bi awayekî dibe wekî zimanekî bikêr. Ango gelek mirovên li derdora wan bi vî zimanî dipeyivîn, naxwe hingê gotin, ev ziman jî zimanê me ye û qebûl kirin. (...)

Zimanê li derveyî malê, elmanî ye; ne bi tenê li derveyî malê, li dibistanê bi elmanan re bi elmanî, bi kurdan re bi kurdî, bi yê ku bi kurdî hîç nizanin re bi tirkî. Ango ne bi tenê di nava malê de, hevalên me tînin. Yê ku bi kurdî dizanin û yê ku nizanin. Ew wan jî jî hev cihê dike. Ango pir bi hêsanî, ku zarokê herî biçûk niha sê salî ye, ew li gorî axaftina kesana bi kurdî, bi tirkî yan jî bi elmanî jî hev cihê dike. (...) Bi ser de jî zarok vê li dibistanê weke tiştekî xwe yê zêde dibînin. Ew pirsî tu bi çend zimanan dizanî, ji bo bersiva wê ew li aliyê xwe [zimanekî] zêde dike. Dibêje ez bi kurdî dizanim, ez bi tirkî dizanim. Dema vê dike pesnê xwe jî dide. Dibêje ew bi du zimanên din jî dizane, dibe ku ew baweriya bi xwe, ew bawerî BE malbatê daye wan, ez nizanîm, lê belê ne zimanek e ku jê şerm dikin. (...)

Dema ez çûm derveyî welêt zaroka min di çaxî çûna pêşdibistanê de bû û bi elmanî peyvek bi tenê jî nedizanî. Bêyî ku bi ziman zanibe dest bi dibistanê kir. Ji min re gotin, pê re bi elmanî bipeyive da ku zimanê wî zû bi pêş bikeve.

Ez bi zimanê xwe peyivîm, lewma bi zimanê xwe dikarim xwe îfade bikim. Ez dikarim bi zimanê xwe zaroka xwe mezin bikim. Wekî din tiştek hebû, ez bi psîkologê dibistanê re peyivîm. Bi zaroka min re peyivîbû û bangî min kir. Ez pîroz kirim. Ji ber ku li malê bi zimanê xwe bi zaroka xwe re dipeyivîm. [Wî got.] Ev şaşiya hemû biyaniyan e, nexasim li wir, şaşîtiya herî mezin a biyaniyên li Ewropayê ev e. Bi zimanekî ku tu nikarî baş bipeyivî û ya dilê xwe bibêjî, dema tu bi kesekî re peyiviyî tu nikarî wî zimanî bidîyê. Ew zarok jî xwe tu carî malê wî welatî nabîne. Ne di çanda te de dimîne ku tu bi zimanekî qut dipeyivî, ne jî dibe malê welatê lê dimîne. Zimanekî wisan xerabe di heman demê de dişibe çandeke xerabe. Psîkologê dibistanê, wisan, anga vê pêşniyazê li malbatan hemûyan dike (...)

Piştî min dît ku zarokên heman demê çûne zarokxaneyê, yê wisan mezin bûne, diyaloga wan bi dê û bavên re pir qut e. Ez bibêjim, dema zarok in tu pir rihet dikarî bibêjî, rûne, rabe, bike, lê belê piştî ku mezin dibe gotinên di tûrikên wan de jî zêde dibin. Dibe ku tu bi zarokên xwe re li ser dinyayê nîqaşê bikî, fikra wî ya li ser dinyayê nîqaşê bikî. Kûr dîr nîqaşê li ser mijarekê bikî. Hingê ew ziman pîrsgirêkeke mezin e û min dît ku pevragihana gelek ciwanan a bi dê û bavên wan re bi ti awayî nîn e. Mesela, tê, yekser bi lezê dikeve hundirê medbexê, zarok 14, 15 salî ye, bi tenê dibêje ka nan, yan jî filan xwarinê bide [min]. Dayik dipirse, tu yê biçî ku, nabêje. Ji dê û bavê xwe re nabêje ka wê biçê ku û ji bo çî biçê. Ango bi kitekit nikare bibêje. Erê, dibêje ez diçim filan deverê, lê belê tu çima diçî, çî ye, yan jî bûyerek qewimiye ew zarok nikare bi wî zimanî behsa wê bike. Dê û bav bi elmanî nizanin, ne hoste ne. Zarok jî di kurdî yan jî tirkî de ne hoste ye. Jihevqutbûneke ecêb dest pê dike.

LI ŞÛNA ENCAMÊ

Ev lêkolîn bi armanca vekolîna li cihê ku kurdî di nav jiyana rojane de û ji nifşekê ber bi nifşa din ve meylên guherandina zimên hat birêvebirin. Encamên vê lêkolînê careke din nîşan didin ku hiyerarşiya di navbera zimanan de hatiye afirandin û politikayên ku bi navgînên cihê yên li dijî kurdî di tevahiya dîroka Komara Tirkiyeyê de hatine pêkanîn, bi awayekî qismî bi ser ketine. Encamên hevpeyvînanê rû bi rû yên bi sê nifşên ji heman malbatê û yên çavdêriyan derxistine holê, hîpoteza destpêka lêkolînê ya digot ku ji nifşekê ber bi nifşa din ve ziman tê guhartin, bi awayekî piştrast dikan. Nifşên yekem ên hevpeyvîn bi wan re hatine kirin di jiyana xwe ya rojane de bi giranî bi kurdî dipeyivin, herçî nifşên duyem in ew duzimanî ne. Di jiyana rojane ya nifşên sêyem de zimanê ku bi giranî tê bikaranîn jî tirkî ye.

Faktorên weke bajarbûyîn û perwerdehiyê cihê kurdî yê di jiyana de sînordar dikan. Dê û bavên ji nifşa duyem ên xwendî yên ku di karên wisa de dixebitin hewceyî bi bikaranîna tirkî heye, di warê veguhastina zimên (û çandê) de di navbera nifşên beriya xwe û piştî xwe de bi rola xwe ya pîrbûnê tam ranebûne. Digel vê, nexasim jî ji salên 2000'î û pê ve derbarê vê mijarê de mirov dikare

bibêje ku xemxurî û hayjêçêbûnek pêkhatiyê. Lewma jî dê û bav hewl didin ku bi zarokên xwe re bêhtir bi zimanê xwe yê dayikê têkiliyan deynin.

Faktoreke din a ku guherandina zimên bi lez dike, diyardeya koçbûnê ye. Lê belê li ser vê mijarê divê mirov bi taybetî balê bikêşe ser mecbûriyeta perwerdehiya yekzimanî. Ji ber ku perwerdehiya bi zimanê serdest, gihîştina derfetên çêtir ên civakî û aborî waed dike, ew girîng e. Lê em dikarin bibêjin ku aliyê wê yê girîngtir ew e ku bandoreke wê ya psîkolojîk heye ku ji bilî zimanê serdest, zimanên din ên dayikê bînirx dike. Hiyerarşiya zimên bi navgîn û kanalên cihê jî tîr xurtkirin. Ev hiyerarşî bi rola xwe rabûye dema ku zarokên diçin dibistanê li hemberî zimanê xwe helwestên neyînî bi pêş xistin û zimanê xwe guherandin, ew hîn jî bi vê rola xwe radibe. Mirov dikare bibêje ku pêkanînen ku armanca wan dirûvdana têgihîştin û helwestan e, tesîrdartir in ji pêkanînen bikaranînen ku yekser asteng dikin, ên weke qedexekirina zimanê dayikê.

Di tecrûbeya dibistanê ya kesên navsere û mezintir de, para bêhtir hesta şermkirina ji zimanê xwe derdikeve pêş. Ev yek ji salên 1990'î û pê ve bi tesîra civakîbûna siyasî ya li dor zimên û nasnameyê kêr dibe. Lê belê salên 90'î, em dibînin ku di rewşa şidetê ya van salan de beranber zimên hem hestên sempatiyê hem jî yên tirsê bi hev re peyda dibin. Roja îro şerm an jî tirs ne serdest in, lê bandorên hiyerarşiya zimên a heyî li ser xwendekarên dibistana seretayî hîn diyar in.

Hem vederkirina ji perwerdehiyê hem jî demeke dirêj astnegkirina li qadên gelemperiyê, bi awayekî kurdî daxistiye asta “zimanê malê.” Encamên lêkolînê nîşan didin ku ji bo nîfşên nû êdî rewşa “zimanê malê” jî ji bo kurdî nederbasdar e. Lewma zarok berî biçin dibistanê jî bi rêya filmên kartûn li nava malê jî di heman demê de dûçarî du zimanan dibin. Li dibistanê bikarneanîn an jî hişyarkerên mîna televîzyonê, di guhê wan de dibêjin ku zimanê wan bêkêr e.

Li aliyê din, helbet yekane meyla me çav lê dêra, ne ev e. Li aliyekî nîfşên nû li malê jî dûçarî zimanê serdest bûbin, melûm e ku kurdî êdî ne bi tenê “zimanê malê” ye. Tevgera siyasî ya kurdî di çarçoveya ziman û çandê de rojeva siyasî û hesasiyetên civakî-siyasî afirandine; van nexasim jî di salên 2000'î de encamên darîçav derxistin holê. Li gelek waran an dawî li pêkanîna qedexeyê hatiye anîn, an jî qedexeyên heyî êdî bêkêr in. Kurdî di warên çapemenî û weşangeriyê, siyasî,

çandî û întelektuel de çî qas diçe bi awayekî belavtir tê bikaranîn. Helwesta ku bi rêya polîtîkayên asimilasyonê yên demdirêj hatine afirandin a ku dibêje zimanê dayikê li warê giştî û gelemperiyê bêkêr û heta bînirx e, li cem civakê ji mêj ve bi awayekî bêhtir bandora xwe ji dest daye. Kurdî yek ji zimanên jiyana çandî, hunerî, siyasî ye û carinan jî zimanê pêşî ye li bajêr e.

Di beşa li ser minaqeşeyên teorîk a saziyê de, ji bo guhastina zimên bi nîfşên nû û parastina wî, behsa girîngiya asta nîrxê ya ku civak pê dide, asta ku civak xwedî lê derdikeve, hatibû kirin. Di vê çarçoveyê de em dikarin bibêjin ku rewşa heyî ji bo kurdî derfeteke girîng e. Bûyerên nû yên weke waedkirina derfetên îstixdamê ya kurdî, hîn gelekî di asteke qismî de be jî bi gotinên Burdieu bandoreke baş li nîrxê zimên e li “bazara zimên” kiriye.

Li aliyê din li asteke bêhtir makro, ji bo “bazara zimên”, gihîştina derfetên madî yên mirov dikare bi perwerdehiyê bigihêje wan hîn jî para bêhtir bi fêrbûna peyivîna bi awayekî rewan a tirkî mimkun e. Ji ber vê jî, ji bo beşên civakî yên xizan ên bawer dikin ku zarokên wan bi tenê bi rêya perwerdehiyê ew ê di warê aboriyê de bikaribin bigihîjin derfetên baştir, fêrbûna baş a tirkî ya zarokên wan hem girîng e hem jî daxwaza wan e. Lê ev daxwaz ne ji ber helwesteke neyînî ya beranberî zimanê dayikê ye; rewşek e ku bi tevahî bi zora derfetên madî yên jiyandê derdikeve holê.

Yek ji guhêrbaren ku ji bo zimanê dayikê girîng e jî zayenda civakî ye. Encamên lêkolînê nîşan didin ku hîpoteza ibêje zimanê dayikê bi saya dayikan dikare li nîfşên nû were guhastin, di şert û mercên îro de dibe ku bikeve ber lêpîrsînê. Di fêrbûna zimên a zarokan de rola teknolojiyên çapemenî û ragihandinê bêhtir derdikeve pêş. Li aliyê din, avahiya hiyerarşik a jihevçihêkirina qada şexsî û qada gelemperiyê, qada gelemperiyê girîngtir dike; avahiya têkiliyên desthilatdariyê xwe dispêre zayendê. Ji ber van her du sedeman têgihîştina dibêje ku qada gelemperiyê û zimanê “bav”, hem bi mehneya sembolîk hem jî bi ya rastî girîntir in, xurttir dibe.

Li ser mijara zimanê dayikê û zayenda civakî, encameke din a ku divê behsa wê were kirin ew e ku newekheviya zayenda civakî nexasim jî li helwesta zimên a jinên ciwan ên ku di bin tehde û kontroleke hişk de ne, tesîr dike. Helwestên serdest ên dibêjin ku zimanê kurdî û çanda wî “paşvemayî”, “çor” û hwd. ne,

nexasim jî li gundewariyê dike ku jinên ciwan ên di bin pest û kontroleke hişk a bavkanî de ne, zimanê xwe yê dayikê û newekheviya zayendê ya pê re rû bi rû dimînin, bikin yek. Bi ziman, sêwirandin û giliyên xwe yên sergirtî, kampanyayên şandîna dibistanê ya keçan û temsîlên çapemeniyê yên ku bi rêya rêzefilman û hwd tîna pêşandan jî tesîrê li vê yekê dikin. Guhartina yekkirina behsa wê kirî û helwesta neyînî ya rê li ber vekirî, bi tenê dikare xera bibe, eger ji sêwirandin û temsîlan û wêde bi yê desthilatdar re rûbirûbûneke bi rastî pêk were.

Diyarbekir ne bi tenê mekanê vê lêkolînê ye, ew di heman demê de yek ji kirdeyên wê ye jî. Herçî ew e, bajar çawan berê pîrzimanî bû îro jî pîrzimanî ye. Wekî ku di hevpeyvînan de bi awayekî zelal derkete holê, bajarî jî du(pîr)zimanî ne. Şewazê duzimanîbûnê li gorî nîşan û guhêrbarên li jor navbirî, diguhere helbet. Lê ev cihê wê rastiyê naguhere ku rewşa heyî duzimanîbûn e.

Herçî çawaniya duzimanîbûna heyî ye, ew xweşbîniya ku paragrafa li jorê rê li ber vekiriyê, reş dike. Lewma zehmet e mirov bibêje, duzimanîbûna heyî tam duzimanîbûneke bi mehneya erênî ya wisa ye ku mirov bi zimanê fermî û bi zimanê xwe yê dayikê wekî hev dizanin û bi kar tînin. Ji bo civakê tabloya derdikeve holê ew e ku civak nîrx bi her du zimanan dide û her duyan jî bi kar tîne. Lê belê ji aliyê verastkirinên qanûnî, helwest û siyasatên fermî rewşa cuda ye. Lewma astengiyên li pêşiya bikaranîna zimanê dayikê ya di perwerdehiyê de weke xwe dimînin. Pêkanînen ji bo dersa bi kurdî ya hîlbiyarî, nabe ku mîna cihdana zimanê dayikê ya di perwerdehiyê de were nîrxandin. Wekî din hiyerarşiyên ku tê de zimanê fermî weke zimanê serdest tê kodkirin jî hîn tîna parastin û ji nû ve tîna hilberandin. Ji ber wê jî herçî politikayên dewletê ne, halê hazir rewş nêzîktirî rewşa duzimanîbûna kêmkar diyar e.

Di encamê de, halê hazir li aliyekî potansiyela duzimanîbûnekê heye ku hiyerarşiya di navbera zimanan de ji holê rake, ziman bi qasî hev binîrx bin, bi hev re werin parastin û di asta civakî de jî ji bo vê yekê hewldan û meyl hene. Li aliyê din politikayên ji bo yekzimanîkirinê hîn jî di heman demê de bandora xwe dikin. Nabe ku mirov xwe li nedîtina vê talûkeyê deyne ku ev rewşa duzimanîbûnê dikare veguhere yekzimanîbûna feydeya zimanê serdest. Lê belê ji bo ku duzimanîbûneke erênî bi pêş bikeve hem sedem hem jî hêncet bêhtir in. Ev tiştêkî wisa ye ku ne bi tenê ji bo zimanên qedexekirî lê belê ji bo tevahiya civakê ya ji bo jiyaneke hevpar a adilnetir û aştiyane, pêdivî pê heye. Helwestên

qedexeker ên li dijî ziman û çandan an jî şermkirina zarokekî ya ji zimanê xwe yê dayikê û ji tevahiya dinyaya zimanê xwe, wê roja ku dest bi dibistanê kir, ji bo tu kesî nabe were qebûlkirin.

Bi awayekî azad karîna bikaranîna zimanan, dawîhatina li hiyerarşiya di navbera zimanan de xwedî girîngiyeke heyatî ye, ne bi tenê bi awayekî giştî ji bo mîrateya çandî û nîrxên mirovatîyê yan jî ji bo ahenga ekobiyolojîk a li ser rûyê erdê, her wiha ji bo pêkhatina mafên sereke û edaleta civakî ya ji bo her mirovî jî. Wekî din, halê hazir gelek mînakên pêkhatî, pratîk û tecrûbeyêke têra xwe û gelek çavkaniyên akademîk hene ku dibêjin, ev hemû civakê parçe nakin, berevajî, ew civakê dike yek û tekûz dike. Hinek ji van, di weşanên DÎSA'yê de yên di biwara zimanê dayikê de jî cih digirin.

Wiha dixuye ku di vê mijarê de siberoja hiyerarşiyên heyî û qedexeyên sereke yên li dijî bikaranîna zimanên dayikê wê di encama mizakere/têkoşîna di navbera aktorên siyasî yên makro de diyar bibin. Lewma, wekî tê zanîn daxwazên eleqedarî zimanê dayikê di rojeva tevgera siyasî ya kurd de ne jî.

Mizakere/têkoşîna siyasî ya em behsa wê dikin bila dewam bikin, girîng e em çend çavdêrî û encamên dawî yên di nav jiyana rojane de yên eleqedarî mijarê li vir bibêjin. Berî her tiştî dema ku têkoşîna/mizakereya siyasî ya di navbera aktorên makro de dewam dike, divê mirov careke din bi girîngî îşaret pê bike ku pêvajoyên asîmîlasyonê nexasim jî yên ji bo zarokan her li kar in. Bi teql gotina vê mijarê ji bo guherandina zimên ji nîşkekê bi nîşka din girîng e. Lewma eger zarok hiyerarşiya zimên bikin a xwe, tesîrên wê hene ku vegerandina wan zehmet e. Çawan ku nîqaşên teorîk ên di vê xebatê de behsa wan hate kirin û mînakên li gelek deverên dinyayê jî nîşan didin ku rewşa duzimanîbûnê ya heyî eger bi demê re ji bo nîşên nû veguherî yekzimanîbûna bi zimanê serdest, hingê bi paş ve vegerandina vê yekê hîç ne hêsan e. Ji ber vê yekê ew helwestên neyînî yên li dijî zimanê dayikê yên li cem zarokan xwe didin der, divê girîng werin dîtin; ev helwest bi televizyon, temsîlên medyayê û dibistanê peyda dibin, xurt dibin û zarok wan dikin malên xwe. Bi bandora rojevên siyasî jî yên beranber zimanê dayikê, li cem mezin û ciwanan helwestên erênî peyda dibin, ev helwest halê hazir di nava jiyana rojane de bêhtir xuya ne û tîna bihîstin. Lê belê mirov kêmtir bi helwestên neyînî yên zarokan dihise. Ev helwestên ku weke herikeke binê deryayê ne, dibe ku xwedî encamên bi qasî yên pêşî girîng bin.

Guhartina nihaî ya helwestên bi vî awayî yên zarokan bi guhartina helwesta serdest mimkun e. Lê belê li vir di asta civakî de jî hin tişt dikarin werin kirin. Zêdekirina weşan û xebatên çandî yên ji bo zarokan, dikare weke mînak rê li ber veke ku ew bêhtir hest pê bikin ku zimanê wan ê dayikê wekî wan zimanê(n) di televîzyonê de yan jî li dibistanê ew pê re/bi wan re rû bi rû dibin, binirx û bikêr e. Wekî din mirov dikare balê bikişîne ser girîngiya helwest û tevgerên mezinan ên eleqedarî bikaranîna zimanê dayikê ya di wê biwarê de ku zarok li hemberî zimanê serdest ê ku zarok wî belavtir û bikêrtir dibînin, dev ji zimanê xwe yê dayikê bernedin. Çawan ku encamên lêkolînê jî nîşan da, dema helwestên mezinan ên di vê biwarê de têra xwe biryardar û biîstîqrar nebin, hingê zehmet e encamê jî derxin holê.

Di asta giştîtir de, mirov dikare pêşniyaz bike ku bêhtir pratîkên ku qad û fonksiyona zimanê dayikê di nava jiyana rojane de zêde bikin divê li axaftinên siyasî yên eleqedarî zimanê dayikê werin zêdekirin.

Li aliyê din me di beşa perwerdehî, şert û mercên civakî-aborî û guhêrbarên zayenda civakî de me xisûsek derxistibû pêş ku me li wan vedikola; girîng e em li vir careke din behsa vê xisûsê bikin. Ev xisûs dikare wekî eleqedarî pêvajoyên hilberandina siyasî were nirxandin. Li gorî vê xisûsê, newekheviyên li rastên cihê, divê bi hev re di nava hevkarîgeriyê de werin nirxandin û miamele bi wan re were kirin û dema li ser yekê polîtîka tê hilberandin jî divê newekheviyên din neyên jibîrkirin. Dema daxwaz û polîtîkayên eleqedarî zimanê dayikê hatin bipêşxistin, eger di serî de mirov newekhevî û cudakariyên ku xwe dispêrin zayenda çînî û civakî, armanca tunekirina newekhevî û cudakariyên din jî li ber çavan bigire, hingê dibe ku bêhtir bi kêra edaleta civakî were.

Ne wekî pêşniyazekê, lê belê wekî rewşeke erênî ya ku mirov divê amaje pê bike, xisûsa dawî ya li vir, em ê behsa wê bikin ew e ku bi çavdêriyên xwe me dît ku hesasiyetên eleqedarî zimanê dayikê ne bi tenê ji bo kurdî lê belê bi awayekî ku zimanên dayikê yên din, ên tîn axaftin jî li xwe bigire, hatine nîşandan. Ev rewşek e ku hem ji aliyê helwestên şexsî ve hem jî ji aliyê helwest û pratîkên saziyî ve me li bajêr şahidî lê kir û layiqê raboriya pirzimanî ya Diyarbekirê û ya roja wê ya îro ye.

ÇAVKANÎ

- Abu-Lughod, Lila (ed.), *Remaking Women, Feminism and Modernity in the Middle East*, New Jersey: Princeton Un Pres, 1998.
- Akçura, Belma, *Devletin Kürt Filmi 1925-2004 Devletin Kürt Raporları*, Stenbol: Ayraç, 2008.
- Akşit, Elif Ekin, "Kız Enstitüleri, Modernleşme ve Türkleşme", *Eğitim Sen Anadili Sempozyumu 2 Bildiriler Kitabı*, Enqere: Eğitim Sen, 2010a.
- Akşit, Elif Ekin, *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, Stenbol: İletişim, 2005.
- Akşit, Elif Ekin, "Anadilinde Eğitim ev Kadınlar", *Fe Dergi*, hejmar 1, 2009.
- Alpay, Necmiye, *Dilimiz, Dillerimiz*, Stenbol: Metis, 2007.
- Alpay, Necmiye, "Dil Kültür İlişkisi", *Eğitim Sen Anadili Sempozyumu 2 Bildiriler Kitabı*, Enqere: Eğitim Sen, 2010a.
- Ayan Ceyhan, M., Koçbaş, D., *Göç ve Çokdillilik Bağlamında Okullarda Okuryazarlık Edinimi*, Stenbol: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011.
- Baker, C., *Attitudes and Languages*, London: Multilingual Matters, 1992.
- Benson, C., "Çokdilli Bölgelerde en Etkili Eğitimin Tasarlanması: Çiftdilli Modellerin Ötesine Geçmek", *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, (der.) T. Skutnabb-Kangas û yê n din, (ên ku bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçınkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Weşanên Eğitim Senê, 2013.
- Bernreuter, Michael, "Anadilde Eğitimin Düşünsel Gelişme Etkileri", *Eğitim Sen Anadilde Eğitim Sempozyumu I*, Enqere: 2010.
- Beşikçi, İsmail, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, Stenbol: Weşanxaneya Komal, 1978.
- Beşikçi, İsmail, *Bilim, Resmi İdeoloji, Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu*, Stenbol: Alan Yayıncılık, 1990.
- Beşikçi, İsmail, *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı ve Kürt Sorunu*, Enqere: Yurt Yayınları, 1991a.
- Beşikçi, İsmail, *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Enqere: Yurt Yayınları, 1991b.
- Beşikçi, İsmail, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, Enqere: Yurt Yayınları, 1991c.
- Brizic, Katharina, "Dillerin Ölümünün Eğitime Etkisi: Göçte Dil ve Okul Başarısı", *Eğitim Sen Anadili Sempozyumu 2 Bildiriler Kitabı*, Enqere: Eğitim Sen, 2010a.
- van Bruinessen, Martin û Boeschoten, Hendrik (berhevkar), *Evliya Çelebi Diyarbakir'de* Stenbol: İletişim, 2003.
- Van Bruinessen, Martin, "Diyarbakir Nüfusu: Etnik Yapı ve Diğer Demografik Veriler", *Evliya Çelebi Diyarbakir'de (berhevkar) Martin van Bruinessen û Hendrik Boeschoten di navê de*, Stenbol: İletişim, 2003.
- Bourdieu, Pierre. *Language and Symbolic Power*. Edited by John Thompson, Translated by Gino Raymond and Matthew Adamson. Harvard: Harvard University Press, 1999.
- Coşkun, V., Derince, Ş., Uçarlar, N., *Dil Yarası, Diyarbakir: DİSA*, 2010.
- Crystal, David, *Dillerin Katli Bir Dilin Ölümü Bir Milletlin Ölümüdür*, (wergêr.) Gökhan Cansız, Stenbol: 2010 (çapa yekem 2007).
- Cummins, Jim ve Merrill Swain, *Bilingualism in Education: Aspects of Theory*,

- Research and Practice, London: Longman, 1986.
- Cummins, J. "Immersion Education for the Millennium: What We Have Learned from 30 Years of Research on Second Language Immersion", www.iteachilearn.com/cummins/immersion2000.html.
- Cummins, J. "Dilsel Azınlık Öğrencilerinin Eğitim Başarısının Altıda Yatan Temel Psikodilsel ve Sosyolojik Esaslar", *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, (berhevkar) T. Skutnabb-Kangas û yê din (yên ku bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Weşanên Eğitim Sen, 2013.
- Çağlayan, H, Özar, Şemsa ve Tepe-Doğan, Ayşe, *Ne Değişti Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*, Enqere: Ayizi, 2011.
- Çağlayan, H., "Kürt Kadınları Açısından İfade Özgürlüğü", *Kürt Kadınların Penceresinden Milliyetçilik, Resmi Kimlik Politikaları, Barış Mücadelesi*, Stenbol: İletişim, 2012.
- Çağlayan, H. "From Kawa the Blacksmith to Istar the Goddess: Gender Constructions in Ideological-Political Discourses of Kurdish Movement in post-1980 Turkey: Possibilities and Limits", *The European Journal of Turkish Studies*, 2012.
- Çakır, S. "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", *Modern Siyasal İdeolojiler*, (berhevkar) H.Birsen Örs, Stenbol: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Darder, Antonia, "Dil, Pedagoji, İktidar: Dilsel Soykırıma Karşı Çıkma", *Eğitim Sen Anadili Sempozyumu 2 Bildiriler Kitabı*, Enqere: Eğitim Sen, 2010a.
- Değirmencioglu, Serdar, "Anadilinin Gelişimsel ve Toplumsal İşlevleri" *Eğitim Sen Anadili Sempozyumu 2 Bildiriler Kitabı*, Enqere: Eğitim Sen, 2010a.
- Demircan, Ömer, "Öğretim Dili ve Anadilde Eğitim", *Eğitim Sen Anadilde Eğitim Sempozyumu 1 Kitabı*, Enqere: Eğitim Sen, 2010.
- Derince, M. Şerif, *Toplumsal Cinsiyet, Eğitim ve Anadili, Önce Anadili Analiz Raporları 2*, Stenbol: DİSA, 2012.
- Derince, M. Şerif, *Dil ve Eğitim Modelleri ve Ülke Örnekleri*, DİSA, 2011.
- Derince, M. Şerif, *Dilsel ve Kültürel Farklılıklar Açısından Öğretmen Yetiştirme*, DİSA, 2012.
- Derince, M. Şerif, *Tekdilliliği Yeniden Düşünmek ve Çokdilliliğin Geleceği*, DİSA, 2012.
- Derince, M. Şerif, *Çokdilliliğe Siyaset Penceresinden Bakmak*, DİSA, 2012.
- Derince, M. Şerif, *Anadili Temelli Çokdilli ve Çokdialektli Dinamik Eğitim*, DİSA, 2012.
- Derince, M. Şerif, "A break or continuity? Turkey's politics of Kurdish language in the new millennium", *Dialectical Anthropology*, 37, 1, s. 145-152, 2013.
- Diken, Şeyhmus, ŞehrAmed, Stenbol: Heyamola, 2014.
- Edwards, J. *Multilingualism*. London: Penguin Books. 1994.
- Eğitim Sen, Anadilde Eğitim Sempozyumu I*, Enqere: Eğitim Sen, 2010.
- Eğitim Sen, Anadilde Eğitim Sempozyumu II*, Enqere: Eğitim Sen, 2010a.
- Eğitim Sen, Eğitimde Anadilinin Kullanımı ve Çiftdilli Eğitim, Halkın Tutum ve Görüşleri Taraması*, Enqere: Eğitim Sen, 2011.
- Ellis, Elizabeth, "Monolingualism: The unmarked case", *Estudios de Sociolingüística*, 7 (2): 173-196, 2006.
- Erdem, Tarhan, "Türkiyeli Kürtler ne kadar?", *Radikal*, 17. 04. 2013.
- Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih*, Stenbol: İletişim, 2003.
- Ersanlı, Büşra, "Türkiye'de Anadil Algısı ve Siyaseti", *Eğitim Sen Anadili Sempozyumu 2 Bildiriler Kitabı*, Enqere: Eğitim Sen, 2010a.
- Ersanlı, B., Göksu Özdoğan, G., û Uçarlar, N. , *Kürt Siyasetinde Kürtler*, Stenbol: İletişim, 2012.
- Gardner, R.C., *Social Psychology and Second Language Learning. The Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold Ltd, 1985.
- Gök, Fatma, "Eğitim Hakkı Bağlamında Anadilinde Eğitim", *Eğitim Sen Anadili Sempozyumu II*, Enqere: Eğitim Sen, 2010a.
- Gürsel, Seyfettin, Uysal-Kolaşın, Gökçe û Altındağ, Onur, *Anadili Türkçe Nüfus ile Kürtçe Nüfus Arasında Uçurum Var*, *BETAM Araştırma Notu 049*, 13 Ekim 2009. www.betam.bahcesehir.edu.tr/xa.yimg.com/kq/.../ArastirmaNotu40.pdf (gihîştin 2'yê Sibata 2014'an)
- Haig, Geoffrey, "The invisibilization of Kurdish: the other side of language planning in Turkey" in *Concerman, S. Ü Haig, G. (editör) Die Kurden: Studien zu ihrer Sprache, Geschichte und Kultur. Schenefeld: EB-Verlag, 121-150, 2003.*
- Hasanpour, Amir, *Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları*, (wergêr) C. Gündoğan, Stenbol: Avesta, 2007
- Hough, D. A. Ü yê din "Yerli Bilgisine Öncelik Verilmesi: Nepal'de Çokdilli Eğitimin Güçlendirilmesi", *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, (berhevkar) T. Skutnabb-Kangas û yê din, (ên bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Eğitim Sen, 2013.
- İHD, *Kamber Ateş Nasılsın? İstanbul: İnsan Hakları Derneği (İHD) Diyarbakır Şubesi*, 1991.
- Kirişçi, Kemal û Winrow, Gareth, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, (wergêr) Ahet Fethi, Stenbol: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- KONDA, *Toplumsal Yapı Araştırması 2006 Biz Kimiz?* www.konda.com.tr/.../2006_09_Toplumsal_Yapi.pdf.
- Krauss, Michael, "The world's languages in crisis", *Language*, 68: 1, 1992.
- Liebe-Harkot, K. "Anadil-Çokluk ve Birlikteliği Olanaklı Kılan Bir Konu", *Anadilde Eğitim Sempozyumu 1*, Enqere: Eğitim Sen, 2010.
- McCarty, Teresa L., "Yerli Halkların Dillerinin Güçlendirilmesi – Amerikan Yerlilerinin Deneyimlerinden Hangi Dersler Çıkarılabilir?" *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, (berhevkar) T. Skutnabb-Kangas û yê din, (ên bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Weşanên Eğitim Sen, 2013.
- Mohanty, Ajit K. "Çokdilli Eğitim: Çok mu Uzakta Bir Köprü?", *Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet*, (berhevkar) T. Skutnabb-Kangas û yê din, (ên bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Eğitim Sen, 2013.
- Oran, Baskın, "Kendini Kürt Sananlar' Raporu", *Radikal İki*, 27. 1. 2008. www.baskinoran.com/r-38_Kendini-tr...27-01-2008_.rtf, (erişim: 5. Ocak. 2014).

- Öpengin, Ergin, Rewşa Kurdî ya Sosyolenguitik li Tirkîyeyê, Stenbol: Avesta, 2011.
- Pavlenko, Aneta “L2 influence on L1 in late bilingualism.”, Issues in Applied Linguistics, 11 (2): 175–206, 2000.
- Phillipson, Robert, English-only Europe? Challenging language policy. London: Routledge, 2003.
- Phillipson, Robert, “Is there any unity in diversity in language policies national and supranational? English as an EU lingua franca or lingua frankensteinia?” in Stickel (edîtor) National and European Language Policies: Contributions to the Annual Conference 2007 of EFNIL in Riga, 2009.
- Phillipson, Robert, “Dîsel Çeşitlilik ve Egemen İngilizce Arasındaki Gerilim”, Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet, (berhevkar) T. Skutnabb-Kangas û yê din, (ên bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Eğitim Sen, 2013.
- Pinter, Harold, Bir Tek Daha Dağ Dili, (wergêr) Aziz Çalışlar, Stenbol: Kavram Yayınları, 1989.
- Romaine, Suzanne, Bilingualism. Wiley-Blackwell, 1995.
- Sirman, Nükhet, “Kadınların Milliyeti”, Berga Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Milliyetçilik, (berga 4.), Stenbol: İletişim, 2002.
- Skutnabb-Kangas, T. Bilingualism or not: The Education of Minorities, Multilingual Matters, Cleveland, 1981.
- Skutnabb-Kangas, T vd.,(edîtor.) Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet, (ên bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Eğitim Sen Yayınları, 2013.
- Skutnabb-Kangas, T. “Küresel Adalet için Çokdilli Eğitim: Meseleler, Yaklaşımlar, Olanaklar”, Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet, (berhevkar) T. Skutnabb-Kangas û yê din, (ên bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Eğitim Sen, 2013.
- Skutnabb-Kangas, û yê din “Çokdilli Eğitimle İlgili Kavramlar, Hedefler, İhtiyaçlar ve Harcamlar: Herkese İngilizce mi Yoksa adaleti Sağlamak mı?”, Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet, (berhevkar) T. Skutnabb-Kangas û yê din, (ên bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Eğitim Sen, 2013.
- Şahin Fırat, Bahar, Burada Benden de Bir Şey Yok mu Öğretmenim? Eğitim Sürecinde Kimlik, Çatışma ve Barışa Dair Algı ve Deneyimler, Stenbol: Tarih Vakfı, 2012.
- Taylor, Shelley K. “Kanada’da Çokdilliliğe Karşı Kast Sistemi Yaklaşımı: Fransızca Çokdillileştirme Programında Dîsel ve Kültürel Azınlık Çocukları”, Çokdilli Eğitim Yoluyla Toplumsal Adalet, (berhevkar) T. Skutnabb-Kangas û yê din (ên ku bi tirkî ji weşanê re amade kirine) F. Gök û Ş. Derince di navê de, (wergêr) B. Yalçinkaya, G. Duman, Z. İnanç, Enqere: Eğitim Sen, 2013.
- Tigris, Amed û Çakar, Yıldız (ji weşanê re amade kir), Amed, Coğrafya, Tarih, Kültür, (yê ji kurdî wergerandiye) Amed Çeko Jiyan, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.
- Tochon, F.V. “Dil İnkilemini Çözmek: Okullar Neden Uyum Sağlamalı”, Eğitim Bilim Toplum, hejmar 22, rr.: 130-147, 2008.
- Uçarlar, Nesrin, “Kürtçenin Dîrenîşi ve Siyasalın Geri Dönüşü”, Türkiye Siyasetinde Kürtler (berhevkar.) B. Ersanlı, G. Göksu Özdemir, N. Uçarlar, Stenbol: İletişim, 2012.
- Üstel, Füsün, Türk Ocakları (1912-1931), Stenbol: İletişim, 1997.
- Yeğen, Mesut, Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, Stenbol: İletişim, 1999.
- Yeşil, Sevim, “Unfoldung Republican Patriarchy: The Case of Young Women at Girl’s Socational Boarding School in Elazığ”, teza lîsansa bilind a neweşandî, ODTU, 2003.
- Yıldız, Ahmet, Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Stenbol: İletişim, 2007.
- Yuval-Davis, Nira û Anthias, Floya, A. (ed.), Women-Nation-State, New York: St Martin’s Press, 986.
- Yüksel, Metin, “Dengbêj, Mullah, Intelligentsia, The Survival and Revival of Kurdish-Kurmanji Language in the Middle East, 1925-1960, teza doktorayê ya neweşandî, The University of Chicago, 2011.
- Yüksel, Metin, “Hayatta Kalma ve Diriliş: Kürtçenin Yakın Tarihine Bakış”, Kürt Tarihi, Hejmar 1. Hezîran, 2012.
- 78’liler Vakfı, Diyarbakır Cezaevi Gerçekleri Araştırma ve Adalet Komisyonu Raporu, Malpera 78’liler Vakfı, www.78li.org , gihîştina dawî: 8’ê Sibata 2014’an.

